

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni
aastaraamat

Tõlkija hääl

2014

Tõlkija hääl

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat

Tõlkija hääl

SA Kultuurileht

Tallinn

2014

Teose väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital ja
Euroopa Komisjoni esindus Eestis

Euroopa keeltepäeva erinumber

Koostaja Triinu Tamm

Keel ja korrektuur Katrin Hallas

Kujundaja Jüri Kass

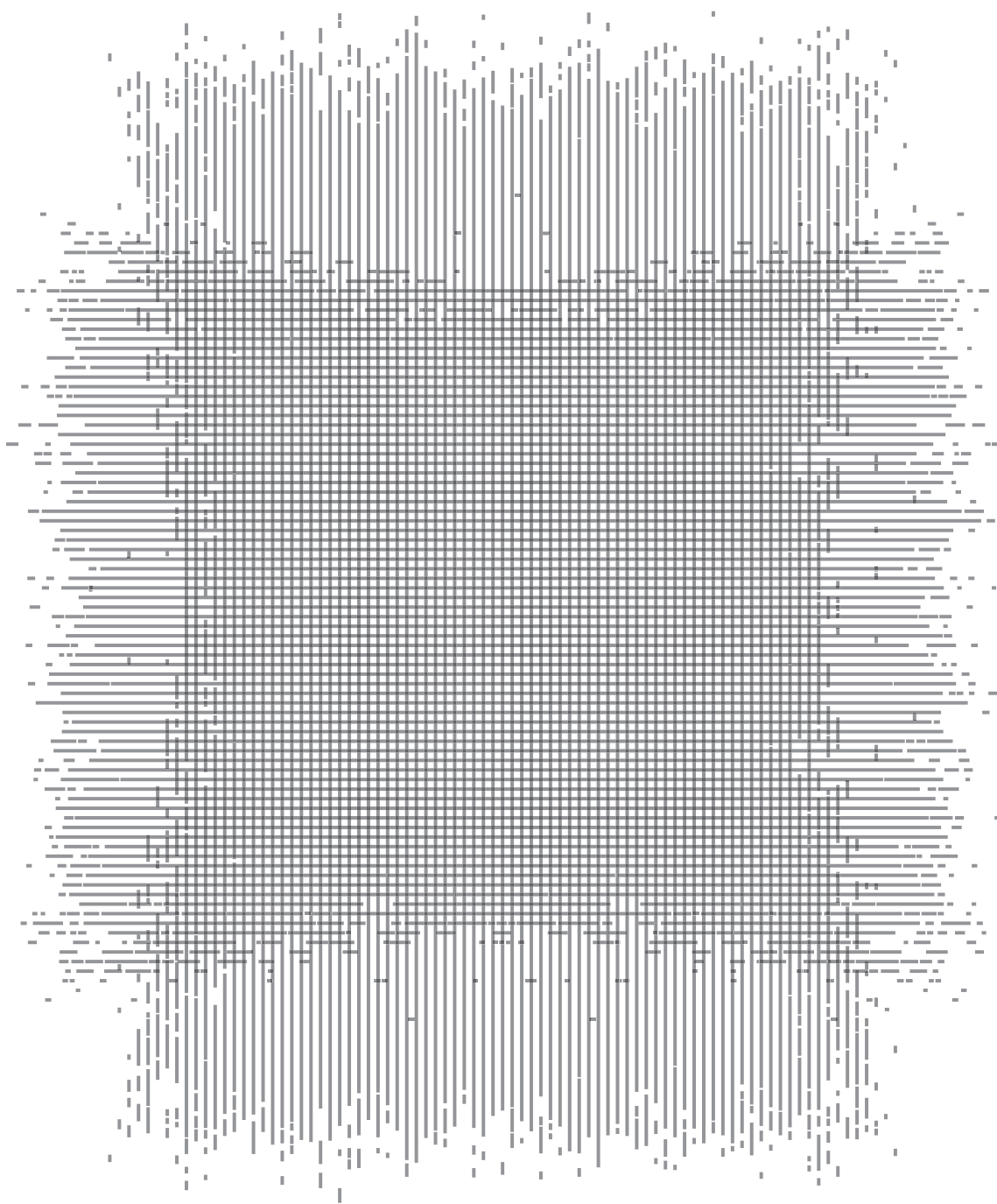
SA Kultuurileht

Voorimehe 9, Tallinn

www.kl.ee

ISSN 2346-6499

Trükitud trükikojas Pakett

SISUKORD

ARUSAAMATUS JA ARUSAAM Mati Sirkel	8
ÜLEMAAILMNE HAARE JA LOKAALSED JÄLJED Vestlusring ingliskeelse kirjanduse tõlkimisest eesti keelde Jan Kausi küsimustele vastavad Krista Kaer, Triinu Pakk, Triin Tael ja Aet Varik	10
TÕLKIMISEST, METAFOORSELT Mariliin Vassenin	23
TSITAATIDE TÕLKIMISEST Triinu Pakk	32
INTERVJUU RUTH LIASEGA Küsitles Marin Mõttus	40
KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2013. AASTA TÕLKEKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE Küsitles Heli Allik	49
KIRJANDUSE MUSTKUNSTNIKUD Mõni sõna 2013. aasta parimatest tõlgetest eesti keelde Jan Kaus	68
VIRGUMINE, VALGUSTUMINE JA KIRGASTUMINE Alari Allik	71
MURRETE TÕLKIMISEST Kersti Unt	84
SEE ILUS SEIKLUS „EUROPEIA“. INTERVJUU LAURI LEESIGA Küsitles Triinu Tamm	89

VASTAB MAIMA GRĪNBERGA	102
VASTAB JEAN-PIERRE MINAUDIER	103
INIMENE ON SÄETUD OMA TEGEVUSE PEALE. PEETER SAUTERIGA MAAST, ILMAST JA TÕLKIMISEST Küsitles Indrek Koff	106

ARUSAAMATUS JA ARUSAAM

MATI SIRKEL

Ma pole tänini aru saanud, mida õieti mõeldakse itaalia kalambuuriga „Traduttore, traditore” ehk siis „Tõlkija [on] äraandja/reetur”. Kui võtta sõna ‘traditore’ tähenduses ‘äraandja’ ja mõista seda ‘millegi loovutajana’, siis ehk veel kuidagi käiks, aga ei, eesti keeles tähendab see just ‘reeturit’.

Filoloogiline lähivaatlus andis tulemuseks, et hilisladina *traductor*’i alussõna *traduco* (trans-ducere) mõistevasted klassikalises ladina keeles olid *reddo* (re-dare) tähendusega muu hulgas ‘peegeldama, matkima; üle kandma, tõlkima’ või *transfero* (trans-ferre) tähendusega muu hulgas ‘sõna-sõnalt tõlkima’. Nimisõnal *traductio* polnud seost tõlkimisega, retoorikas tähendas see tähenduse ülekannet ehk metonüümiat. Nii et aluseks jäävad põhitähendused ‘juhtima, saatma, andma, kandma, tooma’. Ingliskeelne *translate* tugineb ladina *translatio*’le tähendusega ‘ülekanne, üleviimine; metafoor’, ja ladina *interpretari* tähendus on suurtes joontes säilinud, lisaks ‘tõlkimisele’ ka ‘tõlgendama, seletama, vahendama’. Saksa *übersetzen, übertragen* jäävad samasse tähendusruumi, lisaks veel aga *nachdichten* ja *verdeutschten*. Vene sõnast *tolk* (Eesti etümoloogiasõnaraamat) (vanavene *tǔlkǔ*) – või ehk siiski vanarootsi *tolk/-a-st?* – on „eestindatud“ *tõlk* (Gösekenil 1660. aastal *tulku*), millest lähtusid ka *tõlkija* ja *tõlkima*. Soome *kääntää* on läänemeresoome tüvega. Aga *tulkki?* Kas soomlased said selle idast või läänest? Ja saksa *Dolmetsch(er)* < keskülemsaksa *tolmetsche/tolmetze* < ülemsorbi (ülemvendi) *tolmač* < ungari *tolmács* < türki *tilmaç/tilmadz* < (Väike-Aasia) mitanni *talami?* Hollandi-flaami *vertalen* ja kreeka *metafrázo* on tüvitsi juba otseses seoses kõne ja keelega. *Etc.*

Minu meelest ilukirjanduse tõlkija ei reeda midagi, vaid vahendab. Või igatahes nii peaks see olema. Vähemalt ei kuulu reetmine, moonutamine, sõnaväänamine tema mõiste juurde ega vihja sellele ka ükski eeltoodud põhitähendus. Mõningate keerulisemate tekstide puhul olengi kaalunud, kas õigem oleks öelda „tõlkinud” või „vahendanud”. Tõlkija on autori hääl, suuvooder teises keeles. Keel, iseäranis kirjanduslik keel on küll suuresti irratsionaalne ja aalooliline nähtus, aga seda on iga keel. Tuleb ainult need küll ajalooliste, aga ikka veel elusate kehandite eripärased idiomaatikad ja (a)loogikad nii kattuma panna, „ümber panna”, et säiliks mõte ja vaim. Ja minu kogemus ütleb, et siin, selles säilitamises pole reegleid ega teooriat, vaid üksnes kontekst ja „tunne” – ning muidugi: eri keelte loogika ja struktuur, mida aga käsitleb juba filoloogia, ehkki – üks keel

korraga. Võrdleva akadeemilise keeleteadusega on tõlkijal vaevalt midagi peale hakata. Juba raamatukogusid moodustavate tõlketeoreetiliste kompendiumide kohta võtan endale läbinisti subjektiivse vabaduse ja vastutuse öelda: *horribilis!* Kasulik on lugeda häid tõlkeid ja näha see vaev, et neid ka originaaliga võrrelda. Tulusam on lugeda puhtkeeleteaduslikku kirjandust, mis aitab paremini hoida keelt haljana ja rikastada sõnavara. Eesti keelel on see suur eelis, et teda ei peeta valmis olevaks, nagu teevad sakslased ja prantslased oma keelega. Tunnistan, et tõlkija vaiksed rõõmuhetked on need, mil tal õnnestub luua mõni uus sõna, nii et ka toimetaja seda aktsepteerib ja lugeja mõistab.

Mis võiks olla tõlkija stiimuliks? Arvan, et jagamise rõõm, kui ta on leidnud mõne teksti, millest tahaks lasta ka teistel osa saada või mida ta püüab unustusest päästa. Iga oluline autor on omaette maailm, keeleline maailm. Tõlkimisprotsessi ajal on vahendajal võimalik selles maailmas elada, ja heal juhul, ise teksti valides, oma tõekspidamistele kinnitust leida. (Siin esineb see oht, et meelegakinnitamise kärsitus tahab keelefinesside jaoks tarvilikust pusitivismist¹ üle rüüda.) Kui aga seda maailma õnnestub (hea toimetajaga koostöös) loovutada, ära või edasi anda ka lugejale, võib tõlkija tehtuga rahule jääda. Või siis tuleb järgmine tõlkija ja teeb paremini. Seda ühte ja ainuõiget tõlget ei ole, on vaid halvem või parem versioon, põlvkondlikult muutuv lähenemine originaalile. Häda korral paratamatute kadude teadlik kompenseerimine mõnel teisel tasandil on minu meelest väga küsitav ja kahtlane soovitus – kui just keel ise kaasa ei mängi ja tõlkijale vastu ei tule (mis luuletõlkes võib tihtilugu juhtuda). Eriti (riim)luule puhul võime rääkida variantidest *ad libitum*, nagu näitas Vikerkaare kunagine (nr 6, 1997) katse tõlkida William Blake'i „Tiigrit”. Kolmele varem ilmunud tõlkele lisandus selleks puhuks tellitud neli uut.

Tänumeeles rangelt lahketele toimetajatele mõeldes: ma pole heas usus käest andnud ühtki tõlget, mida pärast toimetamist vaadates poleks ka ise saanud paremaks teha. Kui ma vaid märkaksin, oskaksin.

Minu tõlgetest pole toimetaja käsi puutunud kolme: Rilket, Hölderlini ja Heimito von Dodereri romaani „Merovingid”. Esimese puhul palun „Duino elegiaate” tõlkes muuta 1. elegia viimane sõna: ‘toeks’ *pro* ‘abiks’. Küsimus on tõlkija kanapimeduses ja ühes silbis, aga kasutaksin ometi juhust, et sellele osutada.

---

¹ „Pusitivism” on Mihkel Muti loodud sõna ja tähendab ülipõhjalikku pusijalikku positivismi.

ÜLEMAAILMNE HAARE JA LOKAALSED JÄLJED

Vestlusring ingliskeelse kirjanduse tõlkimisest eesti keelde

JAN KAUSI küsimustele vastavad KRISTA KAER, TRIINU PAKK, TRIIN Tael ja AET VARIK

Ingliskeelne kirjandus on väga kirju, vaat et haaramatu asi. Inglise keelest tõlgitakse palju, aga vist on märgata ka sisemist ebaproportsionaalsust – Ameerika ja Inglise kirjandust eestindatakse rohkem kui näiteks Austraalia, Uus-Meremaa, Kanada, India oma, rääkimata näiteks Nigeeria ja Tansaania ingliskeelsest kirjandusest. Kuidas teie hindaksite eesti keeles ilmunud ja ilmuva ingliskeelse kirjanduse sisemist mitmekesisust?

Krista Kaer: Meil pole tegelikult inimesi, kes tunneksid piisavalt Austraalia, Kanada või Uus-Meremaa kirjandust, nende uusi suundumusi või trende, nii et kui nendest kirjandustest midagi tõlkima hakatakse, siis just teoseid, mis on juba kusagil mujal välja sõelatud, mis on juba kogunud rahvusvahelist tunnustust. Kaalukeeleks võib osutada näiteks see, kui suuremad Briti lehed on pidanud vajalikuks mõnda teost arvustada. Tegelikult pole lihtsalt füüsiliselt võimalik, et keegi kammiks läbi kõiki või kas või mingit osa ingliskeelseid kirjandusi, asjaga tegelemine on võimalik vaid eelneva filtri abil. Minu tähelepanu juhivad huvitavatele teostele sageli näiteks kirjandusagendid.

Muidugi, kui hakata vaatama, kui palju siinmail inglise keelest tõlgitud kirjandust ilmub, võib jääda mulje, et seda avaldatakse tõepoolest palju, aga väärtkirjandust on selle hulgas siiski üsna vähe. On mõned väärtkirjanduse sarjad, kuhu kogutakse teoseid, mis on juba ühel või teisel moel silma paistnud. Juhutub üsna harva, kui mingis piirkonnas kultusraamatuks tõusnud teos eesti keelde jõuab, nišiteoseid eriti tihti ei tõlgita. Ühtlase ja suure massi loob eelkõige lõbustus- või meelelahutuskirjandus, nagu naistekad või krimkad. Sealgi valitakse tõlkimiseks siiski eelkõige rahvusvahelisi bestsellereid ning ega nendegi hulgast väga tihti Aafrika või Austraalia autoreid ei leia.

Triin Tael: Küllap teab Krista häid Aafrika autoreid või teoseid, kuna Eesti lugejaskond on aga nii väike, siis pole nende kirjastamine tasuv.

KK: Jah, eestlastele suhteliselt võõrast kultuurist pärinevate autorite avaldamisega tasub olla ettevaatlik. Aga sellega siiski tegeldakse. Sina, Triin, tõlgid ju parasjagu üht Aasia ingliskeelset autorit. Malaisia päritolu.

TT: Jah, Tan Twan Eng, „The Garden of Evening Mist”.

KK: Just. Tema jõudis minuni eri teid pidi. Esiteks agendi kaudu. Teiseks pälvis see raamat 2012. aasta Aasia Bookerit auhinna.

Kuidas jõudis Varrak näiteks uusmeremaalase C. K. Steadi romaanini „Risk“?

KK: Eks info liigub mitut moodi. Steadi raamatu avaldas Inglismaal Christopher MacLehose, kes saatis mulle pärast avaldamist kohe käsikirja ja ütles, et tegu on hiilgava autoriga.

Kui aga arvestada elanikkonna suurust, siis proportsionaalselt on eestindatud üsnagi palju Iiri kirjandust, kindlasti palju rohkem kui Uus-Meremaa autoreid. Selles osas meenub lisaks Steadile näiteks ainult Lloyd Jonesi „Mister Pip“.

Triinu Pakk: Üks minu viimase aja lemmikkirjanikke, kes inglise keeles kirjutab, on Nigeeria autor Chimamanda Ngozi Adichie. Kusjuures postkolonialistliku kirjanduse eestinduste osas on pilt samuti üsna hõre.

Aet Varik: Mõnevõrra on postkolonialistlikku kirjandust siiski võimalik eesti keeles lugeda. Näiteks India kirjandusest Salman Rushdied või Anuradha Royd. Vikram Sethi romaani „Tasavägine muusika“. Nii et üht-teist ikka leidub, aga muidugi on India ja Pakistani kirjandused väga suured ja avaldavad mõju kogu ingliskeelsele kirjandusele. Äsja jõudis Bookeri auhinna nimekirja Neel Mukherjee oma teise romaaniga „The Lives of Others“, mis pidavat olema süнге, aga väga ilus raamat. A. S. Byatt kirjutas sellele The Guardianis väga kiitva arvustuse ja leidis selle raamatu näitel, et romaanižanr pole kindlasti surnud. Mukherjee esimene romaan ilmus Indias 2008. aastal pealkirjaga „The Past Continuous“, aga Inglismaal avaldati see 2010. aastal pealkirjaga „A Life Apart“. Nii et eri kirjandustes võib samal raamatul olla lausa eri pealkiri, olgugi keel sama. Ma muidugi ei tea põhjust, miks nii tehti.

KK: Muide, Varrak annab ilmselt välja Adichie romaani „Americanah“. Et oleks lisaks Ben Okrile veel eestikeelset Nigeeria kirjandust.

TP: Ohoh! Väga hea!

Kuidas sa, Triinu, Adichiest kuulsid?

TP: Ta kandideeris oma romaaniga „Purple Hibiscus“ Orange'i ja Bookeri preemia. Seal ta silma jäigi.

KK: Hetkel arvatakse Adichie ülepea maailma paarikümne olulisema noore autori hulka (ta on sündinud 1977. aastal).

Kuigi inglise keel on suhteliselt „noor“, on tema areng olnud tormiline, mistõttu Chauceri-eelse vanainglise kirjanduse keel erineb sootuks tänapäevasest inglise keelest. Kuidas mõjutavad need ajaloos toimunud muundumised ühe uuema ingliskeelse teose eestindamist?

AV: Torkan kohe vahele. Eesti keelega võrreldes on inglise keel muidugi väga eakas.

KK: Inglise keelde on aja jooksul kogunenud ohtralt eri kihistusi. Keldi, normanni, anglosaksi kihistused. See on muutnud inglise keele väga rikkaks.

TP: See omakorda võimaldab inglise autoritel varieerida stiilitasandeid. Eesti keeles on sageli kohutavalt raske leida nendele tasanditele, kõikvõimalikele stiililistele toonidele adekvaatseid vasteid. On väga suur vahe, kas autor kasutab mõne asja tähistamiseks sõna, mis pärineb keldi või siis hoopis kreeka keelest. Kaks eri asja, millele lisaks tuleks vaadata ka anglosaksi vastet, sest see on inglise keele kontekstis keskne ja omane. Eesti keeles on muidugi samuti võimalik leida kreeka tüvesid, aga nende tähendusväli on sageli kitsas, nad on keelde võetud hiljuti, mingis spetsiifilises tähenduses. Aga inglise keeles on sama väljend laiu- tanud juba renessansist alates ning korjanud endale külge tohutul hulgal konno- tatsioone.

KK: Hea näide on see, kui näiteks autor on otsustanud nimisõna ette panna eri kihistustest pärinevaid omadussõnu, mis tähendavad sisuliselt üht ja sedasama ...

TP: ... ning meil on kuue või seitsme sõna jaoks võtta kaks või kolm sama tähendusega sõna, mis esindavad enamasti üht ja sama stiilitasandit, kui samas inglise keeles võib iga sõna anda edasi eri stiili.

KK: Inglise keeles on veel kombeks asetada mõned omadussõnad nimisõna ette ja mõned taha ja sellise keelelise uhkuse ees on küll mõnikord tunne, et kust küll eesti keeles need sõnad kõik võtta.

TP: Asi on lihtsalt selles, et eesti keele sõnavara on napim ja registrite valik on piiratud.

KK: Võrreldes inglise keelega puudub eesti keeles täiesti „ülev” tasand – see, mida võib kohata näiteks rüütliromaanides. Kuningas Arthuri lugude tõlkimisega on üks igavene jama, meie keeles puudub vastav kihistus, millega anda adek- vaatselt edasi ülev-pateetilisi pöördumisi ja kirjeldusi.

AV: Triinu tutvustas mulle „Oxford English Dictionaryt”, kus on kirjas ühe sõna kasutusviisid läbi aegade. Kui tundub, et sa ei saa päriselt aru, mida autor öelda tahab, siis saab kõnealusest raamatust vaadata järele sõna kujunemisloo, konk- reetse teekonna, mida pidi ta on jõudnud oma praeguse tähenduseni. See võib aidata omakorda leida eesti keelest tähenduslikult täpsemat vastet – isegi kui see vaste pole sõnasõnaline.

TP: Mõnikord tehakse just see hirmus viga, et kasutatakse tõlkides esimest sõna- sõnalist vastet.

Mil määral tuleb tänapäeva ingliskeelse kirjanduse tõlkimisel arvestada lokaalsete eripära-

dega? Kui suured on teie kogemuste põhjal näiteks praeguse Inglise kirjanduse ja Iiri kirjanduse või Ameerika kirjanduse ja Austraalia kirjanduse vahelised keelelised erinevused?

KK: Erinevused on vaieldamatult tajutavad. Iirlased kasutavad inglise keelt sootuks teistmoodi kui inglased. Ma ei hakka siin rääkima James Joyce'ist, kes on täiesti omaette ooper, ta on kirjanik, kes lõi oma keele. Mäletan, et viibisin Iiri Kirjanduse Teabekeskuses, kui sinna toodi „Finnegans Wake'i” koreakeelne tõlge, mispeale teabekeskuse omad ütlesid, et on küll näha, mis keelde see on tõlgitud, aga oleks huvitav teada, mis keelest see õieti tõlgiti.

TP: Nojah, „Finnegans Wake'i” keel on üks inglise kirjanduse suurimaid müsteeriume.

KK: Iirlastega rääkides on muidugi selge, et nad kõnelevad inglise keeles, ja nende kirjandus on ingliskeelne, aga mind tabab tihtipeale tunne, et nad tõlgivad mõttes inglise keelt gaeli keelest, sest nad kasutavad tihtipeale gaeli lauseehitust või gaeli keelest pärinevaid võrdlusi ja metafoore. Selline keelekasutus istub iirlastel väga sügavalt sees. Kuigi nad väidavad, et nad ei oska gaeli keelt, kajastub gaeli keel nende mõtteviisis. Nii mõnegi iiri kirjaniku kohta on väidetud, et ükski inglise autor ei käi keelega sel viisil ringi – selleks, et inglise keelest selliseid asju välja pigistada, on vaja iirlast.

Mul on alati olnud kahtlus, mida hiljuti kinnitas meie omavahelises vestluses A. S. Byatt, et Doris Lessing kasutas inglise keelt sootuks teisiti kui tavaliselt kombeks. Ta asetab tihti sõnade tähendusi kummalisse nihkesse, mis mind tõlkijana mõnikord täiesti endast välja viis. Need nihked olid tingitud aga Lessingi Zimbabwe tagapõhjust.

Muide, James Joyce'ist veel niipalju, et ta olevat nimetanud „Ulyssesit”, mis on ju ingliskeelse kirjanduse tähtteos, totaalseks rünnakuks inglise keele vastu.

AV: Hiljem on Salman Rushdie püüelnud oma romaaniga „Kesköö lapsed” millegi samalaadse poole.

TP: Inglise keel on üldse morfoloogiliselt väga paindlik. Mulle meeldib väga üks nurjatuvõitu võrdlus: inglise keel on justkui lita, kes on käinud voodis iga viimase keelega, mis talle maailmas jalgu on jäänud; ta on lõõnud häbematult üle ja varastanud kõik huvitava, mis talle tee peal ette on sattunud, ning sedakau-du muutub ta üha rikkamaks ning tugevnevad lokaalsed eripärad ja koloriidid, mida on raske eesti keelde üle tuua.

KK: Inglise keeles võib sattuda pidevalt igasugustele kummalistele Aafrika või India päritolu sõnadele. Mõne iiri päritolu sõna tähenduse olen leidnud alles iiri-inglise sõnaraamatust, aga neid kasutatakse kirjakeeles ilma kursiivita.

Samas on nii, et kui inglise kirjakeel läheb üha huvitavamaks, siis kõnekeel muutub üha primitiivsemaks. Siin mängib võimsat rolli Ameerika mõju. See avaldab mõju ka siin, sest sageli oskavad inimesed küll inglise keelt, aga just igapäevase kõnekeele tasemel, mis tähendab suutmatust tajuda stiilinüansse ja tähendusi.

TP: Kõige hullem on see, kui mõni kõnekeele oskusega inimene korruga tõlkima kukub.

KK: Ah, ära parem räägi!

AV: Ma tootsin ühe näite kohaliku koloriidi kohta, mis pärineb mu viimasest tõlkest, Patrick McCabe'i romaanist „Homnikusöök Pluutol“. Ühes peatükis kirjeldatakse kaasakiskuvalt ühe meesterahva sisemonoloogis, kuidas Londoni restoranis plahvatab IRA terroristide paigaldatud pomm. Aga seda kõike esitatakse tugeva iiri aktsendiga. Nii et kogu kirjeldus võib jätta lugejale mulje, et jutustaja on olnud pommipanemises osaline. Kuidas seda keelelist mängu tõlkes adekvaatselt edasi anda? Mina lahendasin asja nii, et panin jutustaja jutule küsimärgid ümber ja lisasin kirjelduse lõppu küsimuse: „Vai mes, Paddy?“ Ja sinna juurde lisasin ka vastuse: „Jumala õige jutt, Sheamus!“ Nii et kasutasin vihjena kaht iiri nime.

KK: Jah, iiri aktsenti on vaat et võimatu edasi anda.

TP: Eesti keelt võib ju püüda moonutada, aga ega keegi ei loe sealt välja, et see moonutus viitab just iiri keelele.

TT: Mul olid samad probleemid Zadie Smithi raamatu „Valged hambad“ tõlkimisel, kui tuli vahendada eesti keelde Jamaica kõnepruuki. Selle edasiandmiseks ei saa ju kasutada näiteks Lõuna-Eesti murrakut.

TP: Jah, nii et inglise keeles ei mängi rolli ainult ajaloolised registrid, vaid keele ülemaailmne haare, kõik lokaalsed jäljed keeles. Muide, hakkasin mõtlema, et kõigil suurematel ja põlisematel ingliskeelsetel kirjandustel on välja kujunenud oma kaanonid. Iga kaanon on natuke erimoodi, on liikunud eri teid pidi ja väljendub eri toonides. Mulle paistab, et Ameerika kaanoni oluliseks mõjutajaks on 20. sajandi lõikes olnud hemingwaylik vaim – lakooniline ja pisut robustne, maskuliinne kirjutamisviis. Harold Bloomi arvates on Hemingway oma proosastiilis suutnud kokku sulatada kuningas Jamesi piiblitõlke, Twaini „Huckleberry Finni“ – mis ju kasutab ohtrasti orjandusliku Lõuna argist keelepruuki – ja Walt Whitmani keele, selleks et luua oma ainulaadset stiili, ja selle mõju on olnud ulatuslik. Peale selle on Ameerika kirjandusele minu meelest iseloomulik ka mingi omaenda keeruleine suhe Euroopaga, ehkki selle puhtkeelelist väljendust on raske määratleda.

AV: Samamoodi võib mõelda, et Austraalia kirjanduse kohal lehvib Patrick White'i vaim. Kuigi see võib paista niimoodi meie perspektiivist nähtuna, ise nad nii ei arva.

KK: Nii vist ongi. Kõrvalt vaadates võiks ju öelda, et eesti kirjanduse kohal leh-

vib Tammsaare vaim, millega kindlasti siin paljud ei nõustu. Pealegi on Ameerika kirjandus ikka neetult suur. Mu meelest on näiteks lõunaosariikide kirjandus täiesti omaette ooper – Carson McCullers, Robert Penn Warren, Flannery O'Connor jne. Omaette koolkonna moodustavad Ameerika juudi kirjanikud eesotsas Saul Bellow', Philip Rothi ja Isaac Bashevis Singeriga.

TP: Nõus. Ameerika kirjanduses on palju nišše, aga mu meelest on siiski tajuda kaht peamist stiilihoovust, üks lähtub ameeriklastel Emersonist, teine vast Whitmanist – või tema eel tõesti Twainist.

KK: Seega peab inglise keelest tõlkija arvestama nii teose ajaloolise, paikkondliku kui ka autori isikliku tonaalsusega. Kui autoril pole voolav stiil, siis ei tohi tema teos ka eesti keeles voolata.

Kuna inglise keel on tänapäeva lingua franca, kergesti ligipääsetav, siis tähendab see, et sellest tõlgitakse palju. Kuigi te pisut juba puudutasite tõlkimisega seotud probleeme, siis milliseid inglise keelest tõlkimise ohtusid te veel tahaksite esile tõsta, milliseid üldiseid vigu tuleks eestindama hakkamisel kohe arvestada ja võimalusel vältida?

KK: Kui rääkida konkreetset inglise keelest, siis komistuskiiviks saab sageli kesksõnade lõputu hulk, mida eesti keeles tuleks esitada kõrvalluses, sest meil pole kombeks sellisel määral kesksõnadele loota. Samuti on arvatust keerukam isikuliste asesõnade eestindamine – „he” ja „she” tõlkimine. Kui neid kasutatakse mõnes lõigus pikemalt ja tihedamalt, tuleb eesti keeles leida vasteks „temast” midagi paremat, muidu pole tõlkes enam aru saada, kes mida ütleb.

TT: Samuti on sageli raske aru saada, kas inimesed teietavad või sinatavad. On keeruline tajuda, millal üks teiseks üle läheb, millal leiab aset hetk, kui hakatakse sinatama. Ma pean samuti rõhutama sõnade mitmetähenduslikkust. Kunagi tegin Angela Carteri „Õhtuid tsirkuses” tõlkides prohmaka, mille hea toimetaja Tiina Laats õnneks avastas – tõlkisin valesti sõna „charge”. Teenijanna lajatas tsirkuseartistist peategelasele koldkreemi näkku ja hõõrus oma hoolealust vatitupsuga. Minu algversioonis aga hõõrus ta tupsuga laiali koldkreemilaengut! Sõnaraamat annab sellele sõnale hulga vasteid: „laeng, koormus, annus, vapipilt, kulutus, ülesanne, hoolitsus, hoolealune, manitsus, süüdistus, rünnak, rünnakusignaal” ja nii edasi.

Ühe Bookeri auhinna laureaadi eestinduses sööstsid autod kõnniteele, jättes peategelase lebama salvrätiribade ja purunenud kontide kuhilasse. Ilmselt oli autor mõtelnud „torn tissue” all siiski rebenenud kudesid. Ühes värskelt tõlgitud elulooraamatus aga teeb tulevane kultuskirjanik kaastööd üliloolilehe huumoriveerule nimega „Süütud välismaal”. Mark Twaini „Innocents Abroad”, mille järgi veerg nime sai, on eesti keeles pealkirja all „Võhikud võõrsil” ammuilma

olemas. Meenub kunagine klassikaaslane, kes tõlkis „Sleeping Beauty” „Maga-vaks iluduseks”. „Uinuvast kaunitarist” polnud ta kuulnudki.

KK: Ükskõik mis keelest tõlkima asudes tuleb põhjalikult tunda tõlgitava keele kultuuri. Iga sõna kasutatakse ju kindlas kontekstis.

TP: Jällegi – inglise keele osas ei saa üle ega ümber keele ajaloolisest sügavusest.

KK: Kui ei taju konteksti, siis tekibki tõlge, kus politseinikud näitavad pimedas majas tõrvikutega tuld, kuna „torch” on nii tõrvik kui taskulamp. Sageli võib eestindustes kohata „linnapeade” asemel „majoreid”. Olen näinud, kuidas aeti segi „vedru” ja „kevad”, mõlemad on inglise keeles „spring”. Selle asemel, et hakata vaatama, äkki on sõnal „spring” erinevaid tähendusi, tegi tõlkija oma eestinduses terve lõigu ümber, et „vedru” looga paremini sobiks.

TP: Hea näide sellest, et esimese asjana tuleks usaldada autorit, uskuda, et autor teab, mida ta teeb, et tal on oma valikuteks kindlad põhjused.

TT: Samas ei saa autorit ka pimesi usaldada. Igaüks võib eksida.

AV: David Mitchelli „Pilveatlasega” tööd tehes hakkasid tõlkijad lausa kambakeksi autorile vastu. Juhtus nii, et romaani tõlgiti enam-vähem samaaegselt mitmesse keelde – hispaania, prantsuse, itaalia, poola ning teistesse keeltesse. Tekkis ühine tõlkijate list „Cloud Crew”, kus saime omavahel probleeme arutada ja autorile küsimusi esitada. Ühes kohas oli Mitchell kasutanud seoses ajaloo kordumist kirjeldava motiiviga Hernán Cortési asemel Julio Cortázari nime: „Cortázar will sail again!” Tõlkijad leppisidki omavahel ja ka autoriga kokku, et ei hakka asja joonealusega siluma, vaid kõik teevad oma tõlgetes paranduse.

TP: Ilukirjanduses võiks ülepea joonealuseid märkuseid igal võimalusel vältida. Ei ole mõtet hakata ilukirjanduslikku elamust hakkima.

KK: Joonealuste märkuste liigse kasutamise kohta on kasutatud võrdlust üheksakordse majaga, kus puudub lift. Oled just seadnud ennast mugavalt tugitooli istuma koos tassi kohvi ja lemmikraamatuga, oled jõudnud läbi lugeda ühe lõigu ning siis käib all uksekell ning sa pead alla ust avama jooksma.

TT: Mis puudutab inglise keelest eesti keelde tõlkimist, siis on huvitav see, et paljud inglise sõnad on eesti vastetest lühemad. Sõnade nagu „suudlus” ja „armastus” ingliskeelsed vasted on lühikesed ning see mängib näiteks luule või laulude tõlkimisel oma rolli.

KK: Siin tuleb rääkida ka lauseehitusest. Kui mõelda sellele, et inglise keeles ei kasutata käändeid ja eesti keeles kasutatakse, siis saame juba mingi ettekujutuse nende keelte suurest erinevusest. Tihtipeale tuleb selleks, et inglise lauset eesti keelele kohandada, see tõlkides tükkideks võtta ja hiljem uuesti kokku panna – eriti juhul, kui on tegu pika põimlausega.

TP: Ja kokku peab panema sageli hoopis teistpidi. Lause tuleb ümber liigendada.

KK: Ma ei saa John Banville’i leheküljepikkuseid lauseid hakata lihtsalt otsast tõl-

kima, teistsugust meetodit on vaja. Sest lauset lõhkuda ei tohi, tuleb tõlkida punktist punktini. Nojah, inglased lausa armastavad semikooloneid, J. K. Rowlingu viimane „Harry Potter” oli selles osas täielik luupainaja, sest ta liitis lihtlauseid semikoolonitega. Kõiki neid semikooloneid polnud lihtsalt võimalik üle võtta.

TP: Inglise keeles saab ees- ja järelsõnade abil sundimatult pikki fraase kokku panna, mis eesti keeles nõuavad tihti keerulist ümberkonstrueerimist – näiteks praegu omast peast välja mõeldud, aga kirjanduses igati võimalik „the wife of the man with the red coat who fled with the girl from the sad hovel” – inglise keeles on selge, et punasekuuline mees põgenes koos haledast hurtsikust pärit tüdrukuga, mida iganes sel ajal ka parajasti tegi tema naine (kelle kohta säherduses lauses kindlasti juba varemgi on midagi öeldud, mis samuti nõuaks lauses õigesse kohta paigutamist); aga eesti keeles otsast tõlkima hakates tuleks välja „selle punakuulise mehe naine, kes põgenes tüdrukuga haledast hurtsikust” – juba ei saa aru, kas tüdrukuga põgenes mees või naine, ja igatahes näib, et põgeneti hurtsikust... Kui arvestada veel sellega, mida võib olla eespool öeldud punakuulise mehe naise kohta, siis võib asi minna õige kurjaks; nii et lause lihtsalt tulebki algusest peale ümber konstrueerida, et oleks selge, kes kellega mida tegi, ja siis on vaja veel muidugi arvestada ka lauserõhkude ja -rütmi. Tõlkijad ei oska sageli niisuguseid kõrvallauseid ja täiendeid õigesse kohta vahele pista, ja siis tulevad välja kas kohutavalt naljakad või kole puised apsud, igasuguse rõhu ja rütmita igavad laused.

Ja siis muidugi ei ole inglise keeles vaja muretseda käänete ja rektsioonide ühildumiste pärast, nad panevad lihtsalt ette eri eessõnu ja kõik toimib; aga eesti keeles siis rektsioonid ei klapi, näiteks kui on „with and for Paul she would do anything” – eesti keeles tuleb otsida võimalusi, vältimaks nime kordamist, ja muidugi „for” on siin inglise keeles ka topeltsisuga, tuleks valida üks kahest lahendusest. Ei saa ju öelda, et „Pauliga ja Pauli jaoks/pärast” teeks ta mida iganes. Või siis „the system was built on and broken by excessive centralisation” – meie ehitame alaleütleva pinnale, aga passiivi moodustame seestütlevaga või siis omastava käände ja sõna „poolt” abil; niisuguseid asju peame katsuma hoopis teiste vahenditega edasi anda, nt „süsteem ehitati üles liigsele tsentraliseeritusele, ja see tema ka murdis”. Aga kaht öeldist ühe sihitise või alusega ühtmoodi siduda me enamasti ei saa; paratamatult lauserõhud muutuvad, hea, kui mõtte- rõhud paika saavad.

Olen tähele pannud, et üha rohkem tuleb ette fraseologismide sõnasõnalisi tõlkeid. Olen selle nimetanud „mööda teed” ilminguks – kui „by the way” sõna-sõnalt eesti keelde panna.

KK: Sellel on juba omamoodi ajalooline taust. Kui kunagi Ralf Toming tõlkis

inglise keelest krimkasid, siis sai ta tuntuks oma põhimõtteliste sõnasõnaliste tõlgetega, nagu „Proua, te haugute vale puu all” jne. Keegi ei suutnud teda kõigutada ega ümber veenda. Neid sõnasõnalisi eestindusi hakati lausa nimetama toimingismideks. Võimetus fraseologismi mõista näitab jällegi kultuuritausta halba tundmist. Viimasel ajal on nii proovitõlgetes kui meile esitatud töödes päris palju õunakärusid, mida ei tohi närvi ajada või pahandada – „upset the applecart”. See on järjekordne näide vajadusest minna sisse originaali tonaalsusse. Tõlkija peab püüdma autoriga samastuda. Et kui õunakärudest pole kusagil juttu, siis mõtle pisut järele ja jäta need õunakärud rahule.

AV: Kui toodi see tõrvikutega politseiniku näide, siis tuli mulle meelde, et mu ema, kes on samuti kogenud tõlkija, on öelnud, et hea tõlkija peab muu hulgas olema nagu hea näitleja ja lavastaja – tõlkides võiks silme ette kerkida pilt, mida vaadates peaks tekkima küsimus, kas tõrvikud ikka sobivad pildile või mitte.

TP: Et kas kusagil seal tekstis pole just öeldud, et kõikide taskulampide kõik partareid said korraga tühjaks, aga siuksed MacGyveri tüüpi politseinikud oskasid otsemaid valmistada endale tõrvikud ...

KK: Ajastu tundmine on tõlkimisel väga tähtis.

Äkki oleks vaja rohkem teadvustada metafooride rohkust inglise keeles? Kasutatakse palju frasaalverbe: „come up”, „come down”, „come over”, „come along”, „come off” jne.

KK: Kõige rohkem vaatan ma sõnaraamatust järele esmapilgul kõige lihtsamaid sõnu, nagu „go”, „come” või „take”, kus iga järelsõna annab eri tähenduse.

TP: Kui sa hakkad neid võimalusi uurima, siis võidki jääda tapeeti rullima, sest eri variante jäädaksegi sulle kirjeldama meetrite kaupa. Tükiks ajaks unustad ära, mida tegelikult hakkasid otsima, ja lihtsalt avastad mõnuga! Aga kui kiire on, siis tuleb muidugi arvuti kähku õiget kombinatsiooni otsima panna.

Eesti kultuur ja sedakaudu raamatuturg on muidugi mõista väike, seetõttu on tõlkekirjanduse osakaal päris suur. Ometi tingib meie väiksus ka selle, et paljusid ilukirjanduse tähtteoseid pole võimalik eesti keeles lugeda. Milliseid ingliskeelse kirjandusruumi teoseid, ilminguid või ajastuid oleks teie meelest hädasti eesti keeles vaja ja miks? Olgu, Joyce'i „Ulysses” on enesestmõistetav ...

KK: Õnneks tuleb neid tõlkeid tasapisi juurde. Kersti Unt on praeguseks Laurence Sterne'i „Tristram Shandy” ära tõlkinud. Praegu seda toimetatakse.

TT: Joseph Helleri „Catch-22” on ikka veel eesti keeles puudu.

KK: Sellest ringleb juba pikemat aega mitu tõlkeversiooni, aga paraku ei kõlba ükski avaldada.

Suur osa vanemast ilukirjandusest on eestindamata. Kas või John Miltoni „Kaotatud paradüüs“ ...

AV: Väga suurt osa inglise luulest, mida inglased rõõmuga tsiteerivad, pole võimalik eesti keeles lugeda.

KK: Isegi 19. sajandi luule, mida A. S. Byatt oma „Lummas“ kasutas.

TP: Me teame nüüd küll, kuidas Byatt nende kombel luuletab, aga eesti keeles on veel teadmata, kuidas nad ise luuletasid.

KK: Kogu prerafaeliitide luule. Coleridge, Tennyson, Swinburne ...

TP: Piisab, kui vaadata Shakespeare'i ajastut. Tema taustal on eesti keeles olemas mõned Christopher Marlowe näidendid, aga neile kahele lisaks on ju veel võimaldas autorite galerii. Ja tegelikult oleks minu meelest hirmsasti vaja ka korralikus tõlkes Jane Austenit – tõlgitud on teda nii- või teistsugusel viisil palju, aga häid tõlkeid on minu meelest ainult üks, Henno Rajandi tehtud „Uhkus ja eelarvamus“. Üldse tundub mulle, et kordustõlkeid võiks vahel ikka ka teha. Eriti kui olemasolevad nii puised kipuvad olema nagu need teised Austeni omad. Kvaliteetset asja ehk ikka ostetakse – Austeni häid uusi tõlkeid ostaksin mina ka, ehkki ta mul originaalis üleni olemas on.

Aga kui teile antaks homme piiramatud ajalised ja majanduslikud ressursid, siis millist raamatut te tõlkima asuksite?

TP: Noorepõlvveunistuseks oli tõepoolest „Ulysses“, mis siin pattu salata. Aga ega ma enam kindel olegi. Mul paistab praegugi sedasorti asju käes olevat, mis mainitud ressursse nõuaksid, juba üksi Gibboni „Rooma impeeriumi allakäik ja langus“ ... Aga kunagi küll tahaksin teha Ralph Waldo Emersonist ühe tõeliselt hea, esindusliku valiku esseid, koos vägeva põhjaliku järelsõnaga, mille tarbeks tagaksid piiramatud ressursid ligipääsu igasugu interneti- ja muudele raamatukogudele ning andmebaasidele; mulle meeldib ta paradoksev, elliptiline, vaimsest ja vaimsusele ergutav stiil. Emerson oleks nagu sõlmpunkt euroopaliku ja ameerikaliku vahel, ühest ammutav, teisele alust andev, temasse suubuvad ja temast lähtuvad mitmesugused traditsioonid ... Ta pole ka üldsegi nii lihtne, nagu pealt võib paista; teda tuleb väga tundlikult tõlkida, ei tohi n-ö täis kirjutada neid kohti, kus ta tõesti ongi elliptiline, iseendale vasturääkiv, paradoksev. Ja kui ma enne leidsin, et miski hemingwaylik (juuripidi siis twainlik, whitmanlik) on üks Ameerika kaanoni oluline joon, siis teine hoovus kindlasti lähtub Emersonist.

AV: Ma võtaksin need Teise maailmasõja järgsed inglise autorid, kes on Briti impeeriumi seestpoolt tõsiselt vaadelnud ja kritiseerinud, näiteks Paul Scotti ja

J. G. Farrelli. Jätkaksin näiteks Paul Scotti „India kvarteti” (*The Raj Quartet*) tõlkimist.

KK: Nende eesti keeles avaldamine ei pruugigi olla võimatu.

TT: Ma olen kogu aeg armastanud tudengipõlves loetud John Irvingi romaani „Hotel New Hampshire” ja mul on kahju, et eesti keeles on avaldatud Irvingu uuema aja romaane, mis minu meelest ei ole sama eredad. Irving oskas selles raamatus väga kenasti kombineerida kurba-ilusat, sõgedat ja naljakat. Kui ma sellest räägin, tuleb kananahk ihule. Samuti on mul unustamatud muljed Jonathan Safran Foeri romaanist „Everything Is Illuminated” – see on väga nõudlik teos, aga piiramatute ajaressursside puhul võtaksin selle vist teha küll.

KK: Ka see ei pruugi olla võimatu.

TT: Ähvardas ta.

KK: Kui niimoodi mõelda, siis piiramatute ressursside korral teeksin ära Sir Thomas Malory raamatu „Le Morte d’Arthur”, Arthuri lugude klassikalise väljaande, mis pärineb 15. sajandi lõpust. Mulle on ülepea kuningas Arthur väga südamelähedane.

Milliseid viimaste aastate ingliskeelse kirjanduse eestindusi peate eriliselt õnnestunuteks? Miks?

TT: Mina kiidaksin selles vestlusringis osalejaid, sest ise nad ennast kiitma ei hakka. Tõstaksin esile Krista tõlgitud A. S. Byatti „Lumma”, Aeda tõlgitud David Mitchelli romaane „Pilveatlas” ja „Varikirjas” ning Triinu tõlgitud Jonathan Franzeni „Parandusi”. Viimatimainitu on raamat, mis ei pälvinud siinmail kahjuks väärilist tähelepanu. See on üks tõeliselt suur tänapäeva romaan, keeleliselt särav ja emotsionaalselt mõjukas – raamat, milletaolist ma ootan pikisilmi ka eesti kirjanduselt. Kusjuures Franzeni uut romaani oodati umbes sama kärsitult nagu Lady Gaga plaati.

KK: Täiesti nõus, et Triinu tõlgitud „Parandused” oleks võinud pälvida märgatavalt rohkem tähelepanu. Kersti Undi eestindatud Saul Bellow’ „Augie Marchi seiklusi” võib samuti pidada viimaste aastate ingliskeelse kirjanduse suurtõlkeks.

TT: Ma tahaksin veel mainida Kaisa Kaera tõlgitud Nicole Kraussi „Armastuse ajalugu”. See on mulle sedavõrd armas raamat, et oleksin soovinud seda ise tõlkida.

TP: Põhiliselt kõik on juba ära nimetatud; lisaksin siiski juurde Aeda tehtud Kazuo Ishiguro „Nokturnid”. Ja Märt Väljataga W. H. Audeni luuletuste eestindused. Ja Ene-Reet Sooviku tõlgitud Ian McEwani „Laupäeva”.

Mida oleks ingliskeelsest kirjandusest võtta eesti kirjandusel?

KK: Haaret. Eesti kirjandusel jääb puudu globaalsusest. Inglise kirjanduses on palju teoseid, mis tõukuvad oma juurtest või lähevad nende juurde tagasi, aga nende pilk rändab kodumaalt kaugele.

TP: Jah, rohkem võiks olla kosmopoliitset haaret, maailma ja iseenda tajumist enesestmõistetavamana. Minu meelest ei peaks nii kangesti olema „eesti kirjandus“ ja siis kusagil kaugemal „maailmakirjandus“ eraldi. Oleks kohutavalt tore, kui nad sagedamini kokku saaksid. Aga võib-olla oleks selleks tõesti vaja pikemat kirjandus- ja üldse ajalugu. Mulle nagu meenuks, et Erich Auerbach leidis saksa 19. sajandi kirjanduse (väga üksikute eranditega) olevat kahetsusväärset provintsliku – ta tahtnuks saksa 19. sajandit „Mimesises“ rohkem esile tuua, aga just provintslikkuse tõttu ei saanud. Just selle provintsliku kirjanduse mõjusfääris sündis paraku ju eesti kirjandus ... Kas võib kurja juur olla seal, selles peaaegu olematus ajaloos ja eneseteadvusele tärkamises provintsliku kirjanduse mõju all? Niipalju kui ma lugenud olen, paistab globaalsus paraku ikka kaasas käivat globaalsete riikidega, koloniaalimpeeriumidega – võib-olla on see niisugune ajalooline tingitus, mille vastu lihtsalt ei saa. Me võime tagantjärele koloniaalimpeeriume hukka mõista, aga nad tõid mingil moel laiema maailma väga enesestmõistetavana koju kätte.

KK: Haardest saab inglise kirjanduse puhul rääkida üldisemaski mõttes. David Mitchelli „Pilveatlas“ liigub nii ajas kui ruumis väga kaugele, osa raamatust on ajalooline romaan, osa raamatust *science fiction*, osa tegevusest leiab aset Inglismaal, osa Vaiksel ookeanil.

Lõpetuseks. Milline teie enda tõlge on olnud kõige elamuslikum või raskem või kõnekam? Miks?

KK: Ma ütlen kolm nime: Oscar Wilde, Doris Lessing ja John Banville. Wilde'i esseede, muinasjuttude ja „Dorian Gray portree“ puhul pole olnud tähtis vaid tema teada-tuntud vaimukuste tulevärk ja stiil, vaid ka sisu. Ühe Wilde'i eluloo lõpus tsiteeriti Jorge Luis Borgest, et mis seal parata, tuleb tunnistada, et Oscaril oli enamasti õigus. Lessingu puhul on oluline tema haare ja mõttesügavus, ta on vapustavalt arukas kirjanik, teda on ju arvatud 20. sajandi viie mõjukama mõtleja hulka. Mulle avaldab sügavat mõju, kuidas ta suudab oma raamatutes ühendada terava ühiskonnataju psühholoogilise kirjutusviisiga. „Kõige ilusamat unelmat“ tõlkides tabas mind ühes kohas justkui füüsiline löök. Kui ma sellest kogemusest Lessingule rääkisin, ütles ta: „What else could I do?“ Banville'i „Puutumatu“ on vapustavalt ilus raamat, väga hästi kirjutatud. Kuigi tema koh-

ta on öeldud, et esteetika on talle eetikast tähtsam, on ta tegelikult väga tugeva moraaliga autor.

TP: Mina tõstaksin esile Jack Kerouaci „Pilvealused” ja James Frazeri „Kuldse oksa”. Kerouaci poeetika ja emotsionaalsus avaldasid üheskoos harukordset mõju. Hannes Varblane on nimetanud „Pilvealuseid” tõlkimatuks teoseks. Ma ei oska seda kommenteerida, ma tõlkisin ju raamatu ära, aga Kerouaciga tegelemise ajal juhtus kindlasti midagi mu teadvusega. Katust pidi ikka kahe käega kinni hoidma, et ta lausa lendu ei läheks – kui päris lendu lased, siis ei saa ka vist tõlkida, mõistus peab ikka asjas osalema. „Kuldne oks” pole küll ilukirjandus, aga Frazerit tõlkides avanes kogu see viktoriaanlik kultuur terve eraldi maailmana ja teos nihutas mu sellesse maailma sisse. Ja Lloyd Jonesi „Mister Pipi” tegemisel oli mul täpselt samasugune hetk, nagu Krista just mainis – et ühes kohas tabas mind järsku nagu füüsiline löök.

AV: Ma nimetaksin ka kolm nime: Paul Scott, Salman Rushdie ja Kazuo Ishiguro. Scotti „Krooni kalliskivi” oli mu esimene tõlge ja tõlkimise protsess ise oli mu jaoks väga põnev. Scott näitab oma tegelaste kaudu, kuidas Briti kolonialism Indias puudutas ja mõjutas ennekõike sealset Briti ühiskonda. Rushdie puhul meeldis mulle lopsakas ja sugestiivne stiil ning ütlemise julgus. Rushdie stiili polnud mul raske tõlkida, tekkis tunne, et tema kõnelaad hakkas ennast minu kaudu uuesti looma. Ishiguro on samas täielik Rushdie vastand, ta jätab lugejale väga palju ruumi. Ishiguro suhtumine oma tegelastesse – ja tegelaste suhtumine iseendasse – jääb alati pisut ebakindlaks ja lahtiseks. „Nokturne” korduvalt üle lugedes ja tõlkides avastasin nii tegelastes kui endas üha uusi tundeid ja mõtteid. Loomulikult soovisin oma tööga Ishiguro sisemist avarust säilitada – see oli uskumatult raske.

TT: Ma nimetan kaks raamatut. Esiteks Mark Haddoni „Kentsakas juhtum koe-
raga öisel ajal” – see polnud raske tõlketöö, aga mind vapustas see, kuidas autor muutis Aspergeri sündroomiga poisi maailma nii arusaadavaks ning suutis temasse sisse elada, justkui elanuks ta poisi peas. Kahju, et seegi raamat eesti keeles ilmudes kõige muu vahele ära kadus, see pandi lastekirjanduse riulile, kuigi tegu pole lastekirjandusega. Samuti on mulle hingelähedane Tibor Fischeri „Kogujate koguja”, selle tõlkimine polnud kaelamurdev, vaid mõnus nokitsemine igasuguste keelenaljade kallal, kuid sealgi oli hingeline ja vaimukas väga hästi tasakaalus, tõeliselt sulnis kombinatsioon kõigest, mis heas kirjanduses olema peab.

Suur tänu teile!

TÖLKIMISEST, METAFORSSELT MARILIIIN VASSENIN

Viimase paari aastakümne jooksul võib tõlketeooriaalases mõttes täheldada suunda süsteemsuse suurenemisele. On pakutud välja hulk mudeleid, mis hõlmaksid kõiki tõlkimise aspekte ja liike. Ometi jääb küsimus: mis on tõlketeooria objekt?

Põhilisele ohule, mis selle küsimusega seostub, viitab Nicholas Round² oma artiklis *Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant*, tsiteerides tõlketeoreetikuid-tõlkijaid, kes on väitnud, et „inimestevaheline kommunikatsioon võrdub tõlkimisega”³ või et „igasugune kirjutamine on tõlkimine”⁴. Siit võib kergesti edasi liikuda väiteni, et kõik ongi tõlkimine: iga sõna on mõtte tõlge keelde, teadlased tõlgivad andmeid keelde, mille abil seletatakse maailma, ajaloolased tõlgivad asitõendeid narratiiviks, filosoofid tõlgivad kogemusi teooriaks jne. Sellise tee valimine esitab tõlketeooriale aga nõude, et ta oleks suuteline ära seletama igasuguseid kultuurilisi ja mentaalseid protsesse, ühesõnaga – kõike. „Kõik” ei saa aga olla tõlketeooria objekt.

Round⁵ pakub, et tõlkimise mudel on ühine paljudele distsipliinidele, tõlketoorias aga on see kesksel kohal. Kuid selleks, et see funktsioneeriks tõlketooriana, oleks vaja probleemistiku põhjalikumat käsitlust. Põhiraskus seisneb selles, et hoolimata viimastel aastakümnetel elavnenud distsipliinisisest diskussioonist ei ole siiani vastuvõetavat teoreetilist käsitlust selle kohta, mis on tõlkimine ja kuidas ta teeb seda, mida ta teeb. Ka oletab Round, et võib-olla ei püstitata teoreetilisi küsimusi õigesti: näiteks võib olulisem ja kesksam probleem olla see, missugusest motivatsioonist tõlked lähtuvad, mitte see, missuguste reeglite järgi neid produtseeritakse. Seetõttu, ja teistelgi põhjustel, järeldab Round, on suurem osa tõlketooriat puudutavatest kirjutistest suunatud tõlkimise kirjeldamisele, mitte aga tõlketegevuse defineerimisele või seletamisele, mis tõlkides juhtub. Ja väga sageli, juba tõlketegevuse algusaegadest peale, kasutatakse kirjeldamiseks metafoore.

---

² Nicholas Round, *Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant*. *Skase Journal of Translation and Interpretation* 2005/1, lk 47.

³ George Steiner, *After Babel: aspects of language and translation*. London, Oxford University Press, 1975.

⁴ Andrew Chesterman, *Memes of Translation*. University of Helsinki, 1997.

⁵ Nicholas Round, *Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant*, lk 49.

Sellele, miks tõlkimisest mõeldes sageli metafoori teed minnakse, pakub Round kaks põhjendust. On väidetud⁶, et „tõlkimise kogemuses eneses on midagi, mis kutsub kasutama metafoorset keelt”. Kuid küsimus võib olla ka lihtsalt kontsentratsioon: nagu Lakoff ja Johnson⁷ näitavad, koosneb keel suures osas maailma kirjeldavatest metafoorsetest konstruktsioonidest, isegi kui me metafoori kasutamist harva sedastame. Mis tahes teaduskeel kasutab paratamatult metafoore. Ladina keele järgses läänes on metafoorid alati tõlketeooria sõnavara hulka kuulunud, märgib Round. Võib spekuloida, et nende kontsentratsioon on vaadeldavas distsipliinis lihtsalt suurem kui muudes teadusharudes.

Tõlkimise diskursuses kasutatavad metafoorid puudutavad kogu tõlkmisprotsessi, tõlketegu ning samuti kõike, mis tõlkimisele eelneb või järgneb. Esimene metafooride paar on *texte-source* ja *texte-cible* – eesti keeles lähtetekst (algtekst) ja tulemtekst. *Source* ja *target* (pr *la cible*) on kasutusel eelkõige inglise keeles, prantsuse keeles konkureerib sellega teine mõistepaar: *texte de départ* ja *texte d'arrivée*. Need väljendid kuuluvad tõlketeoreetikute põhisõnavarasse ning on muutunud niivõrd tavaliseks, et on seeläbi omandanud tõestaatuse, märgib Lance Hewson, kes vaatleb oma artiklis *Évolution et emprise des métaphores de la traduction*⁸ tõlkimist puudutavate metafooride kujunemist tänapäevani. Mõlemal juhul asetatakse rõhk algusele ja lõpule, sisse tuuakse ajalisus, justkui oleks üks tekst algus ja teine tema lõpp, samuti seostuvad *départ* ja *arrivée* ümberasumisega ruumis ehk reisiga.

Eestis on Jaan Kross pakkunud liite „tulem-“ vasteks „sadam-“ – seega võib kõnelda sadamkeeltest ja sadamtekstidest.⁹ Samasugust reisimise ideed väljendatakse siis, kui räägitakse „teedest”, mida tõlkija valib, või sellest, et tõlkija käib autori „jälgedes”.¹⁰

Säärase metaforiseerumisprotsessi keskmes on kolm aspekti, mida mõisted „lähte-“ ja „siht-“ sisaldavad: tõlgitava teksti iseloom, asupaik ja ligipääsetavus. Ühelt poolt võib tekstist saada ihaldusobjekt, aare, mida tuuakse ja viiakse, lühidalt – transporditakse, teiselt poolt võib tekst „asuda” eksootilisel territooriumil

---

⁶ Lieven D’Hulst, Sur le rôle des métaphores en traductologie contemporaine. Target 4/1, 1992.

⁷ George Lakoff, Mark Johnson. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn, Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011.

⁸ Lance Hewson, *Évolution et emprise des métaphores de la traduction*, rmt-s *Qu’est-ce que la traductologie? / études réunies par Michel Ballard*. Arras, Artois presses université, 2006, lk 271.

⁹ Jaan Kross, *Omaeluloolisus ja alltekst: 1998. aastal Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud*. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2003.

¹⁰ Lance Hewson, *Évolution et emprise des métaphores de la traduction*, lk 272.

ja olla raskesti ligipääsetav. See toob kaasa uue metafoorilaine, mis seostub valutamise, alistamise või isegi koloniseerimisretkega.

Selle kohta toob näiteid Michel Ballard: näiteks Philémon Holland, kes 17. sajandil antiikautoreid inglise keelde tõlkis, pidas oma tõlkeid vallutus- teks ja sellistena neid ka kirjeldas.¹¹ Territooriumimetafoorikaga opereerib ka Lawrence Venuti, kes eristab kaht tüüpi tõlkestrateegiat: esimene tagab tõlki- jale „nähtavuse” ning teine viib tõlkija „nähtamatuks” muutumiseni. Esimene tõlkestrateegia toetub võõrapärasustamisele (*foreignizing*), teine lähtub kodusta- misest (*domestication*). Hewsoni hinnangul on tema tööd näide sellise metafoo- rika assimileerimisest – kasutatavate metafooride tagapõhja ei uurita, need võetakse lihtsalt lähtepunktiks. Assimileerivat lähenemist esindab ka prant- suse autorite Jean-Paul Vinay ja Jean Darbelnet’ võrdlev stilistka *Stylistique comparée du français et de l’anglais* (esmatrükk 1958), kus teekonna metafoor on võetud lähtepunktiks. See aastaid tõlketeooria jaoks autoriteetsel kohal olnud teos on üks esimesi katseid tõlkemeetodeid süstematiseerida. Ruumis ümber- paiknemise, mõistete „siin” ja „seal” abil uuritakse prantsuse ja inglise keele erinevusi.

George Steiner võtab samuti aluseks territooriumi metafoorika. Ta kirjeldab tõlketegu ning hermeneutilist liikumist ehk „tähduse selgitamist ning anasta- vat ülekandmist”, mille tõlkija ette võtab. See koosneb Steineri järgi neljast osast.¹² Kõigepealt peab tõlkijal olema usaldus, ta peab uskuma tõlgitava, „rangelt võt- tes vastase teksti” tähenduslikkusse. Usaldusele järgneb agressioon. Tõlkija teine toiming on sissetungiv ja ekstraheeriv. Steiner osutab, et ingliskeelne sõna *com- prehension* (mõistmine, arusaamine; kuid ka tähenduses ‘hõlmamine’) sisaldab ka sissepiiramise ja rünnaku ideid. See on võrreldav Püha Hieronymuse kirjeldusega tõlkijast, kes tähenduse vangi võtab ja koju toob. Steiner toob veel teisegi võrdluse: „Tõlkija tungib sisse, rebib välja ja toob ära. Võrdpildiks on lahtine kaevandus, mis maastikul armina haigutab.”

Tõlkija kolmas toiming on inkorporeeriv, seda võiks eesti keelde tõlkida ka sõnaga „kehastav”. See sisaldab alati riske, kuna tähenduse ja sisu sissetoomi- ne ja kehastamine ei sünni vaakumisse. Kohalik semantiline väli on juba „rah- vastatud” ning iga tõlge kannab endas ohtu, et kohalikus süsteemis kõik ümber asetub.

Hermeneutiline liikumine jääks aga poolikuks ilma neljanda toiminguta, mida Steiner nimetab restitutsiooniks. Originaal saab tõlke kaudu ülendatud, tema kõlapind muutub laiemaks. Siin opereerib Steiner taas metafooridega: tõl-

¹¹ Lance Hewson, *Évolution et emprise des métaphores de la traduction*, lk 273.

¹² George Steiner, *After Babel: aspects of language and translation*, lk 296–298.

ge on originaali vari, simulaakrum, kaja; samas ka peegel, mis lihtsalt ei peegelda, vaid genereerib valgust ka ise. Tõlkeprotsessi neljas toiming on tasakaalu teke. Tähenduste energiad peavad olema tasakaalus.¹³

Niisiis on siin territooriumi, ligipääsmatu (maapõues lebava) objekti ja valutaja tavapärasel metafoorikal veelgi agressiivsem iseloom – tõlkija hävitaval tööil on silmaga nähtavad või isegi inetud jäljed. Tõlkimist mõistetakse siin valutusena, võõrkeelne tekst on aga vastane, kes tuleb intellektiga ümber piirata ja alistada.

Võib oletada, et teekonda ning territooriumi puudutava retoorika juured peituvad etümoloogias. Jüri Talvet¹⁴ osutab, et indoeuroopa kultuuriruumis tulenevad tõlkimist tähistavad sõnad ladina keelest. Inglise keele *translation*, prantsuse *traduction*, hispaania *traducción*, portugali *tradução* ja itaalia *traduzione* vastavateks tüvisõnadeks on ladina *translatus*, mis tähendab „ülekanmist“, või *traduco*, mis tähendab „ülejuhtimist“ või „üleviimist“. Saksa keeles kasutatakse omakeelseid sõnu *Übersetzung*, *übersetzen*, kuid need on sisuliselt ladinakeelse termini otsetõlked; sama kehtib venekeelse *перевод* kohta.

Henri Meschonnic visandab „Tõlkimise poeetika“ teises peatükis ajaloolise ülevaate tõlkimise algusest ja arengust Euroopas.¹⁵ Vanad kreeklased ei tõlkinud; võõrad olid barbarid ning nende keeli nimetati *barbarugmos*, mis tähendab kreeka keeles röhitemist. Tõlkimisega seotud sõnavara leiutamine algab Roomas, kus ilmuvad sellised väljendid nagu *vertere*, *convertere*, *transvertere*, *imitari*, *reddere*, *translatere*. Teiste keeltega võrreldes oli roomlastel erisuhe kreeka keelega – kreeklastes nähti loojaid, tõlkijais aga jäljendajaid. Seega võib väita, et esimesed metafoorid, mille kaudu tõlkimist mõisteti, peituvad just neis eespool toodud sõnades. Tõlkimine on jäljendamine, konverteerimine ja ületoomine.

Teistsugune pilt avaneb siis, kui vaadata ladina keelest ja ladina keele mõjutusi kandvatest keeltest kaugemale. Näiteks iirikeelne termin tõlkimise kohta on *Cuir Gaelige an seo* (iiri keelt peale panema), millel pole ruumilise liikumise, tähenduse ületoomise või „vangistamisega“ mingit pistmist.¹⁶

Talvet analüüsib eestikeelse sõna „tõlkima“ tausta: see tuleneb ilmselt vene

---

¹³ Tekstide tõlgitavuse ning keeltevahelise ülekande problemaatikat vaatleb Steiner (sageli läbi metafoorse prisma) ka essees Täppiskunst, rmt-s Valik esseid, tlk Triinu Pakk. LR 33–35/2008.

¹⁴ Jüri Talvet, Mõtteid tänapäeva tõlkefilosoofiast. Kas antropofaagia või sümbioos? Keel ja Kirjandus 2006/5, lk 305.

¹⁵ Henri Meschonnic, Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade. Vikerkaar 2000/2–3, lk 108–123.

¹⁶ Nicholas Round, Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant, lk 53.

keelest, kus толк tähendab „arvamist, arutlust, seletust“. Venekeelne verb толковать tähendab „tõlgendada, seletada“. Eesti keeles on „tõlkimine“ ja „tõlgendamine“ lahutamatu seotud mõisted. Jüri Talvet võtab oma etümoloogiaalase mõtiskluse kokku nii:

Mida ma tahan öelda? Seda, et mu emakeel on tõlketeo suhtes realistlikum kui enamik mulle tuntud indoeuroopa keeli. Ta vihjab tõlkele kui tõlgendusele – teole, mis teatava iseendastmõistetavusena kätkeb vaatepunktide rohkust ja relatiivsust. Temas kaob poststrukturealistliku kriitika objekt: iga konkreetne tõlge saabki olla vaid tõlgendus, algupärandi versioone, sellest arusaamise viise. [...] Niisiis õõnestab teise keele filosoofia poststrukturealistlikku teooriat, mis lähtub esimese keele kujundatud mustritest. Vähemalt näitab see ükskeelse, ainuüksi oma keeleruumist lähtuva kriitika järelduste suhtelisust.¹⁷

Võib väita, et siin puudutab Talveti kriitika samuti üleviimise ja -toomise ning territooriumiga seotud metafoore. Kättesaamine, vallutamine ja kojutoomine on spetsiifiliselt indoeuroopa kultuuriruumis ringlevad metafoorid, mis võrsuvad keelest endast.

Järgmine kimp metafoore koondub maalikunsti ja jäljendamise, *mimesis'* e terminite ümber. Lähemalt vaadates joonistub välja kaks tendentsi. Esimene tegeleb täiusliku tõlke otsingutega – tõlkest mõeldakse kui *portreest* ja see peaks igati sarnanema *maaliga*, milleks on tõlgitav tekst. Suurem osa metafoore väljendavad aga tõlkija frustratsiooni, kui tulemus ebaõnnestub, misjuhul kõneldakse „halvast koopias“. Prantsuse keeles on käibel omaette metafoor – *corps sans âme*.¹⁸ Selline retoorika on juurdunud sügavale kõnepruuki ja omandanud tõeväärtuse. Samuti kannab see väga tugevat hinnangulisuse pitsert – kui me kõneleme originaalist, eeldab see tõlgitava teksti ülimuslikkust tõlke ees. Originaal on alati parem ja väärtuslikum kui koopia, jäljendus – siinsel juhul tõlge.

Originaali-koopia temaatikaga haakub tegelikult ka viis, kuidas mõeldakse tõlkijast. Tõlkijalt kui kelleltki alama järgu tegelaselt eeldatakse nähtamatust. Seda mõistet – tõlkija nähtamatust/nähtavust – kasutab Lawrence Venuti tõlkimise ja selle ajaloo mõtestamisel, mis võimaldab tal vaadelda tõlkimise ja võimu suhteid.¹⁹

Teine suund, mis lähtub portree metafoorist, on seotud kehalisusega. Tõlke puhul võib rääkida „tugevamatest toonidest“, „ilustamisest“, teatud joonte „rõ-

¹⁷ Jüri Talvet, Mõtteid tänapäeva tõlkefilosoofiast. Kas antropofaagia või sümbioos?, lk 308.

¹⁸ Lance Hewson, *Évolution et emprise des métaphores de la traduction*, lk 275.

¹⁹ Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London, Routledge, 1995.

hutamisesest", „ära võtmisesest" ja „juurde panemisest". Nagu ütleb Hewson: teksti-keha või autori-keha maskeeritakse, rõivastatakse, mingitakse. Ka eesti keeles on käibel metafoor, mis räägib ühest või teisest autorist „uues kuues". Tõlge on niisiis nagu kuub, rõivas, mis „originaalile" selga pannakse.

Kolmas, samuti kehalisusega seotud suund on kulinaarsed metafoorid: tekst „kastmes", tõlge on „vürtsitatud", tõlge võib olla „mahendatud" või „lahja". Hewson toob siinkohal näiteid Flora Ross Amose raamatust *Early Theories of Translation*, kus kirjeldatakse 17. sajandi Suurbritannia tõlkijate püüdu tõsta esile teatud tõlgete ülimuslikkust originaalide ees (siinkohal tuleb märkida, et see tendents oli üldiselt omane „belle infidèle'i" mentaliteedile ning toimus ka Prantsusmaal). Dryden ülistab tõlkijat Sir Robert Howardit (kes tõlkis Statiuse „Achilleidi") värssidega, kus „ilu on maali peegeldavas peeglis, mitte maalis endas" ning kus „kokad maskeerivad vulgaarseid roogi" (s.o originaaltekste), mida hinnatakse rohkem nende „kastme kui sisu tõttu".

Nendega on otseselt seotud veel üks „kulinaarne" metafoor, mis sisaldab ka vägivalla ideed. Tegemist on postkoloniaalses tõlketeoorias käibel oleva antropofaagia mõistega. Termin pärineb 1920ndate Brasiiliast, kus Oswald de Andrade kirjutas oma *Manifesto Antropófago*, mis oli üks Brasiilia modernismi esimesi vershaposte. Mõiste antropofaagia tähendab sisuliselt kannibalismi ning põhineb pärismaalaste animistlikul rituaalil, kus (näiteks tootemlooma taapiri) keha süües või verd juues imeti endasse ohvri jõud. Metafoorselt viitab see otse Antropofaagia grupi projektile – võõrmõjusid ei tule eitada, need tuleb absorbeerida ning kohalike mõjude lisamisega transformeerida.²⁰

Vieira analüüsib oma artiklis *Haroldo de Campos' poetics of transcreation* rida Antropofaagia manifestist, mis võtab kujundlikult kokku antropofaagia-idee: „Tupi or not tupi, that is the question." Siin mängitakse Shakespeare'i tsitaadiga „Hamletist". Tupid oli pärismaalaste hõim, kes kolonisaatorite tulles Brasiiliat asustas. Selles lauses on „Hamlet" „alla neelatud" ja „läbi seeditud", Shakespeare'i on tõlgitud ja Hamleti dilemma sellisel kujul elustamine ühendab endas kannibalismi ja Bahtini loodud dialoogilisuse printsipi. Ühehäälsuse eitamine tähendab Brasiilia polüfoonilise kultuuri jaatamist ja kaudselt ka vabastamist mentaalse kolonisatsiooni alt, mille käes Brasiilia nooruke kultuur sada aastat pärast kolonisatsiooni lõppu ikka veel vaevles. *Tupi, to be* – see oli katse mentaalsele kolonisatsioonile lääne kultuuripärandi desakraliseeriva „õgimise" kaudu lõpp teha.

---

²⁰ Else Ribeiro Pires Vieira, *Liberating Calibans. Readings of Antropofagia and Haroldo de Campos' poetics of transcreation*, rmt-s Bassnett, Susan & Trivedi, Harish (ed.) *Post-Colonial Translation. Theory and Practice*. London, New York, Routledge, 1999, lk 98.

Järgmine kimp metafoore puudutab sootemaatikat ja seksuaalsust. Steiner iseloomustab tõlgendamisprotsessi teist faasi sissetungimisena, anastava penetratsioonina. Seksuaalsetes terminites on tõlkimist mõtestanud ka Derrida, kes kasutab *hymen*'i mõistet – *hymen* kui sümboolne „neitsisuse piir“ algupärandi ja tõlke vahel, mille läbimine on paratamatu.²¹

Feministliku tõlketeooria raames räägib Spivak tekstile alistumisest ning vabatahtlikust kontrolli kaotamisest retoorika üle, Godard kirjeldab tekstuaalsuse kindlakäelisemat manipulatsiooni, millele ta annab nime *womanhandling*.

Round spekulereib, millest tuleneb vajadus sootemaatikat puudutavate metafooride järele: enamiku tõlkijate kogemus näitab, et tõlkimisel vaheldub hüperaktiivse teksti sekkumise faas vastuvõtva märgulise passiivsusega. Ta paneb ette kirjeldada neid faase maskuliinse ja feminiinsena, kuid hoiatab, et see kirjeldus ei tohiks varjutada fakti, et nii mees- kui naistõlkijad vajavad mõlemaid faase.

Sellesse metafoorikimpu kuulub ka tekstitruudus, milles peegeldub arusaam, et tõlke ja originaali vahel on suhe, mis esitab tõlkele truudusenõude. See on ka *les belles infidèles*'i tekkemehhanism, mille ajaloo heidab valgust Henri Meschonnic.²² See tõlkeideoloogia pärineb 17. sajandi absolutistlikult Prantsusmaalt, mis pidas end keeleliselt universaalseks. Tõlke muutub üldiseks parafraseeriv tõlge kuni interpolatsioonini välja. Väljendi *belle infidèle* võtab kasutusele Gilles Ménage, tarvitades seda Nicolas Perrot d'Ablancourt'i tõlke kohta, kes oli ühes oma eessõnas kirjutanud: „See autor kaldub tihti kasutama ebavajalikke kordusi, mida minu keel ja stiil ei suuda taluda.“ Ebatäpsusega tõestatakse oma üleolekut antiikautoritest: teatakse ja osatakse paremini kui nemad.

See kõnekas metafoor – *les belles infidèles* – võlgneb oma jõu prantsuse keelele. Teatavasti on sõna *traduction* prantsuse keeles naissoost (nagu ka teistes romaani keeltes). Niisiis peituvad metafoori juured otseselt keeles, kus algupärand (*l'original*) on meessoost ja tõlge naissoost. Talvet kritiseerib sedalaadi tõlketeooria seksualiseerimist ehk „sugulist seemendamist“, öeldes, et kui väljuda „keskuslikust“ indoeuroopa keele- ja kultuuriruumist mingisse teise keele- ja kultuuriruumi, kaotavad kõik sedasorti metafoorid oma hiilguse. Ta osutab, et eesti keeles, kus artiklid ja grammatiline sugu puuduvad, võib määratlust *les belles infidèles* kasutada võrdse eduga nii algupärandi kui ka tõlke kohta. Ka algupärand võib olla truudusetu – ta võib mitte anduda ühele tõlkijale, vaid „truudust murdes“ anduda hoopis teisele.

Samuti pole Talvet nõus tõlkija mehemärgi alla asetamisega, nagu teeb

.....
²¹ Jüri Talvet, Mõtteid tänapäeva tõlkefilosoofiast. Kas antropofaagia või sümbioos?, lk 358.

²² Henri Meschonnic, Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade, lk 116.

Steiner. Eesti keeles pole „mees“ kunagi olnud „inimese“ sümbol, samuti pole „jumalal“ ega „autoril“ grammatilist (mees)sugu. Peale selle on Eestis paljud silmapaistvad tõlkijad olnud just naised (nimetada võib näiteks Marta Sillaotsa ja Aita Kurfeldti). Niisiis deseksualiseerivad soome-ugri keeled kogu tõlkekompleksi ja muudavad arutluse sugupooltevahelise võitluse pinnal üpriski mõtte-
tuks.

„Kaunite truudusetute“ tõlkepraktika jäänuk on nõue, et tõlge ei tohiks sisaldada kordusi. See on niivõrd laialt levinud arusaam, et näib peaaegu ajatuna.²³ Kuid *belle infidèle*’ide metafoori puhul on märgatav veel üks tendents, mis toimib ka mõne teise metafoori puhul, mida kasutatakse tõlketoorias kõneldes (kuigi mitte kõigi puhul ja mitte alati). Sellele osutab Hewson: „Protsessi või strateegia metaforiseerimiselt minnakse üle resultaadi allajoonimisele: ilu kuulutatakse põhimõtteks ja truudusetus on selle arusaama järgi loogiline tagajärg.“ Liikumine on selgesti nähtav: metafoorid, mis algul kirjeldasid kokkuvõtlikult tõlketegu, hakkavad eksisteerima omaette strateegiatena, põhimõtetena. Seejärel nad unustatakse ning neid hakatakse võtma tõe pähe.

Truuduse-metafoori kritiseerivad näiteks Susan Bassnett ja Barbara Johnson, kes peavad truudusenõuet iseenesestmõistetavaks. Nende kriitika lähtub arusaamast, et alistumine ja kohustused algteksti ehk „abikaasa“ ees on vana-
nenud ideed. Bassnett räägib tõlkimisest kui „suhete uueksloomisest“, Johnson teeb tõlkijast „truu bigamisti“. Nii palju kui meie arusaamad abielust ja suhetest ka ei muutuks, jääb tõlkijale siiski mingi vastutus algteksti suhtes, millela
tõlge poleks tõlge.²⁴

Sellele, kuidas etteantud või „saadud“ metafoorid – mida sellistena enam ei tajuta – mõjutavad ja takistavad teoreetilist mõtet, osutab ka Hewson: „Ilma [neid] küsimuse alla panemata ei toimu epistemoloogilist arengut ning kardeta-
vasti on praegused toppamised ja piiratud arengud osalt tingitud metakeelest, mis jõuab meieni metafoori kaudu ning on omaks võetud, kuid samal ajal takis-
tab laiemat teoretiseerimist või kontseptualiseerimist.“

Round leiab, et nägemused sellest, mis tõlkides juhtub, asetuvad ülekandmise ja anastamise ning imiteerimise kujundite vahele. Samuti piiritleb ta kolmanda grupi hääli, mis pooldavad metafoori tõlkimisest kui vahendavast ja lepitavast tegevusest: tõlge kui sild, tõlge kui tähendustevahelised läbirääkimised. Samas suunas mõtleb ka Talvet, kes teeb ettepaneku asetada tõlketooria androgüünia märgi alla. Androgüünia metafooriga soovib ta kirjeldada sümbiootilist tõlke-

²³ Henri Meschonnic, Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade, lk 116.

²⁴ Nicholas Round, Translation and its Metaphors: the (N+1) wise men and the elephant, lk 55.

filosoofiat, mis peab „kannibalismist, vägivallast-vägistamisest, ärasöömisest-allaneelamisest tähtsamaks armastuse printsiipi”. Samuti soovib sümbiootiline filosoofia „keskuslikku” diskursust rikastada ja tasakaalustada nende järelmittega, mis tõlkimise kohta võivad sugeneda ajaloolise ja tänapäevase „teise” kultuurist, keelest, tõeluse tundmise viisidest”.

Kuhu see metafooride küllus meid välja viib? Selle suhtes, mis on tõlkimine, sisaldavad kõik need metafoorid kindlasti oma tõetera. Kuid mis veel huvitavam – nende ajaloolist arengut jälgides saame ülevaate sellest, kuidas on nende kaudu tõlkimist eri aegadel mõistetud ning missuguseid teoreetilisi arenguid nende abil mõtlemine kaasa on toonud. Samuti saavad selgeks mehhanismid, millest tõlkeid luues on lähtunud – tõlgete põhjal peaks olema võimalik kindlaks teha, millal mõnest metafoorist, mida algul kasutati tõlketeo kirjeldamiseks, sai omaette põhimõte ja tõlkestrateegia. See omakorda võiks muuta pinnase, millel tõlkija seisab, kindlamaks. „Eksimine” omandab teise tähenduse, kui normid, mida seni on absoluutselt kindlaks peetud, põhjalikult läbi valgustatakse.

Nagu märgib Round, on meil hädasti vaja viise, kuidas kõigi nende metafooride vahel vahet teha, mitte nende absoluutse õigsuse või vääruse üle otsustades, vaid vaagides, kas nad on laiemalt või kitsamalt, spetsiifiliselt rakendatavad, kas nad on keskse või perifeerse tähtsusega ja missugune on nende kognitiivne jõud või kas seda on. See võib aidata selgitada ka tänapäeva tõlketeooria arenguvõimalusi ning valgustada mitmeid küsimuse- ja probleemiasetusi nüüdisaegses mõtlemises tõlkimise üle.

TSITAATIDE TÖLKIMISEST

TRIINU PAKK

Nii ilu- kui filosoofilist kirjandust tõlkides varitseb tõlkijat pidevalt oht sattuda tsitaatide või parafraside peale, mida autor ei ole pidanud vajalikuks eraldi viitega ära märkida või võib-olla ei taju ka ise tsitaadina, vaid lihtsalt oma keeles levinud ütlusena, kõnekäänuna. Esimene probleem on sellistel puhkudel muidugi juba vastava koha äratundmine tsitaadina, ei ole ju kellelgi kogu aeg peas kogu lähtekeeles kirjutatud kirjandus, pea ei tööta enamasti nagu Google. Mingi hulk tuntumaid kirjakohti on ehk teada, aga suurema osa võimalike tsitaatide puhul saab tugineda ainult mingile tundele, stiilierisusele, tõlgitava autori tekstis ebahariliku sõna märkamisele, mõnele süntaksinihkele, mis annavad vihje, et siin tuleks nüüd hakata ringi vaatama ja mõtlema-otsima, kas see fraas või lause mitte ei ole kusagilt n-ö sisse laenatud. Hea õnne korral võib fraasi algupära üles leida ja selle algse autori kindlaks teha; halvemal juhul jääb tõlkijale vaid kummitav veendumus, et see peab olema tsitaat – aga kust, ei tea, ja siis tuleb muidugi tõlkida oma parema äratundmise järgi, vahest ehk mingi nõksu ka ise sisse jättes, et vähemalt see tunne, tsitaadikahtlus, tekstis tajutavaks jääks. Kui aga tsitaat on leitud, tuleb hakata uurima, kas vastav teos või osa sellest on juba varem eesti keelde tõlgitud, ning kui on, siis pretsedent üles otsida. Kas seda kasutada annab, on juba iseasi.

Üldiselt ma leian, et tsitaatide tõlkimiseks ühte ja ühist meetodit ei ole – ei ole sellist üht pikka puud, millega kõik mitmesugused juhtumid saaks n-ö kinni lüüa. Väga palju sõltub ju sellest, kust tsitaat pärit on – esiteks juba see, kas ta on üldse tõlgitava teosega samast keelest. Kui ei, peaks otsima ta üles algupärandis ja kui algupärand on eesti keelde tõlgitud, siis vaatama, kuidas sealne tõlkepretsedent teksti sobib. Vabalt võib juhtuda, et tekib n-ö telefonimängu efekt – eesti-keelne tõlge algupärandist erineb nt ingliskeelsest tõlkest sedavõrd, et tegelikult mõtte ja stiili järjekindluse huvides tuleks teha kaudtõlge, muidu ei haagi oma autori tekst tsitaadiga kokku ja tõlge ei hakka tööle. Või siis, et tõlkepretsedenti ikka kasutada saaks, tuleks oma tõlketekstis mõni ümberkorraldus teha, näiteks mõnd konkreetset sõnavalikut muuta nii, et see ka tsitaadi sõnakasutusega kokku langeks ja sel moel mõtet terviklikuna edasi saaks arendada.

Niisiis üles otsida tasuks varasem tõlge igal juhul, kas või huvi pärast. Väga kummalisi asju võib välja tulla, väga huvitavaid tõlkeid võib leida, mille olemasolu ei oskaks muidu aimatagi, ja sel teel võib ka uusi-huvitavaid sõnu või väljendeid avastada. Isegi kui varem tõlgitud tsitaat tervikuna mingil põhjusel ei sobi, on tõlkepretsedendi ülevaatamine ikka õpetlik ja huvitav. Kui aga sobib, siis ongi

kõik korras – sellisel juhul võtan ma alati tõlkepretsedendi käiku ja ka viitan sellele, sest lugejalgi võib olla huvitav teada saada, et selline teos on tervikuna tõlgitud juba varem, võib-olla tahab ta seda ka ise lugeda.

Aga võib juhtuda, et vastav kirjakoht varasemas tõlkes sel kujul ei sobi. Näiteks värsstõlke puhul ei pruugi mõni nüanss, mõni sõna olla eesti tõlkesse mah- tunud või pole vahest originaali tõlkija meelest olnud kõige olulisem, on võimal- danud väljavahetamist näiteks rütmi poolest sobivama sõna vastu, aga mingil põhjusel tegeleb minu tõlgitav autor just selle väljajäetud sõna või nüansiga, sest tema kavatsustega see sobib. Üks selline juhtum tuli mul, mitte küll tõlkega seos- ses, ette Shakespeare'i näidendist „Torm” – nimelt kirjutas Mele Pesti mõni aas- ta tagasi artikli „Caliban või kannibal? Rumalast orjast meie aja kangelaseks”,²⁵ mis suuresti keerleb huvitava nihke ümber „Tormi” eestikeelses tõlkes. Origi- naalis kõlab see koht nii:

*You taught me language; and my profit on't
Is, I know how to curse. The red plague rid you
For learning me your language!*

Need read on Jaan Krossi „meisterlikus ja üldiselt ka täpses tõlkes”, nagu Pesti ütleb, edasi antud järgmiselt:

Mind õpetasid rääkima – ja vanded
sain selgeks nii. Su õpetuse eest
sind võtku katk!²⁶

Siin tuleb esile oluline nüansimuutus – nagu Mele Pesti seda humoorikalt ise- loomustab: „Kui eestikeelsest tõlkest võiks arvata, et Caliban usubki, et saarele pagendatud hertsog on ta rääkima õpetanud, siis originaali järgi saab õpetust tõlgendada kõigest võõrkeelekursusena.” Seega Prospero mitte ei andnud tum- male loomalikule jõhkardile kõneoskust, võimet, mis eristab inimest loomast, vaid lihtsalt õpetas talle oma keelt... Kerge on kujutleda konteksti, kus selline tähendusnihe võib osutada oluliseks, nii et pretsedenti pole võimalik kasutada. Praegusel juhul oli selliseks kontekstiks kogu Mele Pesti artikkel, mistõttu ta sel- lele erinevusele tähelepanu juhtiski.

Ka võib juhtuda, et rõhuasetused või seosed on erinevad. Näiteks Iiobi 5:7 kõlab

.....
²⁵ Vikerkaar 2012/4–5, lk 142–154.

²⁶ William Shakespeare, Torm. Tlk Jaan Kross. Rmt-s William Shakespeare, Kogutud teosed. Kd 7. Tallinn, 1975, lk 332.

inglise nn Kuningas Jamesi piiblitõlkes „Yet man is born unto trouble, as the sparks fly upward”. Eesti 1968. aasta piiblitõlkes on see: „vaid inimene ise sünnitab vaeva ja sädemed lendavad kõrgele!” Piibli kirjakohta kasutamata võiks pigem tõlkida: „Inimene on sündinud vaeva nägema, just nagu sädemed lendavad kõrgele.” Osutab ju inglise kirjakoht sisalduv võrdlus paratamatusele – nii nagu sädemed lendavad kõrgele, nii on ka inimene määratud vaeva nägema. Aga 1739. a piiblitõlkes kõlab see koht: „vaid inimene on sündinud waewaks, otsegu leegilapsed võtavad kõrgesse lennata”. Ja siin on vanem tõlge, mille kasutamist tsitaadi tõlkimisel meil ei peeta heaks tavaks, minu meelest ühtaegu poeetilisem ja vähemalt inglise tõlke edasiandmiseks ka täpsem, kusjuures nagu boonuseks leidub siin veel kaunis sõna „leegilapsed”. Minu meelest võikski meie piiblitõlkeid tõlkepretsedentide valimisel kasutada vabamalt, lihtne on kujutleda konteksti, kuhu see arhailisem-poeetilisem tõlge sobiks ka stiili poolest paremini kui keekekasutuselt kahtlemata moodsam ja miskipärast tihti kaunis välistavalt ainuvõimalikuks peetav 1968. aasta oma.

Samas ei ole vanadus kindlasti alati voorus; kui eeltoodu laadsed harvad juhtumid kõrvale jätta, siis kipub asi eesti kirjakeele nooruse ja ülikiire muutumise tõttu pigem olema vastupidi – varasem tõlge on „väga vana” (jutumärkides seetõttu, et pelk sada aastatki, mis inglise keeles erilist vahet ei tee, on meie keele puhul väga pikk aeg) ja mõjub seetõttu veidi koomiliselt.

Siin näiteks meenub, et Clifford Geertzi essees „Argitarkus kui kultuurisüsteem” olid tsitaadid Ralph Waldo Emersonilt ja Walt Whitmanilt. Mõlemad kirjakohtad olid huvitaval kombel eesti keeles olemas, ehkki tol hetkel, kui ma Geertzi tõlkin, oli mõlemat autorit väga vähe eestindatud (ja ega ole just palju rohkem praegugi). Emersoni essee „Eneseusaldusest” oli ilmunud 1928. aastal Andres Pranspilli koostatud-tõlgitud „Ameerika antoloogias”, Whitmani luuletus (nr 51) Boris Kaburi tõlgitud õblukeses valimikus „Rohulehed”, mis ilmus aastal 1962. Asja tegi lihtsamaks see, et vähemalt oli mõlema tsitaadi juures autor ära öeldud.

Aga „Rohulehtede” tsitaat kõlas Geertzi esituses: „I contradict myself, so I contradict myself. I contain multitudes”. Seega konkreetse tsitaadi leidmise tegi jällegi keerulisemaks see, et Geertz oli Whitmanit suhteliselt vabalt refereerinud, originaalis on need read sellised: „Do I contradict myself? Very well, then, I contradict myself; (I am large – I contain multitudes.)”. Boris Kabur oli need tõlkinud üsna autoritruult: „Räägin ma endale vastu? Olgu nii – ma räägin endale vastu (olen avar ja paljud on mu sees).” Et Geertz ise oli oma tsitaadiga nii vabalt ringi käinud ja et minu meelest polnud „paljud” just kõige õnnestunud tõlge, siis tegin need read Geertzi parafraasi järgi ise: „Räägin endale vastu, siis räägin. Minus elavad miljonid”.

Emersoni tsitaat oli Geertzil antud autoritruult ja kõlas algupärandis järgmiselt: „A foolish consistency is the hobgoblin of little minds”. Pranspilli tõlkes oli see: „Loll järjekindlus on väikestele vaimudele hernehirmutiseks”. Aga siin oli häda selles, et hernehirmutus mõjus pigem naljakalt ja keeras tähenduse tagurpidi, nagu peletaks loll järjekindlus väikesi vaime eemale – ehkki tegelikult mõtles Emerson hoopis vastupidist. Nii et jällegi ei saanud ma pretседenti kasutada, ehkki möönan, et minugi variant polnud just kõige õnnestunum: „Tobe järjekindlus on ahta aru deemon”.

Ja kogu olukorda nende tsitaatidega komplitseeris veel tõsiasi, et mõlemad olid ainult sulgudesse pandud kõrvalepõikeks lausest, mis kokku oli pikem, kui ma jõuan siin sisse tippida, nii et anda sulgudes koguni mitut lauset, nagu Kabur oli teinud, ajanuks asja juba päris üle mõistuse keeruliseks. Paljalt olukorra näitlikustamiseks toon ära esimesed *ca* ¾ lausest, mis tõlkes kõlab nii:

„Mis puutub ebametoodelisusesse – veel üks mitte just kõige õnnestunumalt nimetatud omadus, mis argitarkuse arvates on maailmale omane –, siis katab see ühekorraga nii neid rõõme, mis tärkavad ebajärjekindlusest ja on nii ehedad kõigi silmis peale suurimate skolastikute („Tobe järjekindlus on ahta aru deemon”, nagu ütles Emerson; „Räägin endale vastu, siis räägin. Minus elavad miljonid,” nagu ütles Whitman), kui ka vähemalt samaväärseid naudinguid kogemuse hooamatust mitmekesisusest, mida tunnevad kõik peale kõige kinnismõttelisemate inimeste...”²⁷

Jne, jne, järgmiste sulgudes antud näidetega, mida pole mõtet siinkohal ära tuua. Sellistes pikkades, isegi ilma sulgudeta ja neis sisalduvate kõrvalepõigete või näideteta juba küllalt komplitseeritud lausetes tuleb ilmselt lisaks tsitaadi originaalkujule, sõnavalikutele ja muule sellisele silmas pidada eeskätt ikkagi seda, et lugeja kahtede sulgude vahelist osa lausest päris ära ei unustaks, enne kui ta järgmisest sulust välja pääseb ja põhiteemaga edasi saab minna.

Aga kuigi ma kumbagi varasema tõlke tekstikohta ei saanud kasutada, oli ikkagi huvitav neid otsida – ja ainult tänu sellele tsitaadijahile ma Pranspilli antoloogia üldse avastasingi; kui „Rohulehed” oli kodus omast käest võtta, siis ilmselt haruldasevõitu Pranspilli pidin käima sirvimas TLÜAR-i Baltika osakonnas, kus seda suure hoolega säilitatakse – hea veel, et valgeid kindaid ei kästud kätte panna selle lehitsemiseks!

Mõnikord tsitaat peaaegu nagu polegi tsitaat, lihtsalt paar ilusti kokkuhakavat sõna mõjuvad kuidagi eriliselt – ja siis äkki otsima hakates avastad, et nii on need mõjunud teistelegi. Kusjuures tõlkevalikut ei pruugi see sugugi

²⁷ Clifford Geertz, Argitarkus kui kultuurisüsteem. Rmt-s Clifford Geertz, Omakandi tarkus. Tlk Triinu Pakk. Tallinn, 2003, lk 121.

mõjutada; aga enda leidmisrõõm ja sellest tärkav lootus, et ehk lugejagi tajub seda, kui õiged sõnad sisse saavad, on jälle palju väärt. Näitena meenub siin „sõja hagijad”.

See sõnapaar tuli mul ette Kerouaci romaanis „Pilvealused”, lihtne fraas *hounds of war*, mis viis mu mõtte kohe Shakespeare’ile, ja sama allika juurde juhatab ka guugeldamine. Sellegipoolest ei leidnud ma seda fraasi Shakespeare’ile omistatuna OEDst, kus tavaliselt levinud väljendi puhul esmaallikas ikka ilmiks tuleb. Väga mitmesuguse kaaluga võrguallikates peetakse seda sõnapaari valdavalt pärinevaks Shakespeare’i „Julius Caesarist”, kus eesti tõlkes (3. vaatus, 1. stseen, Antoniuuse monoloog Caesari laiba juures) on tõesti juttu „sõja hagijatest”.²⁸ Kui aga ingliskeelset elektroonilist teksti selle sõnapaariga otsida, siis ilmneb, et vähemalt tänapäevases n-ö kanoonilises tekstiversioonis ei ole seal mitte *hounds of war*, vaid hoopis *dogs of war*. Samas juhatab tekstikoha kommentaar „Henry V” proloogi juurde, kus on küll *hounds* – ent mitte *of war* – ja eesti tõlkes siingi „hagijad”, ent mitte sõja omad. (Pealekauba täpsustatakse seal, et need hagijad on nälg, mõök ja tuli.) Ühesõnaga näib, et juhul kui see fraas ei läinud keelde mõnest Shakespeare’i teksti piraatväljaandest, milletaolisi ju omal ajal palju liikus, siis omistatakse seda täpselt niisugusel kujul, sõnaga *hounds*, Shakespeare’ile kui inglise keele uute sõnade ja väljenditega rikastajale puht reputatsiooni peale. Nii või teisiti on aga seda fraasi ka sõnaga *hounds* kasutatud küll ja veel, mitme inglise autori, näiteks Edmund Burke’i ja Percy Bysshe Shelley puhul on isegi OED selle eraldi näitena ära toonud; see näib olevat rikkalikult kasutuses klassikast kuni päris tänapäevase kõne- ja ajakirjanduskeeleni välja. Lisaks on tänapäeval olemas sellenimeline arvutimäng, hiljuti tuli New Yorgis lavale Bill Hollandi näidend „Hounds of War” jne. Vaadates fraasi eri kasutusjuhtusid, mis guugeldamisel üles tulevad, on näha, et ka nende hagijate vallapäästmisest kõneldes otsitakse inglise keeles kõhklemisi mingit „erilisema” kõlaga sõna, ehkki selles osas on valik veel kirevam; Shakespeare’i enda fraasi *let slip* („seorihmast päästes”) ei paista siiski eriti tuntavat, selle asemel võib leida: *release, unleash, let loose*, ja mõnes foorumis on arutletud selle üle, millist sõna oleks õigem kasutada. Kõik see osutab minu meelest, et ka ingliskeelses maailmas siiski tajutakse seda tsitaadina tänapäevani, kirjakoha täpne kuju on aga mähkunud rohkest kasutusest tingitud nihete uttu. Tsitaadi-

²⁸ Originaalis ütleb Antonius: *And Caesar’s spirit, ranging for revenge / With Ate by his side come hot from hell, / Shall in these confines with a monarch’s voice / Cry havoc, and let slip the dogs of war...;* Georg Meri tõlkes: *Caesari rändav vaim siis tasujahil – / alt põrgust kuumalt tõusnud Ate saatjaks – / siin maal monarhihäälel hüüab: „Tapke!”, / seorihmast päästes sõja hagijaid, ...* (W. Shakespeare, *Kogutud teosed*. Kd 5. Tallinn, 1966, lk 241.)

väärtus on väljendil seega täiesti olemas; ja kui juba ingliskeelsed inimesed ise (oletatava) algupärandi koeri hagi tekks on hakanud tituleerima, siis pole kindlasti patt kasutada seda väljendit tõlkepretsedendina ka eesti keeles. Võib ainult imetleda, et Georg Meri selle tekstikoha tõlkimisel nii täpselt tajus inglise keele enda suunda.

Täiesti omaette teema on minu meelest piiblightsitaadid, mis moodustavad paljudes keeltes omamoodi folkloorse kihistuse. Tänu jumalasõna tõlkimisel nõutud erilisele täpsusele ja originaaltruudusele on need paljudes keeltes ka ühesugused, kujundeid ei ole oma keelele või kultuurile harjumuspärasemate vastu välja vahetatud, nii et tõlkijale need suurt raskust ei valmista. Näiteks maa sool, värske vein vanades nahklähkrites, lubjatud hauad, mis väljast kenad, seest aga täis roiskumist jne. Need oleksid nagu täisringi peale teinud – ilmselt Vana Testamendi eri kihistuste kaasajast pärit kõnekäänud, s.t folkloor, on läinud Raamatusse, sealt tõlgitud teistesse keeltesse ja saanud tsitaatideks, sihtkeeltes kodunedes aga taas muutunud kõnekäänuliseks.

Samas on tsitaate, mis ei kõla eri keeltes ja tõlgetes päris ühtmoodi. Ja niisugustel puhkudel oleks muidugi ülimalt tähtis suuta võrrelda eri tõlkeid ka originaaliga – s.t tulla mingilgi määral toime vanahäebrea ja Uue Testamendi kreeka keelega, mis paraku enamasti ei kipu õnnestuma... Aga ka eri tõlkeid võrreldes võib üht-teist märgata. Näiteks Emersoni essees „Sõprus“, mille mõne aasta eest tõlkisin, oli fraas *strangers and pilgrims in a traditionary globe*.

See *strangers and pilgrims* on taas piiblightsitaat; aga siin pole eesti keeli tegu palveränduritega, nagu võiks tsitaati märkamata ise tõlkida, vaid need on 1968. aasta tõlkes „võõrad ja majalised“. Fraas pärineb Kirjast heebrealastele, 11:13: „Usus need kõik surid ega saanud töotusi kätte, vaid nägid neid kaugel ja tere-tasid neid ning tunnistasid endid olevat võõrad ja majalised maa peal.“

Eesti tõlkes – erinevalt ingliskeelsest! – aga viitab see kirjakoht omakorda Lauludele, 39:13, kus seisab:

Jehoova, kuule mu palvet
ja pane tähele mu kisendamist!
Ära vaiki mu silmavee pärast,
sest ma olen võõras sinu ees ja majaline,
nõnda nagu kõik mu vanemad!

Kusjuures ka 1739. a tõlkes on seal sõnad „võõrad ja majalised“. Samas on huvitav, et ingliskeelses Kuningas Jamesi versioonis ei kattu need sõnad – kui Kirjas heebrealastele on *strangers and pilgrims*, siis 39. laulus on *strangers and sojourners*. Vähemalt võib sellest järeldada, et Emersonil ilmselt ei mõlkunud seda fraasi ka-

sutades mõttes mitte Vana Testamendi laulud, vaid just nimelt Uue Testamendi Kiri heebrealastele. Kas sellisest teadmisesest ka mingit konkreetset kasu võib olla, see sõltub muidugi ülejäänud kontekstist; aga mulle näib, et alati on huvitav ja võib-olla mõnikord ka tähtis selliseid asju märgata.

Sellistes kohtades võib mõnikord tekkida küsimus, eriti kui viidet juurde ei tule – ja ilukirjanduses ju enamasti ei tule –, et kelle jaoks seda tsitaati sisse panna, või kas on mõtet või milleks üldse vastavat pretsedenti järgida. On ju üsna raskesti usutav, et selline sõnapaar tänapäeva eesti lugejale samamoodi mõjuks kui 200 aasta tagusele ameerika lugejale. Aga samas viitab see ikkagi alustekstile – või vähemalt annab lugejale võimaluse selleni jõuda, tsitaati leida ja ära tunda. Tekitab sellise igavikuvõbina kusagil kõhukoopa kohal... Ja leidmine iseenesest on minu jaoks täiesti vaimustav. Nii et kui pretsedent oma konteksti sobib, siis oleks minu meelest üdini sündsusetu seda mitte kasutada.

Mis puudutab küsimust, kas lähtekirjandusest pärit tsitaati võiks asendada sihtkeele kirjanduse sarnase/samatähendusliku tsitaadiga, siis see võimalus kuulub minu silmis utoopiliste valda. Mängib ju iga kirjandusteose puhul kaasa kogu kirjeldatava maailma ülejäänud kultuuri- ja looduskeskkond; ma ei usu, et ilma ülimesse groteski langemata oleks võimalik täiesti erinevatest kontekstidest pärit tsitaate omavahel vabalt välja vahetada. Samas mõningaid kelmikaid kokkulangevusi muidu igati erinevates tekstides on teinekord võimalik otsekui iseenesest ära kasutada; näiteks Graham Robbi „Pariislaste“ avalause kõlas lausa vägisi kokku meie „Kevade“ omaga: „By the time I reached Paris, the Bastille had disappeared.“ Täiesti võimatu tundus seda tõlkida teisiti kui: „Kui mina Pariisi jõudsin, oli Bastille juba kadunud.“ Mäletan, et seda kokkulangevust märkis mõningase imestusega ära ka üks arvustaja, kes avaldas õigustatud kahtlust, kas Robb ikka „Kevadet“ tundis... Ent teisiti tõlkimine (kui „juba“ omapoolne lisamine välja arvata) oleks siinkohal nõudnud lausa autoritekti vägistamist, väevõimuga kohmakamasse vormi surumist, nii et mõningaste kõhkluste järel otsustasingi sellest üliharuldasest kokkulangevusest parem juba viimast võtta. Seos „Kevadega“ oleks arvustaja mõttes kardetavasti tekkinud ka siis, kui ma sõnakest „juba“ lisanud ei oleks.

Teine asi on folklooriga, see on üldse omaette nähtus. Huvitav on esmalt juba see, et kuigi sõna „folkloor“ viitaks nagu mingile „folgile“, rahvale, ühe rahva eriomasele kultuuriilmingle, on ometi ka folkloori palju laenatud. Osalt sai seda teemat juba puudutatud Piiblist pärit vanasõnalisteks muutunud tsitaatide juures, mida on rohkelt „laiali laenatud“ paljudesse kristliku kultuuriareaali keeltesse.

Samas võivad laenatuks osutuda ka mittepiibellikud vanasõnad, mõistatused, isegi rahvalaulud. Eesti lauluvara puhul on igati tõenäoline, et mõni hilisem,

mitte-regivärsiline rahvalaul on õieti tõlge (või vähemalt mugandus), millel on näiteks saksa laulude seas olemas ka „originaal”. Nii et isegi sellise „folkloorse tõlke” puhul saaks ehk kuidagi kaudsel kombel opereerida „tõlkepretsedendi” mõistega, ja sel juhul ei saa välistada, et kui saksa autor on tsiteerinud mõnd oma ringmängulaulu, saaksime meie panna selle asemele sama laulu eestipärase kuju. (Aga mis siis, kui see on ka saksa keelde laenatud-tõlgitud? Need juured võivad ju vabalt ulatuda kaugemalegi... Kas võiks juhtuda, et ühe laulu juuri saab ajada Vahemerest Läänemereni? – sellele vastamiseks peaks põhjalikumaid folklooriuurimusi ette võtma.) Ma usun, et folklorist suudaks minna selliseid jälgi pidi ühest kultuurist teise küll ja leida mingeid vasteid või kaudseid analooge; või igatahes võib folkloori puhul olla võimalik asendada teisest kultuurist pärit laule, salme, mõistatusi või muud seesugust oma kultuuri analoogidega, ilma et see muutuks väga vägivaldseks, pidades loomulikult kogu aeg silmas kultuurikontekstide erinevust.

Ka juhul, kui tegu pole mingis mõttes laenuga, peetakse näiteks vanasõnade puhul heaks tooniks asendada need oma kultuuri omadega, isegi kui neis kasutatakse lähtekeele omast erinevaid sõnu-kujundeid. Vahel siiski võib see minna keeruliseks, kui kirjanik juhtub mängima just teatud sõnade peale, mis tema keele vanasõnas on olemas, meie analoogis aga puuduvad. Näiteks inglise vanasõna „Every cloud has a silver lining”. Eesti analoog oleks ju lihtsalt „Pole halba ilma heata”. Aga – paraku ei meenu küll, kus – olen kusagil seda vanasõna pidanud tõlkima kontekstis, mis mängis just tolle hõbedase „voodri” peale. Siis ei jää ikkagi muud üle kui tõlkida originaalilähedaselt, vahest kohendada veidi kenamaks, aga ikka nii, et mängulised sõnad sisse jääksid. Ent üldiselt, kui vanasõnas esinevat metafoori ei laiendata, on asendamine omakeelsega minu meelest üsna loomulik – pidades muidugi silmas ka kultuurilist sobivust, et meie analoog ei mõjuks kontekstis „nagu sea seljas sadul”. Kas võiks sellist väljendit kujutleda nt inuittide elu kirjeldavas teoses?!

Ja lõpetuseks minu *ceterum censeo*, mida minu arvates pole võimalik liialt rõhutada: tõlkida tuleb ennekõike ikkagi mõtet, ka tsitaati või vanasõna teksti sisse sobitades peab jälgima, et see mõtet ja konteksti lõhkuma ei hakkaks. Sõnu tuleb selleks aga valida ja vaagida nii, et mõte saaks tõlgitud „nii sõnasõnalt kui võimalik ja nii vabalt kui vaja!” – nagu aastal 1923 selgitasid oma tõlkepõhimõtet Caesari esmatutvustajad eesti keeles P. Seeberg ja Fr. Narusk.²⁹

---

²⁹ Gaius Julius Caesar, Ajaloolised ülestähendused Gallia sõja üle. I raamat. Ladina keelest eesti keelde tõlkinud P. Seeberg ja Fr. Narusk. A.-S. Varrak, Tallinn, 1923.

INTERVJUU RUTH LIASEGA

Küsitles MARIN MÖTTUS

Ruth Lias kõnnib kohvikutrepist üles nii kergelt, et ma talle vaevu järele jõuan. Üle öla räägib: „Ma ju võtsin jälle tõlke teha. Mitu korda olen öelnud, et enam ei võta, aga näe – „Never say never“...” „See on ju tore, tõlkimine on üks huvitavamaid töid, mida tean,” arvan mina. „Teate, ei ole tore! Mul on nii palju igasuguseid häid raamatuid, mida tahaks lugeda, aga tõlkimine võtab kogu aja...”

Ruth Lias: Enne seda „päris juttu” tahaksin ühest asjast rääkida seoses selle tõlkega, mida ma praegu teen. Tõlgin Erwin Schrödingeri teost „What is life”. Schrödinger oli kvantfüüsik, Nobeli auhinna laureaat. Väga mitmekülgne mees. Ja seal on selline koht, kus ta arutleb, et kui ajaloos on kogu aeg uusi liike juurde tekkinud, siis miks ei võiks neid veelgi tekkida. Tal on teooria, et tekib selline liik, kelle intelligentsi suhe inimese omasse on sama suur nagu praegu inimese intelligentsil koera omasse. Võib ju nii juhtuda? Loomad on väga taibukad...”

Kuna Ruth Liasel on tumedad prillid ees, siis ma ei oskagi öelda, kui tõsiselt ta seda mõtleb ja kui palju on tema pilgus kelmikust.

Marin Mõttus: Lugesin teie teoste ja tõlgete nimekirja andmebaasist ESTER. Seal on 23 hispaania keelest tõlgitud raamatut, näpuotsaga tõlkeid inglise, prantsuse ja vene keelest, ja nende vahel õpik „Kvantmehhaanika”, mille olete kirjutanud. Peaaegu kõik keeleinimesed ja tõlkijad, keda tunnen, peavad lausa auasjaks jutustada, milline piin oli neile keskkooli füüsikatund. Kuidas siis teiega nõnda läks? Kas olete alati olnud selline „renesanssiinimene”, kes igas valdkonnas kodus?

Keelehuvi on mul ikka lapsest saadik olnud, kutsumuselt olen lingvist. Mulle meeldivad keeled, kõik. Ka turismireisile minnes pean aukohuseks vähemalt natuke selle maa keelt õppida – ungari, itaalia... Eks ma oleksingi keeli õppima läinud, aga see neetud nõukogude võim... Vaadake, tollal ütles ju Stalin, kuidas keeles ja kirjanduses asjad olema peavad. Aga füüsikaseaduste peale tema hammas ei hakanud, sellepärast ma füüsikat õppima läksingi.

Kas olete kodust saanud kaasa keelepisiku või füüsikupisiku?

Õieti mitte kumbagi. Kui nüüd mõelda, kellesse ma läinud olen, siis kõige rohkem vist ühte tädissse. Tema elas Peterburis – või mis selle linna nimi tollal oligi – ja õppis ka füüsikat või midagi sellesarnast. Ega mul tegelikult Eestis sugulasi

polegi, üks täditütar on Inglismaal ja keegi ka Austraalias. Aga mitmete mu sõprade ja kursusekaaslaste lapsed on mulle nagu omad lapsed olnud.

Kuidas hispaania keele juurde jõudsite?

Ma hakkasin suhtlema Ricardo Mateoga (*Peruust pärit Ricardo Mateo Durand elab Tartus juba 1980. aastatest saadik, on pikka aega töötanud ülikooli raamatukogus ja on praegu Peruu aukonsul Eestis – M.M.*). Meid oli Tartus väike hispaania keele huviliste grupp ja siis ma palusin, et ta hakkaks meile tunde andma. Küll ta on hea inimene! Ricardo on mind tõlgetega väga palju aidanud; ta selgitas detaile, nüansse, üksikasju. Toetas mind, õhutas üha uuesti proovima ja keelt edasi õppima. Oleme siiani head sõbrad, käin tihti nende pool, ta on väga soe inimene.

Ricardo Mateo oli ka minu esimene hispaania keele õpetaja. Tollases Tartus, kus välismaalastel polnud lubatud isegi ööbida, oli ta üsna värvikas isiksus. Ega üliõpilased 1980. aastatel polnud just kerge kontingent: oli Nõukogude stagnatsiooni tinahall lõpukümnend ja me olime kõige suhtes sarkastilised. Selline tore seik oli, et Ricardo ämm ja minu nüüdseks kadunud vanaema elasid ühes ja samas külas Virumaal. Mäletan, kuidas ta vahel kirus, et kui oli vaja sõita ämma juurde heina tegema, siis pidi ta enne mitu tundi kuskil miilitsa koridoris ootama, et selleks luba saada...

Jah. Ricardo, kellel tegelikult on ju pruunid silmad, tuli Nõukogude Eestisse ikka väga sinisilmsena...

Kuidas teist tõlkija sai?

Tõlkimise juurde juhatas mind üks mu kunagine üliõpilane Helje, kes oli selles valdkonnas tegev. Ma tõlkisin algul erialast ja populaarteaduslikku kirjandust inglise, prantsuse ja vene keelest. Siis ütlesin talle, et ma tahaksin tegelikult ilukirjandust tõlkida. Tema vastas, et see on hoopis teine asi.

Kas te olite nii-öelda sündinud tõlkija? Saite kohe õige otsa kätte või läks aega?

Kui olin algaja kirjandustõlkija, lugesin palju teiste tõlkeid ja aegamööda arenesin. Lugesin näiteks Ott Ojamaa tõlkeid ja võrdlesin originaaliga. Tal on väga hea eesti keel: nõtke, rikas, värvikas. Aga sain aru, et mina nii vabalt tõlkida ei saa. Eks algajate põhiline mure on ikka lauseehitus. Praegugi märkan tõlkeid lugedes tihti, et on hakatud lauset sõna-sõnalt ümber panema. Võtab aega, kuni aru saad, et originaal tuleb täitsa ära unustada.

Et kui oled lause mõttest aru saanud, siis tuleb võõrast keelest lahti lasta ja see mõte algusest peale eesti keeles kirja panna?

Just.

Olete tõlkijana maksimalist ja väga suure respektiga autoriteksti vastu. Samas, minu meelest on hispaania keeles paljusid asju võimalik lühemalt ja sujuvamalt väljendada kui eesti keeles; kuidagi on nii, et hispaania keeles jookseb lause libedasti, eesti keeles aga on üks igavene „tatatamine“.

No eks ma olen ju täppisteadlane ka. Püüd mõtet täpselt väljendada — see on minu jaoks väga oluline. Hinnaalandust siin teha ei tohi.

Meil kui tõlkijatel on üks üsna ainulaadne seos: enam-vähem ühel ja samal ajal tõlkisime eri kirjastustele Gabriel García Márqueze „Armastusest ja teistest deemonitest“. Kõrvutasin neid tõlkeid pisut: teie olete Márqueze lause alati säilitanud täielikult, mina olen vahel lauseid kaheks teinud.

Jah — ma ei teagi, kuidas kirjastustega niimoodi topelt juhtus; ma ise ei tegele nende kokkulepetega. Oi, teate, seal raamatus on mul üks jäme viga sees! Olen valesti aru saanud. Teil seda ei ole, teil on see õigesti!

Kuidas te üldse tõlkega töötate?

Esimese musta variandi teen paberile — olen harjunud, et tekst sünnib ikka pliiatsi ja paberiga. Alles siis löön arvutisse. Parandamiseks trükin välja: ma näen niimoodi vigu paremini. Kui mul töö ees on, võin päevade kaupa selle kallal istuda — tõlkimine lihtsalt meeldib, pole midagi teha. Kui ma tõlgin, siis pean toimuvat endale väga täpselt ette kujutama, lausa visuaalselt. Näiteks ühes raamatus oli uppumise stseen; püüdsin kujutleda, kuidas uppuv inimene sureb, mida tunneb.

Mis te arvate, kas tõlkija võib ka uusi sõnu välja mõelda?

Arvan küll. Küllap olen mõnikord isegi seda teinud, ehkki praegu konkreetset näidet meelde ei tule. Tõlke puhul mängib tõlkija isiksus väga suurt rolli: mõni on vabama lähenemisega, mängulisem, teine hoiab algtekstist rohkem kinni.

Minu jaoks on Eesti hispaniana suuresti Jüri Talveti ühemehetöö. Võib-olla pole see

arvamus enam kuigi õiglane: on ju juba mitu lendu hispaania filolooge lõpetanud ja nendegi hulgast on andekaid hispaniste võrsunud...

Jah, Jüri Talvet on väga suure töö teinud, ja vähemalt alguses teinud seda praktiliselt üksinda. Nii palju ise tõlkinud, lisaks teadustegevus ja õppejõutöö. Müts maha tema ees. Ükskord kutsus Jüri Talvet mind koos hispaania filoloogia tudengitega kaasa Hispaania reisile. Vastutasuks palus ta mind neile tõlkimisest rääkima. Otsisin kõikjalt lõike, mis on hispaania keelest teistesse keeltesse tõlgitud; püüdsime paralleele tõmmata, kuidas hispaania keel teistesse keeltesse tõlkimisel muutub, millised paralleelid ja erinevused eri keelte puhul on.

Kas te suhtlete tihedalt? Meile, Tartus õppinud tallinlastele, tundub ikka, et Tartus on selline eriline vaimuelu fluidum, kohtutakse ja räägitakse – Ülikooli tänaval, Werneris...?

Ma saadan Talvetile alati oma ilmunud tõlked, respektist. Aga ta pole peaaegu kunagi mu pealkirjadega rahul. Näiteks „Väljakuulutatud mõrva kroonika“, originaalis „Crónica de una muerte anunciada“ – Jüri arvas, et tõlkes peaks samuti olema „Väljakuulutatud surma kroonika“. Küll me vaidlesime! No aga minu arust seal „muerte“ tähendab otseselt mõrva, nii et ma ei pidanud vajalikuks päris otse tõlkida.

Pealkirjadega on üldse vahel keeruline. Meenub Mario Vargas Llosa „Lituma Andides“: paljud küsisid mu käest, et mis pealkiri see selline ometi on ja mida tähendab. Tõesti, Andide mäestik ei ole ju eesti keeles eriti sagedane kohanimi, aga muutma ma ka ei hakanud.

Kas tõlgitavad raamatud leiab ise või soovitab keegi?

On olnud mõlemat pidi. Tähtis on ka see, kuidas kirjastus raamatut esitleb või müüb. Näiteks võiks olla mu viimane tõlge hispaania keelest, José Carlos Somoza „Ideede koobas: kriminaalromaan Platoni-aegsest Kreekast“. Minu meelest oli autor selle kirjutanud omamoodi teejuhina Antiik-Kreeka ajaloo juurde ja kriminaalloo süžee oli tal rohkem taustaks või raamiks. Aga kirjastus reklaamis seda põnevusloona ja siis pärast kurtis, et raamat ei müü...

Mul on endalgi sedalaadi naljakas lugu juhtunud. Kunagi ammu pakuti tõlkida hispaaniakeelset kokaraamatut – raamatut ennast veel polnud kirjastusse jõudnud ja autorit ka ei teatud. Ma seda teha ei võtnud, aga keegi võttis ja selgus, et tegu oli Laura Esquiveli menukiga „Nagu šokolaadi keeduvesi“ – toidust on seal juttu küll, aga muidu ikka armastusromaan.

Muide, mul tuli üks küsimus meelde: mis te arvate, kas sõna „tudeng“ võib kirja-keeles kasutada? Mul Schrödingeri tõlkes on just praegu selline probleem.

Mulle tundub „tudeng“ natuke vanamoeline ja peenutsev sõna, päris neutraalne ta pole. Meie pole kunagi enda kohta kasutanud „tudeng“, aga mu vanemate põlvkond rääkis küll tudengiajast. Meie rääkisime ikka ülikooliajast.

Tõesti? Huvitav – mina pole jälle kunagi niimoodi mõelnud, et vanamoeline. Praegu küll kasutatakse – Tudengijazz näiteks. Muide, mul pole midagi selle vastu, kui džässi kohta „jats“ öeldakse – „džäss“ on eesti keeles nii kole sõna... Nii palju uusi sõnu on keelde tulnud – muusikastiilid, toidud...

„Jats“ võib minu arust suuliselt ja kõnekeeles vahel öelda küll. Uute sõnadega meenub, kuidas paljud toidukohad ja kokandusajakirjad väänavad hispaaniakeelset sõna „tapa“, mis tähendab veini juurde pakutavat suupistet: panevad mitmusesse „tapas“ ja siis käänavad: „tapaseid“. See on ju topeltmitmus.

Nii ei tohiks muidugi. Ja kohanimedega on ka üks igavene häda.

Kuidas teie me mõlema lemmikpealinna nime kirjutate: kas Madrid või Madrid?

Madrid läheb ühe i-ga, Pariis kahega, vist.

No aga sisseütlev? Ühe i-ga läheb rõhk ju sõna algusesse, nii et Madridisse?

(Proovib mitu korda hääldada.) Jah, sisseütlev läheb tõesti paigast ära...

Kas on mõni tõlgitud raamat, mis millegipärast eriti südamelähedane?

Võib-olla Gabriel García Márqueze elulooraamat „Elada, et sellest jutustada“. Tema vaesest lapsepõlvest, ja kuidas tal koolis täid peas olid... Ma nii lootsin, et ta jõuab ka järje kirjutada, oma küpsemast east.

Mul on Márquezega oma väike dilemma. Tean küll, et kirjaniku elu ei tohiks tema loominguuga samastada, aga...

Sõprus Fidel Castroga, jah? Minu meelest nende inimeste vasakpoolsus, kes pole nõukogude põrgut läbi elanud, on teistmoodi. Nad usuvad sõnu. No näiteks praegugi – mina ei saa aru, kuidas lääne inimesed saavad Putinit uskuda.

Márqueze puhul oli minu meelest tähtis see, et ta tahtis õiglust. Aga praegu – no vaadake, kogu see Mistralide müümise asi: mind ajab lihtsalt marru, kuidas majanduslikud kaalutlused kõike mõjutavad... Mul on üks hea venelannast sõbranna Natalja, ta käib igal suvel Oraval suvitamas, tal on seal talu. Neist asjadest ma talle Venemaale ei kirjuta, aga kui ta Eestis on, siis oleme tihedas kirjavahetuses. Tahaksin teada, mida vene intelligents praegu sellest kõigest mõtleb.

Olete tõlkinud ka filosoofiat: Miguel de Unamuno „Inimeste ja rahvaste traagilisest elutundest” ning José Ortega y Gasseti „Masside mäss” on hispaaniakeelse filosoofia märgilised tekstid. Värskes Keeles ja Kirjanduses ütleb Bruno Mölder: „Filosoofiatõlke keel olgu mõistetav ja liialdusteta, mitte tõlkija taidluslava”. Kuidas siis on: kas filosoofiatõlkes on autoriteksti täpse järgimisega kuidagi teisiti kui ilukirjanduse puhul?

Arvan, et ilukirjanduse tõlkimisel tuleb asetada suurem rõhk stiilile. Filosoofilist kirjandust tuleks tõlkida nagu muudki populaarteaduslikku teksti – õigesti edasi anda mõte, stiil on teisel kohal. Mööndusi täpsuses teha ei tohi.

Kas teil on selles töös olnud ka konsultante, kas olete vajanud filosoofi nõu ja abi, näiteks mõistete tõlkimisel eesti keelde?

Ortega y Gasseti ja Unamuno tõlkimisel olen kasutanud ainult Ricardo abi. Ja sirvinud muidugi ka teatmeteoseid (ka „Filosoofialeksikoni”) ning guugeldanud.

Olete tõlkinud Jorge Luis Borgese „Valiku esseid”. Rõhutatakse, et Borgese tekstides jääb palju asju sõnastamata, kuid autor jätab lugejale selle kohta vihjeid. Kuidas tõlkija peaks selle lahendama: kui palju tuleks lugeja jaoks täpselt sõnastada ja kui palju peaks jääma otsimisruumi?

Borgesest (nagu paljust muustki) saagu igaüks aru vastavalt isiklikule mõtlemisvõimele ja huvile. Kõik ei peagi kõigest aru saama.

Kui tähtis on teile toimetaja?

Olen tänulik kõigile, kes on mind parandanud ja mulle nõu andnud. Eesti Raamatusektsiooni olen väga head koostööd teinud Kai Nurmikuga – isiklikult ma teda ei tunnegi, aga arutanud oleme meili ja telefoni teel. Kadunud Edvin Hiedel on mu tõlkeid samuti toimetanud. Mäletan, et tema ükskord parandas mul ära lause „Päike paistis nende peade kohal” – peab olema „pea kohal”. Sellised parandused jäävad meelde, sestsaadik alati vaatan, et ei eksiks.

Mida arvate eesti tõlkekriitikast? Kas seda peaks olema rohkem? Kas teie tõlkeid on arvestatud, kas ka ebaõiglaselt?

Tõlkekriitikat peaks küll olema rohkem. Ei mäletagi, et minu tõlkeid oleks arvestatud, või ei ole juhtunud lugema. Olen tänulik kõigile, eeskätt toimetajatele märkuste eest, aga otsustan loomulikult ise, mida arvestada. Sest tõlkija süveneb ju teksti märksa rohkem.

Te olete ühe raamatu ka eesti keelest hispaania keelde tõlkinud: Emil Tode „Piiririigi“, koos Barcelona estofiili Albert Lázaro Tinautiga. Kuidas seda tegite?

Tollal internetiühendust veel polnud. Tegin musta variandi valmis ja saatsin postiga Tinautile. Tema tegi siis oma parandused ja saatis tagasi; mina parandasin jälle neid kohti, kus ta oli viltu pannud. Segased kohad arutasime Ricardo Mateoga läbi, ta andis samuti väga palju nõu.

Kas Tõnu Õnnepalu ise ka kuidagi kaasatud oli?

Üldiselt mitte. Aga paaris kohas oli see probleem, et eesti keeles on ju ainult „ta“, ilma soota, hispaania keeles aga on ka asesõna kas mees- või naissoost. Muidugi oli selge, et romaanis suhtlevad kaks meest; ometi oli mul paaris kohas kahtlus, kas panna „el“ või „ella“; siis igaks juhuks küsisin temalt üle. See raamat müüs vist Hispaanias päris hästi.

Te olete kaasa aidanud „Hispaania-eesti sõnaraamatu“ täiendamisel. Kuidas see töö käis? Sõnaraamatu tegemine on ju väga spetsiifiline ja vastutusrikas töö, see tekitab küll aukartust.

Jah, paluti sõnaraamatu uue trüki puhul seda täiendada... Vat selle tööga ma ei ole üldse rahul! Kui sõnaraamat ilmus, oli seal liiga palju tehnilisi vigu. Tegin nii, et võtsin hispaania keele seletava sõnaraamatu, kirjutasin sealt välja sõnu, mis mul on tõlkides ette tulnud, ja lisisin koos vastetega „Hispaania-Eesti sõnaraamatusse“. Pärast aga selgus, et trükikojas oli mitmes kohas lihtsalt read segamini aetud. Minusugusele inimesele, kes armastab täpsust, oli see väga piinlik. Sõnaraamat peab olema usaldusväärne! Mul oli õnn tunda isiklikult näiteks sellist inimest nagu Johannes Silvet: haruldane inimene, põhjalike teadmistega ja väga tagasihoidlik. Tema tehtud sõnaraamatut usaldan täielikult. Samuti „Saksa-eesti sõnaraamatut“, ehkki see on juba ammu ilmunud. Mida siis veel usaldada kui mitte sõnaraamatut?

* * *

Ruth Lias: Teate – ma saan juba 88! See on peaaegu sada ju... Niikaua kui näeb veel lugeda, maksab elada. Nii mitu raamatut on, mida tahaks lugeda. Aga ma pean Schrödingeri tõlke ära tegema. „Mis on elu?” No mis asi on elu? Ta oli nii mitmekülgne inimene, seal teoses on nii palju erinevaid teemasid, tasandeid... Mul ei ole arvutis kõiki kreeka tähtigi, mida ta seal kasutab. Räägin ja räägin nagu... no mis asi?

Marin Mõttus: Nagu... elukogenud inimene?

Ei, see peab mingi masin olema... Nagu kohviveski!

Pea tunnistama, et te olete mu elus teine inimene, kellega ma teen... no mitte intervjuu, aga „vestluse avaldamise eesmärgil”. Esimene oli hispaania kirjanik Javier Marías, kelle romaani olin tõlkinud ja keda Madridis külastasin. Küllap kutseline ajakirjanik oleks teid paremini osanud rääkima panna. Aga üks palve mul küll on. Kui seda kohtumist kokku leppisime, meilisite te mulle: „Olen ainult vana inimene. Midagi huvitavat mul rääkida ei ole”. Tunnistage, et seekord te küll eksisite.

Teete mulle suure komplimendi. Aga te olete ju ise ka seda leiba sünnud, seega oleme pisut nagu sugulashinged. Eks see teebki meie vestluse vähemalt... talutavaks.

Vabandust! Kõige tähtsama asja unustasin hoopis: tõlkijal peab olema keele-vaistu! Vastasel korral on ta kehv käsitöölaine.

RUTH LIASE TÕLGITUD RAAMATUD

Hispaania keelest

Pedro Antonio de Alarcón, „Kolmnurkkübar: tõepärane lugu sündmusest, millest lauldakse romanssides, on nüüd kirja pandud nii, nagu kõik juhtus”. Tallinn, Eesti Raamat, 2001.

Ciro Alegria, „Kuldmadu”. Tallinn, Eesti Raamat, 1989.

Isabel Allende, „Vaimude maja”. Tallinn, Eesti Raamat, 1992.

Manuel Arboleda Roca Perez, „Mälestuste otsija”. Tallinn, Perioodika, 1992.

Jorge Luis Borges, „Valik esseid”. Tõlkinud Ruth Lias, värsid tõlkinud Jüri Talvet. Tallinn, Vagabund, 2000.

Jose Donoso, „Chattanooga Choco”. Tallinn, Perioodika, 1993.

Gabriel García Márquez, „Armastusest ja teistest deemonitest“. Tallinn, Eesti Raamat, 2007.

Gabriel García Márquez, „Elada, et sellest jutustada“. Tallinn, Eesti Raamat, 2007.

Gabriel García Márquez, „Merehädalise jutustus“. Tallinn, Perioodika, 1991.

Gabriel García Márquez, „Patriarhi sügis“. Tallinn, Eesti Raamat, 2005.

Gabriel García Márquez, „Väljakuulutatud mõrva kroonika“. Tallinn, Perioodika, 1995.

Juan Carlos Onetti, „Ühele nimetule kalmule“. Tallinn, Perioodika, 1990.

José Ortega y Gasset, „Masside mäss“. Tallinn, Vagabund, 2002.

Ricardo Palma, „Peruu pärimused“, hispaania keelest tõlkinud Sirje Krikk de Mateo ja Ruth Lias. Tallinn, Eesti Raamat, 1992.

José Carlos Somoza, „Ideede koobas: kriminaalromaan Platoni-aegsest Kreekast“. Tallinn, Eesti Raamat, 2011.

Miguel de Unamuno, „Inimeste ja rahvaste traagilisest elutundest“. Tõlkinud Ruth Lias ja Jaan Unt. Tartu, Ilmamaa, 1996.

Miguel de Unamuno, „Kristluse agoonia“. Tartu, Ilmamaa, 2009.

Miguel de Unamuno, „Abel Sánchez: lugu kirest“. Tallinn, Perioodika, 1989.

Miguel de Unamuno, „Udu“. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009.

Mario Vargas Llosa, „Kaptan ja külastajannad“. Tallinn, Eesti Raamat, 1994.

Mario Vargas Llosa, „Lituma Andides“. Tallinn, Varrak, 1998.

„Popol Vuh: kitsee maiade raamat“. Tartu, Ilmamaa, 1999.

Inglise keelest

Isaac Asimov, „Vaade kõrgelt“. Tallinn, Valgus, 1970.

Thomas S. Kuhn, „Teadusrevolutsioonide struktuur“. Tartu, Ilmamaa, 2003.

Saksa keelest

Hans Backe, „Retk füüsikasse“. Tallinn, Valgus, 1984.

Prantsuse keelest

Pierre-André Molène, „Taifuunikütid“. Tallinn, Valgus, 1978.

Eesti keelest hispaania keelde

Emil Tode, „Estado fronterizo“. Tõlkinud Ruth Lias ja Albert Lázaro Tinaut. Barcelona, Tusquets, 1998.

KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2013. AASTA TÕLKEKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Jan Kaus (esimees), Carolina Pihelgas ja Anvar Samost valis 2013. aasta eestikeelse tõlke auhindadele kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

- * Veronika Einberg – Boriss Akunini „Must linn“; Andrei Ivanovi „Harbini ööliblikad“; Mihhail Šiškini „Kiri sinule“
- * Ilona Martson – Ljudmila Ullitskaja „Daniel Stein, tõlkija“
- * Küllike Tohver – Bohumil Hrabali „Ma teenindasin Inglise kuningat“
- * Leena Tomasberg – Joris-Karl Huysmans „Äraspidi“
- * Kersti Unt – Saul Bellow’ „Augie Marchi seiklused“
- * Hendrik Lindepuu – Czesław Miłoszi „Valitud luuletused“; Olga Tokarczuki „Päeva maja, öö maja“

Heli Allik esitas nominentidele kirjalikult kuus küsimust.

Miks on tõlkimisest ja tõlgetest nii raske rääkida? Miks juhtub, et selle asemel räägitakse tihti kõigest muust? Miks on tõlkimine selline valdkond, kus teooria ja praktika kuidagi kokku ei taha saada? Miks head tõlkijad ise oma tõlkeprotsessi ja -meetodite kirjeldamisel nii kidakeelsed kipuvad olema? Miks nad ei tunne nende vastu isegi eriti huvi? Miks tõlkekirjanduse ülevaatedki räägivad kirjastustest, autoritest, sarjadest, tõlkijatest, aga mitte konkreetsetest tõlgetest?

Veronika Einberg: Ühel kohtumisel lugejatega küsiti, kuidas näeb välja tõlkeprotsess. Kirjeldasin seda nii: „Loed raamatu läbi, avad uuesti ja hakkad aga otsast tõlkima, kuni lõpp kätte tuleb.“ Nii käib see minul, kuid samas tunnen tõlkijat, kel on töös korruga mitu asja, ta tõlgib jupi siit, teise sealt, pärast liimib lõigud kokku ja ikka on tulemus suurepärane. Miks on sellest nii raske rääkida? Sest kõigi asjasse mittepühendatute jaoks on tõlkimine pigem igav, ehk lausa mehaaniline tegevus, sama hästi võiks vaadata muru kasvamist.

Ilona Martson: Mu meelest ei ole tõlkimisest üldse raske rääkida! Vastupidi, tõlketeoorias levivad erinevad interpretatsioonid, iga teadlane laob valmis oma kaardimajakese. Ja miks mitte, minu meelest on see põnev mäng. Aga mis puutub sellesse, et selle teooriaga ei ole konkreetsele tekstile lähenedes midagi pih-ta hakata, siis see on ju samuti loomulik. Teooriad ongi modelleeritud valmis produkti, s.t valmis tekstide põhjal, need ei õpeta ju tõlkima. Aga ka praktilise

tõlkimise jaoks on olemas raamatud, näiteks Anne Lange kirjutatud „Tõlkimise aabits“. Nii et mu meelest ei ole raske rääkida.

Mis puudutab tõlkekirjanduse ülevaateid, siis see on titaanlik töö. Autor peab hõlmama hõlmamatut, kirjeldama võimalikult paljusid raamatuid, tooma välja tendentsid ja põhijooned jne. Ja kuna me kõik teame, et hõlmata hõlmamatut ei saa, siis tuleb paljude hulgast valida üks ja ainus oma rada lootuses, et selle raja kaudu avaneb – või vähemasti paotub – ka üldine maakaart.

Agas ma küsiks sult vastu – mida sa soovid, et tõlkeülevaate kirjutaja teisiti teeks? Teeks iga tõlke puhul *close-reading* ut või? Sel juhul kahtlustan, et tõlkeülevaade jääks kirjutamata ja me loeksime selle asemel paari-kolme tõlke tekstoloogilist analüüsi koos autori enamasti subjektiivsete hinnangutega.

Rääkides aga loometööst – loometöö kui töö, s.o protsess, on alati saladus. Peab olema ikka hästi suur eneseimetleja, et ühtaegu luua ja samal ajal seda loomingu kirjeldada. Aga tõlkimisest rääkimine ei ole ju sama mis loomeprotsessi kirjeldamine. Jään oma arvamuse juurde: tõlkimisest saab rääkida väga erinevalt ja seda ka üldjuhul tehakse.

Küllike Tohver: Kas tõlkimisest on raske rääkida? Võimalik. Siiski näib mulle, et rääkida on võimalik, aga vahel on raske leida motivatsiooni seda teha. Usun, et tõlkimine on üsna eraklik ja individuaalne tegevus ja iga tõlkija läheneb oma ainesele isemoodi ja tulemuski sünnib üsna ainulaadse tegevuse tulemusena. Ja kas see minu isiklik ja individuaalne protsess pakub kellelegi mingit huvi või lubab teha mingeid üldistusi? Olen eri aegadel uurinud mitmesuguseid tõlketooriaid, neisse süvenenud ja tabanud end mõttelt, et just-just, nii ma just teengi... kuni keskendun mingile järjekordsele teorialele ja see tunne tabab mind taas. Igas teorias on midagi, aga iga tõlge ja tõlkeprotsess on isemoodi ega taha reeglitele päris täpselt alluda.

Leena Tomasberg: Tõlkimisest saab rääkida küll – saab rääkida väga üldiselt positsioonilt, saab kujundlikult tõlkeprotsessi kirjeldada, saab rääkida konkreetsest tõlketeesest, aga mulle tundub, et need jutud käivad nii erinevatel tasanditel, et neid kokku viia on kaunikesti raske. Kõrgel üldistustasemel, nagu filosoofid või tõlketoreetikud tõlkimist ja tõlgendamist käsitlevad, jääb nende käsitluste seos konkreetse tõlkehuga kaugeks. Objektist puhtaks abstraheritud üldistused võivad elada omasoodu abstraktsioonide taevas, praktika käib aga tihtipeale maadligi oma rada.

Tõlkimine ei ole ju tegevus iseeneses, tal on, peab olema, selleks et ta üldse olemas oleks, objekt. Me ei tõlgi niisama, ikka tõlgime midagi. Ja siin juba pudenevad suured üldistused peost.

Isegi kui piirduda ainult ilukirjandusega, on üsna võimatu ühise nimetaja alla suruda geograafiliselt, ajaliselt, kultuuriliselt, keeleliselt ja žanriliselt nii mitmekesist ja haaramatut tegevusvälja. Küllap on tegu päris erinevate asjadega, kui tõlgitakse tänapäevast romaani või 5000 aasta vanust egiptuse tarkuseraamatut, hiina klassikalist luulet või 19. sajandi ajaloolist romaani, filosoofilise kaaluga esseed või oulipolikke keeletrikitusi, eepost või haikut. Tõlkija töö, raskused, mida ta neil eri puhkudel ületama peab, on kahtlemata vägagi erinevad. Niisamuti kui oskused, võimed, mida need üksikjuhud tõlkijalt eeldavad: millist lugemust, milliseid teadmisi, kui põhjalikku traditsiooni tundmist, millistesse eluvaldkondadesse sisse elamist töö temalt nõuab, või millist kujutlusvõimet, mis suunalist keelelist leidlikkust; kas peab ta kõrvus kostma tänapäeva tänavakeel, ammune peen salongide keelepruuk või peab ta hoopis kujutlema, kuidas võidi kõnelda nüüdseks surnud keeles.

Ja tõlkiv subjekt? Mida tema ikkagi teeb, kui me ütleme, et ta tõlgib?

Ma kujutan ette, mida võiks tähele panna üks antropoloogi pilguga uurija, kes nagu linnuvaatleja luuraks tõlkija akna taga. Kas tõlkija töötab hommikul või öösel? Kas istub töölaua taga kaheksa tundi ühtejutti või töötab jupiti? Kas teeb pause, kui pikki ja millega neid täidab? Kas püsib toolil ja töölaua taga või kõnib mööda tuba edasi-tagasi? Ja kui pöörab pilgu aeg-ajalt aknast välja, kas on tema kulm siis murelikult kipras või sädeleb ta palgelt vastu kirkastumus? Kas ta klõbistab freneetilise kiirusega klahvidel või toksib kõheldes-kaheldes vaevaliselt sõnakese või paar, kustutab, jätab teksti lünki, paralleelseid tõlkevariante või hoopis lähtekeelseid sõnu? Kas kirjutab enam-vähem viimistletud teksti või jätab silumise pärastiseks? Kui kõrgete raamatuvirnadega on kaetud tema töölaua, kas ka pörand selle ümber? Ja mis on nende raamatute kaantel? Kas teeb ta märkmeid, kas kirjutab sõnu raamatu äärel? Kas...? Niimoodi võiks lõputult jätkata. Võib-olla kooruks sellest midagi kõnekat ühe tõlkija töömeetodi kohta, ehkki kõige olulisemat, seda, mis toimub tema peas, kuidas ta oma tõlkevalikud langetab, sellisel välisel vaatlusel tabada ei saa.

Sest tõlkimine on üks lõputu valikute langetamine ja otsuste tegemine kõige madalamal, sõna, väljendi, lause tasemel (eks muidugi ikka suurt pilti silmas pidades). Ega neid pisivalikuid keegi seletada ei jõuaks ja vaevalt selleks üldse tarvidust on.

Mõiste tõlkevastet muidugi saab põhjendada. Kultuuriliselt kaugete või siis filosoofiatekstide puhul tõlkijad ka tihti avavad kommentaaritekstides või saatesõnades võtmeliste mõistete tausta. Erudeeritud teadlane-tõlkija võib üheainsa mõiste tõlkevastest kirjutada pika ja põhjaliku artikli, nagu näiteks Kristiina Ross halvast ja kurjast Montaigne'i tõlke puhul (Vikerkaar 1-2/2014). Aga suuremalt jaolt moodustub tekstikude siiski intuiitvsetest otsustest, mille määravad ära

tõlkija keeletaju, lugemus, tema arusaam originaalteose stilistilistest ja sisulistest taotlustest.

Ja ikkagi, iga tõlkija teab ja tunneb, et originaali kui absoluudi kõrval on tema kirja pandud tõlketekst midagi suhtelist, see on ja jääb üheks võimaluseks teiste, teostumata võimaluste seas. Sel hetkel, kui tõlkija tunneb, et tema valikud on justkui ainuvõimalikud, on tõlge ilmselt valmis ja võib astuda lugeja ette originaali täieõigusliku asemikuna maa peal.

Kersti Unt: Tõlkimisest on raske rääkida sellepärast, et tõlkimine on vahetu, konkreetne, praktiline ja individuaalne tegevus. Teoreetilises plaanis on läinud sajandi teisel poolel ning selle sajandi alguses tõlkimisest palju räägitud, ent ükski teooria pole kunagi suutnud hõlmata kõiki praktikas esinevaid momente: ikka jääb kusa-gilt midagi puudu. Lõppude lõpuks on ju tegemist oletustega, kuidas võiks olla, mitte suunistega, et nii peab olema või nii ongi. Vahel juhtub, et tõesti nii ongi, ja see on ju siis tore. Aga see on ka kõik. Kui kirjanduse tõlgendamisel on hea lähtuda teooriast, leida ikka ja jälle uudseid ja huvitavaid tõlgendusi nende valgusel, siis tõlkimisel raskendab sellest rääkimist just see vahe tõlkija tegevuse ja tõlkimisest rääkimise vahel. Teooriad ja üldistused on pigem seletus selle kohta, mida tõlkija teeb või mida ta konkreetsel puhul on teinud, ehk siis omamoodi ka kriitika. Sellepärast räägitaksegi ikka ja jälle tõlkimise puhul millestki muust, saamata üle tõigast, et tõlge ei ole originaal. Nõnda oleme koguni öelnud, et tõlge on kuritegu, sooritades seda kuritegu ometi ikka ja jälle uuesti. Esitame kõiki neid küsimusi, mida ikka esitatakse. Ja tõesti, paljudele küsimustele saab paremini vastata keegi teine, mitte tõlkija, see teinegi vaid osaliselt. Kriitika aga räägib sageli kõigest muust peale tõlkimise, sest konkreetselt tõlkest rääkimiseks peaks kriitik selle tõlke või selle kritiseeritavad osad ise võrdlevalt tegema, siis on tema väiteid võimalik ka põhjendada. Ja ka siis on tulemus ikkagi kaheldavapoolne, sest tegemist on ju teise inimesega, kel on teistsugune (tõlke-)keel ja (keele-)maitse. Iseasi on nähtavad eksimused ja vead, mida sageli ju kritiseerides loetletaksegi. See on aga pigem kirjastamise küsimus. Ka siin oleks siiski huvitavam jälgida vea tekkimise mehhanismi kui neid lihtsalt loetleda või osutada. Tegelnud aastaid tõlkimise õpetamisega, lisaksin nüüd palju, et mingil määral on tõesti ka võimalik osutada kõige elementaarsematele eksimisvõimalustele tõlkimisel, näidata, mida pole soovitatav teha, kui kaugele originaalist (antud juhul) saaks/tohiks minna (üks põhilisi dilemmasid tõlkimisel) jne, ja taas ongi see kõik. Edasi sõltub tulemus juba isikust, kes tõlke valmis teeb: kui hästi ta emakeelt valdab, kui nõtkes on ta väljendusviis, kui terane ta on lahendite leidmisel, ning õpetamise puhul — kui vastuvõtlik õpilane õpetusele on. Üldiselt torkab ka silma, et õpetusest pole pahatihti eriti palju kasu, sest tõlge sünnib paljude tegurite koostoimel.

Hendrik Lindepuu: Mina ei ole kindlasti inimene, kes tahaks kangesti tõlkimisest rääkida. Minu jaoks on see üsnagi intuiitiivne tegevus. Tõlked peavad ise enda eest rääkima. Pigem on tõlkija nagu preester, kes kellegi kõrgema sõnumit kuulutab. Inimesi – ja tõlkijaid – on mitmesugused, näiteks kaks Poola nobelisti. Szymborskale meeldis nalja visata, tema juures ei peetud surmtõsiseid dispuute. Miłosz aga esitas juba ükselt mõne põhimõttelise küsimuse.

Miks ja kuidas teist sai tõlkija?

Veronika Einberg: Olen pikka aega töötanud uudisteagentuuris BNS tõlgi-toimetajana. Pidev viibimine välisuudiste keskel, sõdade ja õnnetuste ohvritest teatamine mõjub pikapeale masendavalt, sest uudised on üldjuhul aprioorselt negatiivsed. Tundsin igatsust kaunima materjali ehk siis ilukirjanduse järele. Juhtusin lugema Akuninit, vaimustusin, tahtsin, et ka eesti lugeja saaks sellest põnevast maailmast osa. Võtsin ette ühe romaanidest, kõige lühema ja minu arvates kõige kergema, tõlkisin sellest tubli jupi ära ja viisin kirjastusse. Möödus poolteist aastat ja asi läks töösse. Selleks ajaks olin küll saanud juba tööpakkumisi ühelt teiselt kirjastuselt, mille üks toimetaja tundis mind BNSis töötamise kaudu. Nii see lahti läkski. Ei maksa karta end pakkuda, kui tunned, et sul on, mida pakkuda.

Iloa Martson: Juhuslikult. Ei oleks iial arvanud, et ma hakkan tegelema tõlkimisega. Kunagi kauges nooruses, kahekümneselt, tegin varjunime all mõned Daniil Harmsi tõlked, mis ilmusid Eesti Päevalehe lisas Minu Kroon. Seda naljalisa toimetas minu tulevane abikaasa, mina tahtsin vaid aidata. Kui kirjastuses Tänapäev umbes kümme aastat hiljem otsustati välja anda Harmsi kogumik, läksid need tõlked Rein Saluri tõlgete kõrval loosi. Kogumikku koostades töötasin enda esialgsed tõlked ümber ja nii see läks. Ise arvan, et minust sai tõlkija selle tõttu, et vene keelest ilukirjanduse tõlkijaid ei ole kuigi palju ja seetõttu oli kirjastustel mulle tööd pakkuda.

Küllike Tohver: Lapsepõlve unistusi kõrvale jättes olen kogu oma teadliku elu tahtnud tõlkida. Mitte saada tõlkijaks, vaid just tõlkida. Ma olen alati nautinud seda protsessi, olgugi see vahel nii piinarikas, et ei taha oma tööd nädalate kaupa näha. See läheb üle ja siis hakkavad mõtted jälle keerlema ning eri tõlkevariante kaaluma, mille vahepeal oled tagaplaanile surunud. Ja ometi oli tõlkimise juurde jõudmine korraka nii juhus kui teadlik valik. Juhus sellepärast, et ilma Tartu ülikooli slavistika kateedri juhataja Savvati Smirnovita poleks minust saanud Praha Karli ülikooli vahetusüliõpilast, nagu meid sügaval nõukaajal kutsuti. Ei valinud mina ei tšehhi keelt ega kultuuri, see tõesti lihtsalt juhtus nii, et pakuti ning ma

haarasin võimalusest kinni. Aga mind saadeti sinna selleks, et tuleksin tagasi ja hakkaksin siin keelt õpetama. Ometi teadsin siis kohe, et see õpetamine ei ole minu jaoks. Ja läkski nii, et see juhus avas ukse tõlkimise juurde.

Leena Tomasberg: Ma ei tea, kas minust on saanud tõlkija, või kas on mul veel lootust selleks saada. Praegu ma tunnen ennast natuke nagu hooajalise juhu-töölisena tõlkepõllu serval, turuvarblasena. Jah, üks osa minust on tõlkija, teine osa tegeleb muuga. Ma igatseksin küll tõesti üheks tervikuks saada. See tervik pühenduks siis tõlkimisele (ja toimetamisele). Ja sellele ideaaltervikule oleksid muidugi kirjastuste ukсед lahti, et oma tõlkeplaane ellu viia, ta võiks tõlkida raamatuid, „mis ei müü“ ...

Miks ma tõlgin? Küllap vist kõige üldisemalt keelehuvist ja sõnamõnust, mida tõlkimine pakub. Ja eks ikka ka soovist oma lugemisnaudingut jagada. Tõlkimise juures on mitmeid aspekte, mis minu meelelaadiga sobivad ja mis mulle meeldivad: erinevate lugemisviiside kogemine tõlkimistöö käigus (pildiline, kõlaline, analüütiline); loominguiline moment selles protsessis (vist võiksime tõlkimist pidada kui mitte päris, siis vähemalt järel- või kaasloominguks); mäng sõnade kõlaga, rütmiga, keelemuusikaga; keelevõimaluste avastamine, nende tekitamine, keelepiiride nihutamine, kui originaal selleks põhjust annab. Aga samuti meeldib mulle täpselt ja korralikust tööst sugenev nauding, samasugune, mida pakub täpselt lõigatud tappide kokkuklappimine; mulle meeldib karedat pinda pehmeks ja siledaks lihvida, hallist lauajupist iseloomulikku puidusüüd ja oksakohti esile tuua, nikerdada, voolida, pitsi punuda – ühesõnaga, teha käsitööd.

Ja mulle istub ka tõlkija üksildane eluviis, selles kätkev eskapistlik võimalus, õigustus, miks jätta sinnapaika igapäevaelu ja argised probleemid ja elada sisse imaginaarsesse maailma, süveneda raamatu tegelaste maailma või autori mõttekäikudesse, mitmesugustesse faktidesse, detailidesse, ainevaldkondadesse, sõnade sisse ja nende taha – ühesõnaga see, mida sa, Heli, nimetasid seestunud olekuks. Selle seisundi nimel üksi tasub tõlkida.

Aga mulle ei ole uue töö kallale asudes ka sugugi võõras ahastuse- ja abitusetunne lahendamist ootavate raskuste ees. Kui alul võimatuna näiv töö käigus siiski võimalikuks osutub, on hea tunne, tekib midagi enesekindluse laadset. Paraku on see õnnestunud lahendustest sündiv eneseusk kiire kaduma. Uus töö toob kaasa uued raskused, uued lahendust vajavad küsimused. Ühe tõlke õnnestumine ei taga kuidagi sedasama järgmise puhul. Ma olen küll tundnud, et mõni tõlge on valmis saanud, aga ei ole tundnud, et ma ise tõlkijana valmis saanud oleksin. Tõlkija kasvab tõlkides.

Kersti Unt: Ma ei tea tegelikult, millal minust sai tõlkija. Esimene tõlgitud raamat (raamatu osa, kaks juttu) ilmus 1978. aastal. Tõlkijaks hakkasin kujunema vast sellest ajast, kui mul hakkasid olema regulaarsed pakkumised kirjastustelt, s.t kui hakkasin tõlkimisega tegelema enam-vähem kogu aeg, hakkas tekkima üldine kogemus. Esimene tõlgitud raamat ei tee kedagi veel tõlkijaks, see on lihtsalt tõlgitud raamat.

Hendrik Lindepuu: Huvi poola kultuuri vastu oli ajendiks, esialgu tundsin huvi nende teatri ja filmikunsti vastu, hiljem näidendite vastu. Sealt oli edasi loomulik tee proosa, seejärel ka luule ja filosoofilisemad tekstid. 1984. aastal ostsin Tallinna raamatuantikvariaadist poola keele õpiku, kolme aasta pärast hakkasin tõlkima. Ja see on õnneks amet, kus vanusega lähed ainult paremaks.

Mis teeb tõlkest hea tõlke? Mis on see ideaal, mille poole püüdate?

Veronika Einberg: Minu jaoks on hea selline tõlge, mis paneb unustama, et tege- mist on tõlkega; hästi tõlgitud lugu voolab soravalt, tekitades illusiooni, justkui kõneleks autor minuga mu emakeeles. Ent alati teevad rõõmu ka sõnaavastused, tõlkijad rikastavad ju keelt rohkemgi kui omakeelsed autorid. Õnneks avaneb võimalusi kolleegi vastu nii-öelda valget kadedust tunda päris sagedasti.

Iloona Martson: Ideaal võiks olla see, et minu tõlgitud raamatud saaksid osaks eesti kultuurist. Kes on lugenud „Rehepappi“, see teab, et eestlased on oma varanduse krattide abiga sakste tagant kokku tassinud. Eks see rehepapluse kujund kehti ju ka meie kultuuri, ka kirjanduse kohta samamoodi. Kuid selleks, et kokkukraabitud kaadervärk püsti püsiks, on paratamatu, et peame teistest, suurematest kultuuridest edasi tõlkima. Selles mõttes on iga eesti keelde tõlkija ka väikestviisi varas, kes käib teises kultuuriruumis põlevate silmadega ringi ja vaatab, mida siis kuuehõlmas koju tuua annaks.

Aga vaid siis, kui kojutassitud kraamist saab midagi, mida lugejad seostavad iseenda ja oma maailmaga, võib tõlkija kui varga tegevust õnnestunuks lugeda. Kui tõlgitud raamat neile ühel või teisel viisil korda läheb.

Küllike Tohver: Hea tõlge loob teose, mis lubab selle lugejal kogeda samasugust või sarnast elamust, kui sai osaks originaali lugejale. Usun, et tõlkija peab tunnetama tervikut ja aduma konteksti, mõistma, kuidas tekst mõjus originaali lugejatele. Keele nüansid on kindlasti olulised nagu seegi, et tõlget oleks mõnus lugeda, aga mulle on alati tundunud, et õige emotsiooni vahendamine on keelelisest korrektsusest olulisem.

Leena Tomasberg: Kindlasti ütleksin ma, et tõlge peaks austama teost sama-väärse pingutuse ja pühendumusega, mida see on autorilt nõudnud. Kui originaalteose tähtsus ja tähendus on suur, peaks tõlkijagi oma lati samale kõrgusele seadma. Kui autor on oma teose kallal vaeva näinud kümme aastat, iga detaili ja nüansi läbi kaalunud ja komponeerinud, siis küllap tuleb ka tõlkijal omalt poolt üksjagu aega panustada. Võib-olla mitte just sama palju, aga põhimõtteliselt, miks ka mitte. Ma leian, et aeg on oluline aine, millest head (ja vastupidavad) asjad on tehtud.

Mis on see ideaal? Võimalikult palju ja võimalikult hästi (adekvaatselt, mõjuvalt) väljendada kõiki komponente, millest üks teos koosneb: sisu, vormi, kujundikeelt, stiilivõtteid, kõlaefekte, rütmi.

Veenvus igal tasandil, pisimast, sõnatasandist suurimani ehk tekstitervikuni. Paras mõõt täpsuse ja vabaduse skaalal, võõrapärasuse ja eesti keelele omase vahel. Ma üldiselt pooldan eestindamist ja mitte eestistamist. Üliväga „ärakodustatud“ tõlget lugedes sugeneb mu peas vahel kahtlusi, vahel tekib lausa soov originaaliga võrrelda, et kuidas ikkagi näiteks need „kimpsud-kompsud“ või „potid-pannid“ prantsuse/inglise/saksa keeles kõlavad. Üldiselt ma arvan, et mingi õrnalt tajutav vastupanu võiks tõlketekstis sisalduda, justkui osutusena sellele, et tegu on just nimelt tõlke, ja mitte eesti keeles loodud teosega. Aga see on tõesti üks õige peenikene piir.

Kersti Unt: Hea tõlge on see, kus pole tunda tõlkija ponnistusi anda edasi edastamatut, kus süntaks eesti keele seisukohalt ei lonka, mida on hea lugeda, millega on võimalik seostuda. Seega siis võiks hea tõlke puhul tunda olla seda „nähtamatut ainet“, millele Jan Kaus Kultuurkapitali auhinnatseremoonia kõnes viitas, aga enam-vähem ikka seda, mida on sinna pannud autor. Tõlkimist olen vahel võrrelnud ka ratsutamisega metsikul hobusel: tarvis on püsida sadulas, mitte lohi-seda hobuse järel, jalad jalustesse takerdunud.

Hendrik Lindepuu: Tõlketeoreetikud võivad välja pakkuda mitmesuguseid „hea tõlke“ definitsioone. Aga mina ei ole tõlketeoreetik, ma olen tõlkija, minu kompetentsi kuulub hea tõlke tegemine, mitte selle defineerimine.

Olite nomineeritud Kultuurkapitali 2013. aasta tõlkeauhinnale konkreetse(te) teos(te)ga. Kas oleks võimalik öelda, missugused olid nende tõlkimise juures kõige suuremad probleemid ja väljakutsed ja mis end kõige kergemini kätte andis?

Veronika Einberg: Boriss Akunini „Mustast linnast“ meenub selline tehniline raskus nagu kolmandad keeled, seal oli üksjagu palju sõnu-väljendeid aseri,

araabia ja mitmest teisest keelest. Mihhail Šiškini „Kiri sinule” kubises mööda teksti laiali pillutatud riimidest, mida ei saanud alati sisu moonutamata edasi anda, mistõttu tekitasin riime pisut teistesse kohtadesse. Andrei Ivanovil on väga omapärane ja uudne kujundikeel, mille eestindamisel tuleb jälgida, et lugejal ei tekiks küsimust „mis mõttes?”. No näiteks „kõndis pikkade pimedate sammudega” või „kangialune sünnitas lombi”.

Iiona Martson: „Daniel Stein, tõlkija” oli väljakutse algusest peale. Romaan, mis liigub pealtnäha mängleva kergusega ühest kümnendist teise, ühest riigist teise, ühest kultuurist teise. Samuti on ta vormilt kirju nagu lapitekk: kord on see intervjuu, kord loengukonspekt, kord salakaebus, kord erakiri, kord jälle jutlus. Kord räägitakse juudi, kord õigeusu, kord katoliku kommetest, siis teeb autor põike moslemimaailma ja tutvustab muuhulgas ka baha’i usundit ja druuside elukombeid... Nii et kõige suurem väljakutse oli ehk see, kuidas sellest supist puhtalt välja tulla. Õnneks oli raamatu toimetaja Siiri Rebane katoliiklane, tänu temale võis olla kindel, et vähemasti ristiususse puutuva terminoloogia osas on asi korrektne. Lisaks küsisin nõu asjatundjatelt. Ükspäev lugesin kokku – neid, keda oma küsimustega tüütasin, oli kaugelt üle kümne inimese. Aitäh neile!

Omaette ooper oli muidugi kirillitsas kirjutatud isikunimede kohandamine vastavalt eesti traditsioonidele – olen sellest jaanuari esimeses Loomingus pikemalt kirjutanud. Mingil hetkel oli ees ka romaani ingliskeelne tõlge, aga siis sain aru, et see tekitab ainult segadust, kuna nimede puhul sunnib ka tõlkijale alateadlikult peale ingliskeelset ekvivalenti. Kahjuks on tänapäeval surve inglispärastatud nimekujude kasutamiseks päris suur, aga seda enam võiks tõlkija neid mitte kasutada. Eriti kui tegelased ise kuuluvad realselt mõnda teise – vene, juudi, saksa, poola keeleruumi.

Küllike Tohver: Hrabali „Ma teenindasin Inglise kuningat” on kindlasti üks tšehhi kirjanduse märgilisemaid teoseid. Samas on Hrabal eesti lugejale peaaegu tundmatu. Seda suuremat rõõmu tundsin, et teost märgati. Hrabalit tõlkida oli korruga raske ja lõbus. Lõbus, sest tundsin, et raamat räägib minuga, et raamatu lugu peaks olema mõistetav ja lähedane kõigile, kes vähemalt korragi on juurelnud elu mõtte üle. Ja põrgulikult raske, sest kuidagi tuli hakkama saada Hrabali katkematult keriva mõttelõnga harutamise ja jutustamise voogavus ei muutuks põrgulikult lohisevate lõputa lausete jadaks. Et jääks alles nii väikse tšehhi Jan Dítě elu lugu ajaloosündmuste tuules kui peaaegu igas lauses sisalduvad miniromaanid kõikvõimalikel teemadel. Et jääks alles nii süžee kui see, kuidas Hrabal oma lugu jutustas. Sest just see – kuidas – teebki Hrabali teosed nii eriliseks. Pelgasin väga, et ei suuda seda kaitsta, sest eesti keele grammatika

ja süntaks ei soosi sellist heietamist. Hullem veel – uurisin teose tõlget inglise keelde ja sealt oli see **kuidas** peaaegu täiesti haihtunud. Tõlkija andis edasi vaid süžee, tegi seda ladusalt ja lühilauseetega. Midagi ei olnud valesti. Sõnad ja keelendid olid alles, aga see polnud Hrabal... Ja siinkohal tuhat tänu toimetaja Anu Saluäär-Kallile, kes aitas leida õige tasakaalu, toetas ja suunas ning aitas kaasa mõtelda ning uskus selsse, et loo jutustamise viis on sama oluline kui lugu ise.

Leena Tomasberg: Kui ma mõtlen „Äraspidi“ tõlkimisele, siis on mul tahtmine esimese hooga öelda, et kõik see oli ütlemata lõbus ja mänguline, puhta rõõm ja nauding – nagu rikka keelekasutusega tekst tõlkijale ju on. Need tunded jäid mind valitsema töö lõpujärgus. Aga eks ma pean siiski tunnistama, et nii palju otsimist, sõnastikes, teatme- ja erialateostes tuhnimist kui selle romaani puhul ei ole mul küll ühegi tõlke puhul ette tulnud. Kas just üle jõu käivalt raske, aga aeganõudev töö oli see igal juhul. Ühelt poolt eri kultuuri-, esteetikavaldkondade oskussõnad, nimed ja nimetamised, mida tuli otsida, kontrollida, mõistestik, mida edasi anda. Ja teisalt üldine keelerikkus, „deskriptiivne orgia“, „harva sõna kuritarvitus“, nagu Zola Huysmansi teost kirjeldas. Huysmans tõepoolest kasutab kõiki vahendeid ja võimalusi sõnavara rikastamiseks, sealhulgas arhailise (ja ühtlasi aristokraatliku) varjundiga, harvu sõnu. Ega neid kõiki ka minul omaenda aktiivsest keelekasutusest võtta ei olnud. Nii et otsimist ja nuputamist oli, et seda keelerikkust tõlkesse tuua. Üks valdkond (ja peatükk), kus ma tõepoolest pidin läbi ajama vähemate sünonüümidega, oli parfümeeria peatükk. Mis teha, originaali rohketele lõhnasõnadele polnud mul eesti keeles vastata muudega kui lõhn, hõng, aroom, parfüüm, vahel ka aur, lõhnariv. Sest meie lõhnasünonüümikas on küll rohkesti haisu-sõnu, aga need ei tulnud selles kontekstis kuidagi kõne alla.

Aga põhiline küsimus oli õige tooni leidmine loomulikkuse ja kunstlikkuse pingeväljas, modernse ja arhailise vahel, rafineeritud ja mahlaka, tihti ka üle vin-di keeratud keele vahel. Ainult vanema keelepruugiga ma sõnavara rikastamisel piirduda ei saanud ega tahtnud. Mulle tundus romaani peen aristokraatlik vaim pigem klappivat keeleuendusliku keelega. Muidugi ei ole see raamat tõlgitud anakronistlikult keeleuenduslikku keelde, sellist programmilist tõlget ma ei tahtnudki teha, ja sellest ei oleks kindlasti head nahka tulnud. Pigem tahtsin lasta keeleuenduslikul keelel kõlada õrnalt tajutava alatoonina, aimatava markeerunguna. Piirdusin keeleuendajate sõnavarast sellisega, mis on valitud ja välja-peetud kirjakeeles, kas või luulekeeles, siiski mõnevõrra koha leidnud. Vähemal määral leidis kasutamist ka murdelise taustaga vanem sõnavara.

Aga kindlasti oleks seda piiri võinud nihutada uuenduslikuma või vanema poole. Nii nagu kirja sai, kõlas minu kõrvus õigesti, aga stiiliharjutuse korras võiks seda ka teisiti lahendada.

Sest jah, tõlge on ju ikkagi alati vaid üks tõlkevõimalus.

Mis mulle veel lõbu valmistas, oli kõlaefektide, häälikukorduste edasi andmine, näiteks „étoffe dont l'or sombre“, „lie de vin ignoble“, „ rébarbatifs reîtres“ (vastavalt: mille tuhmunud, justkui suitsutatud kuld kustus elutus kuldjasruuges kangakoes, vääritud veinipära värv, tülgestavad rüütliid). Mulle meeldis kuulata ja tõlkida seda teksti nagu luulet.

Kersti Unt: Minu nomineeritud tõlge, Saul Bellow' „Augie Marchi seiklused“ oli üks raskemaid tõlkeid mu elus: seda ennekõike Bellow' keele keerukuse tõttu just selles teoses: muidu on ju Bellow' teosed kas isegi kõik või suuremalt jaolt eesti keeles olemas. Selles teoses kasutab Bellow aga isesugust, n-ö oma keelt (sõnavaliku ja eriti süntaksi mõttes), mida ta on ka ise rõhutanud. Selle keelekasutuse puhul oligi tihti väga raske mõista, mida autor on öelda tahtnud, palju tuli kasutada guugeldamist, sest sõnaraamatutest polnud suurt abi, guugeldades aga selgus, et isegi ingliskeelsel lugejal on mõnes kohas mõistmisega raskusi. Õnneks leidis enamasti ikka mõni tark ameerika professor, kes pakkus välja oma variandi. Oli meeldiv, kui see variant minu arusaamaga ühte langes. Sain sel kombel kätte ka mõningate sõnade tähendused, mida muidu kuidagi leidnud poleks. Eks siis tõlkimisel see oligi kõige raskem ja muidugi tuli paljudel puhkudel ka alla anda. See tähendab, leppida silutud variandiga ja loobuda püüdest anda edasi autori erilist keelepruuki. Tõlge tuligi ehk liiga sile, ent samas, kui võrldesin tõlkega vene keelde, leidsin mõningat lohutust. Väga tänulik olen toimetaja Triin Kaalepile, kellega sain tehtud tõlkevalikuid ja raskeid kohti arutada ja viimaks lõplikult nende üle otsustada. Samuti professor Kalle Kasmaale asjalike konsultatsioonide ning julgustava hinnangu eest pärast raamatu ilmumist. Aga ühtlasi näib, et lugejaskonna lugemisvõime või ka maitse on oluliselt muutunud: mõned päris haritud tuttavad on öelnud, et teos oli lugemiseks liiga raskepärane. Mõistan neid. Nominentide hulka jõudis „Augie March“ ehk ennekõike sellepärast, et see on väga kaalukas teos, nimetatud koguni maailma saja kõige olulisema raamatu sekka kuuluvaks. Eks tal siis ole ka mingid tõlkeväärtused, sest usun, et selle üle otsustama on hindajad pädevad. Üldiselt kestis ka töö tõlke kallal tavatult kaua, mõnes mõttes isiklikel põhjustel, paljuski lihtsalt seetõttu, et tegemist on tõesti raske ja ka väga mahuka tekstiga.

Hendrik Lindepuu: Eks Miłoszi „Valitud luuletused“ on mõnes mõttes minu *opus magnum*, nüüd on kõik Poola XX sajandi teise poole suured luuletajad Eesti keelde tõlgitud üsna esinduslike valikutega. Igasuguse luule tõlkimine on väljakutse, Miłoszi luule tõlkimine muidugi veel eriti. Miłoszi tõlkimisel oli oluline meeles pidada, et tema poola keel oli veidi teistsugune, kui tänapäeval räägitak-

se, see toetus peamiselt aastatel 1900–1927 välja antud kaheksaköitelisele „Poola keele seletussõnaraamatule“. Aga need on liiga spetsiifilised probleemid, et võiksid laiemale lugejaskonnale huvi pakkuda.

On teada väga mitmesuguseid huvitavaid suhtekombinatsioone autori ja tõlkija vahel. Kes suhtub tõlkija isikusse suure sümpaatiaga, kuid tema tegevusse täieliku ükskõikusega, kes katkestab vihaselt suhted; kes annab nõu iga sammul, vaat et kirjutab ise tõlke valmis, kes jälle ignoreerib igasugust tõlkijapoolset initsiatiivi. Missugused on olnud teie autorid?

Veronika Einberg: Minul on olnud täiesti vaimustavad autorid, kes suhtuvad mu töösse respekti ja isegi hardusega. Eriti tihe kontakt on muidugi kohaliku mehe Andrei Ivanoviga, kes mõnedes oma tekstides kasutab rohkesti pättide ja narkarite slängi, mida ei leia ühestki sõnastikust. Tal on ikka jätkunud kannatlikkust, vastutulelikkust ja huumorit nende riuklike sõnade/väljendite lahtiseletamiseks.

Ilona Martson: Ulitskaja ütles kunagi, et tunneb ennast oma tõlkijate ees nagu arsti vastuvõtul – kuna need inimesed on näinud tema ihu väga lähedalt ja teavad, kust rasv lotendab, kust kondid paistavad... See on vist paratamatu, et kui oled autori-ga ninapidi koos, siis näed väga lähedalt – lisaks tema voorustele – ka tema vigu. Ja selles mõttes on väga tähtis, et säiliks ikkagi mingi professionaalne distants. Milleks pugeda inimese hinge, kui see on niigi siin, sinu ees, arvutiekraanil?

Minul õnneks on seni autoritega vedanud. Tõsi, Daniil Harms on juba seitsekümmend aastat surnud, aga ülejäänud – Ulitskaja, Jerofejev, Ivanov, Oster, Zotov, Zinik – on elus ja käituvad viisakalt. Vahest ka seetõttu, et Ivanov on ainuke, kes eesti keelest aru saab. Teiste jaoks on see absoluutselt tundmatu territoorium.

Küllike Tohver: Pean tunnistama, et mul on autoritega väga vedanud – nad on mind üsna tingimusteta usaldanud. Uskunud sellesse, et tunnetan nii teost kui selle tausta. Kunderat tõlkides käsi vahetevahel värises. Ma ju teadsin tema kommet punkte ja komasid üle lugeda. Ent tõlkijal peab jätkuma julgust seista selle eest, millesse ta usub. Minu puhul siis sellesse, et tekst peab toimima sarnaselt nii lähte- kui vastuvõtvas kultuuris. Tõlkesse peab jääma alles mingi fluidum, mis pole väljendatav sõnavastetes ja süžeeliinide järgimises, tõlkesse peab jääma alles see, kuidas originaali autor oma lugu jutustada tahtis. Siiani on kõik veel elus olevad autorid olnud väga toetavad. Kahjuks jäi Hrabali esimene tõlge hiljaks...

Leena Tomasberg: Surnud, enamalt jaolt. Nii et konsulteerimise ja koostöö võimalust ei ole saanudki kõne alla tulla. Aga ka neil puhkudel, kus ma oleksin võinud autori poole pöörduda, olen ma seda vältinud.

Ma olen eelistanud tekkivad küsimused ise lahendada, oma otsused omaenda tõlkija aru ja otsustusõigusega langetada, ja kui mõnetine kõhkklus või ebakindlus on püsima jäänud, siis ikkagi esitada oma tõlgenduse.

Mulle on tundunud sümpaatne suhelda tekstiga, ja mitte elava inimese, kirjanikuga teksti taga. Ehkki ma muidugi mõistan neid olukordi, kus mõnesugune nõupidamine või loa küsimine võib osutuda vajalikuks. Minul endal tõlkides neid päris vältimatuid olukordi ei ole tekkinud.

Kersti Unt: Oma tõlgete autoritega on minul olnud vähe kokkupuudet. Eesti tõlkijate puhul tuleb ju arvesse ka see, et vähesed tõlgitavad autorid oskavad nii palju eesti keelt, et siin kuidagi sõna sekka öelda. Nende väheste kokkupuudete puhul, mis mul on olnud, on autor suhtunud tõlkimisse ja tõlkijasse suure mõistvusega.

Hendrik Lindepuu: Jerzy Pilch ütles kord, et ei ole midagi tüütumat kui tõlkija, kes asju aina üle küsib. Võiks ju ise uurida – internetiajastu. Mariusz Szczygieł, kelle „Gottland” kevadel ilmus, ütles, et üks tõlkija saatis talle nimekirja 77 küsimusega! Mina esitasin 3 küsimust ja parandasin ühe ebatäpsuse, mis oli originaalis sisse lipsanud. Üldjuhul ongi ju tõlkija palju uurivam ja kontrollivam kui autor.

Muidugi on tore suhelda, kui autor on meeldiv inimene. Aga oma autoritega suheldes ei ole ma küll eriti tõlkeprobleeme lahanud. Oma töö pean ma ikka ise ära tegema.

Czesław Miłosz mainib oma „Miłoszi ABC” artikkel-peatükis „Prantsusmaa”, et prantsuse keele vastu oli tal n-ö ühepoolne armastus – prantsuse keel teda, viletsat Ida-Euroopa immigranti, armastama ei soostunud. Teie kõik tõlgite suuri rahvaid ja vanu kultuure. Kas on nii, et tõlkides suure rahva või vana kultuuri esindajaid, kelle suhtes me oleme veidi niisugusel väiksema venna positsioonil, kipub kaduma kriitikameel ja tekkima originaali mõjuäng? Et tahaks teha tingimata ilusti ja kultuuriselt? Kõnekeel kirjakeeleks, konarused sirgeks?

Veronika Einberg: Vene kirjandusse on viimastel aastakümnetel siginenud nii palju madalat keelt, et pigem võib sellega kimpu jääda. Ma ise ju narkot ei pane ja urkadega läbi ei käi. Aga kui on tegemist tõeliselt kauni sõnakasutusega nagu näiteks Marina Stepnoval, siis sellise tekstiga on puhas rõõm töötada, otsida ha-

ruldasi luulelisi sõnu, vormida pikki voogavaid lauseid. Minu soov on, et eesti lugeja loeks teksti samas helistikus, sama ropu või poeetilisena, sama kohmaka või vulisevana, sama kerge või raskena mis vene lugeja. Ja vene keele ees ei tunne ma küll mingit aukartust, eesti keeles on olemas enam-vähem kõik instrumendid venelase mõtete, tunnete, kogemuste edasiandmiseks. Kohati on eesti keel rikkamgi: näiteks ei ole vene keeles eraldi sõnu sõrmede ja varvaste jaoks, õite ja lillede, seina ja müüri, kapjade ja sõrgade jaoks.

Iloa Martson: Ma arvan, et tänapäeva vene kultuuri eestlane erilise austusega ei suhtu ja selles mõttes siin selliseid probleeme pole. Ei ole seda kuulsat väikese ja suure suhet, või vähemasti pole ma seda sedasi tajunud. Aga ei ole ka lugeja viha, vastumeelsust vene kirjanduse suhtes, mida mäletan hästi nõukaajast. Võimalik, et asi on autorites, keda Eestis tõlgiti siis ja tõlgitakse praegu. Toona oli ju sageli tegu tellimustööga, vene kirjanduse kohta kehtisid kvoodid jne. Kujutan ette, et sageli ei olnud vene keelest tõlkijal valikut: pead tõlkima ja kõik. Või siis nii: kui tõlgid selle jõleduse, siis saad „präänikuks“ tõlkida midagi head... Aga nüüd, kui on enam-vähem valida, millist osa suurest vene kultuurist me tõlkida tahame, siis on eesti lugeja suhtumine vene kirjandusse palju leebemaks läinud. Ja ma loodan väga, et Ukraina sündmuste valguses olukord lähiajal siiski ei muutu.

Ehkki viimasel ajal mõtlen tihti, et peaks tõlkima mingit „vastikut“ vene autorit, sellist vägivaldset ja imperiumimeelset... Limonovit või Prilepinit. Et näidata – sellised autorid nagu Pelevin, Ulitskaja, Šiškin, Sorokin, Stepnova, Akunin ja Veller on üksnes vene kirjanduse Lääne poole avatud nägu. Ja et samal ajal elab vene ilukirjanduses edasi ka brutaalne platnoi-mentaliteet, mida peegeldab – ja sageli ka suisa ülistab mitmete vene autorite looming.

Küllike Tohver: Inglise, vene ja isegi poola keele kõrval on tšehhi keel üsna väike keel. Tšehhi keelest eesti keelde tõlkides tunnen end üsna rahulikult ja võrdväärselt. Eks ole meie ajalugudeski mõnda sarnast ning mingile ületamatule kultuuriloolisele erinevusele pole ma põrganud. On asju, mida ei saa tõlkida ja pole mõtet üritadagi. Vančural on romaan, mis koosneb tšehhi vanasõnadest ja kõnekäändudest. Lugeda on seda põnev, aga teise keelde panna pole mõtet. Iva läheb kaduma. Ajalooliselt on kujunenud nii, et kirjakeel, kõnekeel ja dialektid on tšehhi kultuuriruumis teistsuguse tähendusega kui meil. Aga seda teades on võimalik leida tõlkides keeletasand, mis ei häiri ning kannab sarnast emotsiooni. Pealegi on nii palju olulisi ja tõlgitavaid teoseid, mis siiani vahendamata. Ja neid ju tuleb aina juurde. Oleks ainult jaksu ja tõlkijaid.

Leena Tomasberg: Siin saab küll vastus olla ühene. Ükskõik kui vanast ja suurest kultuurkeelest me ka ei tõlgiks, kriitikameel ei tohi kaduda, kõnekeelt kirjakeeleks tõlkida ei tohi, ja konarusi sirgeks ajada ka mitte (kui just ei ole tegu ilmse eksitusega, hooletusveaga). Mõnigi kord on see ilmselt positiivsena mõeldud hinnang – „ladus tõlge” –, mida tõlketeose arvustustes on kombeks kasutada, märk sellest, et originaali huvitavad konarused, iseloomulikud nukid on maha silutud. Nii et „ladusa” sünonüümiks võib mõelda „igav”, „nuditud”, „lihtsus-tatud” vms.

Kersti Unt: Suure rahva (inglise) keelest tõlkides mingit väga suurt originaali mõjuängi küll ei tunne. See ei tähenda, et ma ei austa autorit, kuid tean, et tõlge on tõlge ja et kui hästi järele mõelda, saab ka väga hulle asju tõlkida. Eks ilusti ja kultuurselt tule ikka teha, nii palju kui suudetakse, seejuures liialt ilustatud tõlge on ka paha: sõnasõnalisus on paha, kuid paha on ka liigne ilustamine. N-ö iluslause jätab iseenesest küll hea mulje, ent pole pahatihti autori suhtes aus. Arvan, et tõlkija peaks kõik oma otsused vastu võtma teatud pieteeditundega, olema kindlasti suuteline originaali teksti keeleliselt ja stiililiselt analüüsima, mõistma, kus on tegemist kõrgkeelega, kus kõnekeelega, peab suutma ka omaenda keelega vastavalt mängida. Konaruste sirgektõlkimisega on keerulisem: kui autori keel ongi konarlik või iseäralik, siis selle sirgektõlkimine poleks nagu õige, kuid samas jätab konaruste konarlik edasiandmine tekstist sootuks vale mulje. Ühe keele konarus ei võrdu teise keele konarusega. Mõned asjad lihtsalt ei anna tõlkida ja kui siin ponnistatakse, siis tekibki tõlketeksti mingi kunstlikkus, tõlkija traagelniidid jäävad näha. Või siis saab tõlge hoopis liiga sile. Iga tõlge on tervik – keeleline, psühholoogiline, mõtteline, ajalooline jne – see tervik peakski tõlkija vahendusel ilmsiks tulema, mis juhtub (peaks juhtuma) minu meeletajumusliku ja tahtliku koostoime tulemusel. Eks igast keelest tõlkimisel ole omad „momendid”. Paljugi sõltub ehk sellest, kui vana on üldse tõlkimise traditsioon sellest keelest, kuidas selle keele tõlkekeel on ennast üles ehitanud. See omakorda on siis seotud kultuuri- ja tõlkelooga.

Hendrik Lindepuu: Miłosz on ka öelnud, et eriti just väikeste rahvaste keelt mõjutab kirjandus, mida sellesse keelde tõlgitakse. Muidugi, poolakad kipuvad ennast ka väikerahvaks pidama. Nojah, aga nemad võrdlevad end sakslaste ja prantslastega. Muuseas, mulle ei meeldi roppusi tõlkida. Vaid väga vähestel korradel on neile mingit põhjendust. Lugesin hiljuti üht serbia näidendit ja kohe esimeses lauses nimetati üht tegelast mehe suguelundiks ja kolmandas lauses saadeti teine tegelane naise suguelundisse. Marcin Świetlicki kriminaaltriloogias („Kaksteist”, „Kolmteist” ja viimane osa „Üksteist”) ei ütle peategelane meister

ühtegi roppu sõna, hoolimata sellest, et ta on pidevalt purjus. Ja teietab ka kõiki, isegi kui on purupurjus. Üks ropp sõna seal küll lausuti, aga seda tegi paha teletöimetaja Marzena Malinowska. Ta kutsus oma hiiglasekasvu ülemust väga roppu sõnaga ja söandan selle ka siia kirja panna – tūrahiiglane.

Kui pole üldse tuju või inspiratsiooni, aga tähtaeg on kukil, kuidas end vormi viite? Kas on mingeid salanõkse? Kuidas leiate inspiratsiooni, kui see parajasti peidus või kadunud on?

Veronika Einberg: Mina loen alati tõlgitud teksti väljaprindi valjusti ette ja tean, et mu toimetaja Krista Mõisnik teeb seda samuti. Miskipärast tulevad just siis välja konarused, tarbetud sõnakordused, valed noodid. Püüan tõlkida iga päev kümme lehekülge, s.t pool autoripoognat, see on selline paras koormus. Kuid muidugi juhtub sedagi, et pusin terve päeva ühe lõigu kallal ja tundub, et see jääbki tõlkimata. Sellistel puhkudel on mõistlik töö mõneks ajaks sinnapaika jätta ja tegelda millegi muuga. Mida kauem saab tekst laagerduda, seda parem, leian ma. *Deadline'*i survet pole ma juba aastaid tundnud, paneme kirjastustega kohe alguses realistlikud tähtajad paika.

Iloa Martson: Inspiratsiooniallikaks saab olla mõni hea loetud tõlge. Mõni ootamatu väike töö, mis mootori tööle tõmbab. Mõni lause tõlgitavast tekstist, mis mõtted korruga käivitab. Mõni hea sõna, mille on öelnud juhuslikult kohatud lugeja.

Leena Tomasberg: Ega see nüüd mingi salanõks ei ole, aga ilukirjandust tõlkides ma kindlasti loen raamatut tervikuna päris mitu korda, enne kui tõlkima asun. Loen, et teose poeetikat, muusikat, rütmi, kõla interioriseerida. Ja päris kindlasti loen ma oma tõlget ka kuuldavalt. Rütmi ja kõla tabamist pean ma oluliseks, igal juhul üritan seda edasi anda. Ma loen ka oma tõlget mitu korda üle, loen ja lihvin ta sel viisil puhtaks, oma kõrva jaoks õigeks.

Tavaliselt hakkab ühel hetkel kõrvu võtmeline lause, mis justkui annab kätte õige (või mulle õigena kostva) intonatsiooni, registri. Huysmansi puhul sai mulle üldise helistiku määrajaks selline suhteliselt väheütlev lause: „Ta oli lilli ikka ihalenu”. Sestpeale polnud muud vaeva, kui selles helistikus püsida.

Kui ma omast tarkusest ei suuda mõnd originaali lauset mõista, siis uurin, kuidas teised (inglise, saksa) tõlkijad on mulle raskust valmistava tekstikoha tõlkinud.

Kui inspiratsioon on kadunud, siis loen midagi valitut. See ei pruugi sisuliselt kuidagi seostuda sellega, mida ma tõlgin, aga võib seda olla mingil sõnastamatul moel, mingi intonatsiooni kaudu.

Küllike Tohver: Kui valik on tehtud ja tõlkeotsus langenud, siis algab minu jaoks aeg, mil pean leidma võtme. See ei pruugi tähendada originaali korduvat lugemist, aga kindlasti tähendab see määratlemata aega, mil ma mõtlen sellest teosest, tema autorist ja teose retseptisioonist kultuuris, milles see sündis. Mingil hetkel sa tajud, et hingad tõlkimist ootava raamatuga ühes rütmis. Ja sel hetkel hakkavad tekkima küsimused, mis puudutavad seal kirjeldatud aega, olustikku, kohti ja tegelasi. Siis on aeg hakata lugema taustakirjandust, otsima viiteid ja detaile ning paigutama neid raamistikku, milles suudad neid tõlke lugejale arusaadavaks teha. Ma ei pea siin silmas seda, et tõlge tuleks kuidagi lokaliseerida või kodustada, aga ma üritan leida mingit nippi, mis aitab tõlke lugejal keskenduda olulisele ja ehk vähemolulisest väiksemate valudega üle libiseda. Kui nüüd teooria juurde tagasi tulla, siis mina vist olen tõlke performatiivsuse-usku, mis minu jaoks tähendab seda, et üritan panna tõlkelugejat suhtuma tema ees rulluvasse teksti sama moodi, nagu sellesse suhtub tõlke lähtekultuuri lugeja. Ja paratamatult tähendab see sedagi, et vahel pead patustama keeleliselt ja lubama endale vabadust lisada teksti sõnu, väljendeid ja viiteid, mida originaalis ei olnud. See on omamoodi noateral kõndimine, mida tohib teha ainult siis, kui oled kindel, et tõesti tead, milliseid tundeid ja assotsiatsioone tekst lähtekultuuri lugejais tekitab. Sa tõlgid teksti kui tervikut, mitte sõnu, lauseid või fraase... Ma tean, see on veidike libe tee, aga mulle näib, et see on ainus tee, mis viib sihile.

Kersti Unt: Kui ei ole tuju, väldin töötamist kuni vähegi võimalik. Kuna ma aga ei kannata kukil istuvaid tähtaegu, püüan siiski pigem iga päev natuke töötada, mitte loota tohutule (ja tervistkahjustavale) inspiratsioonipuhangule, mis võimaldaks ühe-kahe päevaga hirmsa koguse teksti valmis visata. Kõva häälega püüan (mõttes) tekste tõesti endale ette lugeda. Inspiratsiooni annab töö ise, tihti aitab tehtu läbilugemine, uuesti sisseelamine, eriti tunne, et pole hullu, nii võiks olla küll, et olen ehk ikkagi asjaga hakkama saanud – seega siis teatud edevus. Suhtun üldiselt umbusuga tõlkimiseks ühiste sõnakasutuste, sõnastike, terminoloogiate jms väljatöötamise, ehkki abivahendiks võiks see ju olla ka ning diskussioon on igati teretulnud asi, peaasi et otsuste tegemisse ei suhtutaks kui absoluuti, mis kõik paika paneb. Siin meenub ka Jaan Undi kunagi poetatud lause, et mitu kokka head suppi ei keeda.

Hendrik Lindepuu: Kuidagi võõras küsimus minu jaoks – ikka sellepärast, et tõlgin asju, mida ise väga tõlkida tahan. Lahendused ja võtmed tulevad töö käigus varem või hiljem. Kui sa ei võta seda kui tööd, vaid naudid iga eestikeelse vormi saanud lauset, iga tõlgitud värsirida, siis on kõik palju kergem. Kirjastajana mul tavaliselt mingeid kukil olevaid tähtaegu ei ole, aga probleem on selles, et

kipun ise liiga suurelt ette võtma. Nii olen tõlkinud päevas ka poolteist poognat (tõsi, tekst ei olnud eriti raske), olen mitu korda kolm ööpäeva järjest üleval olnud, nagu mingis transis teksti toksides. Aga tõenäoliselt olen ma lihtsalt segane.

Mida ootate tõlkekriitikalt?

Veronika Einberg: Eelkõige ootan ma rohkem avaldatud tõlkekriitikat, seda, et keegi üldse märkaks ja ka meedias kirjutaks. Samas olen sattunud lugema mitmeid lugejate blogisid ja on üllatav, kui palju on tegelikult valmis kriitikuid, kes oma arvustusi paraku ei avalda.

Ilona Martson: Nagu igasuguselt kriitikalt – isikupärast, säravat, asjatundlikku ja elegantset analüüsi.

Küllike Tohver: Mul on vedanud – tõlkeid on märgatud. Enamasti küll sellepärast, et autorid on olnud väga head ja kriitikud on tunnustanud nende olulisust. Küllap on seegi kaudne tõlkekriitika ja kinnitab valikute asjakohasust. Elu on ju igasugusest teabest ja tekstidest nii tulvil, et raske oleks loota, et kellelgi on piisavalt aega süvenemaks nii originaali kui tõlkesse ja seda tulemit siis veel nii kirjeldada, et kriitikagi lugejaid leiaks.

Leena Tomasberg: Tõlkekriitikat ilmub meil tegelikult vähe. Tõlkeraamatu arvustuses jääb tihtilugu ainsaks osutuseks sellele, et tegu on tõlkega, tõlkija nime äramainimine muude editsiooniliste andmete (ilumisaasta, väljaandev kirjastus, lehekülgede arv, formaat) kõrval. Selleks, et tõlkija nähtamatuses välja kistaks ja tema tegevus vaatluse alla võetaks, peab ta olema millegi päris hulluga hakkama saanud. Tõlke puudujäägid, tõlkija hooletusest, teadmatusest või oskamatuses sündinud vead on tavaliselt see, mis sunnib arvustajat originaali järele haarama ja kõrvutamistööd ette võtma. Aeg-ajalt on küll midagi poleemika laadset puhkenud tõlkija valitud tõlkesuuna vaidlustamisest, enamasti siis, kui tõlkija on üldiselt kehtivast tõlketavast eemaldunud (nagu näiteks mõned head aastad tagasi Klaarika Kaldjärve Cortázari tõlke puhul). Aga igal juhul ootaksin ma kriitikalt mitte lahmimist, vaid argumenteeritust, läbikaalutust ja väidete kinnitamist hoolikalt valitud näidetega. Kuidas saan ma uskuda ja usaldada Benjamini „Lapsepõlve Berliinis“ tõlke kriitikat, kui arvustuses näiteks toodud „sobimatused“ võivad küll kõlada mitte väga tavapäraselt, aga ometi täiesti ehtbenjaminlikult? Oleks see siis enam Benjamini tekst, kui see oleks kirjutatud/tõlgitud ootuspäraselt, lihtsalt ja lobedalt? Võib-olla ongi kritiseerijal mõnes punktis õigus, see võib nii olla, aga tema arvustus vähemalt mind selles ei veena.

Kui tõlge millegi laiduväärse või kaheldavaga silma ei torka, siis jääb tõlkija töö ja saavutus enamasti paraku märkamata ja märkimata. Tore oleks, kui vaatluse alla võetaks ka õnnestunud tõlkeid, kui suudetaks kaugemale minna sellistest üldistest ühesõnalistest hinnangutest nagu hea, suurepärane, meisterlik ja pisutki avada seda, mille poolest on tõlge hea, kuidasmoodi suurepärane või meisterlik. Mõistagi nõuab seesugune tõlkeanalüüs arvustajalt palju rohke- mat kui konkreetsete vigade või puuduste väljatoomine. Ja milline artiklihonorar võiks vääriliselt hüvitada uurimistöö mõõtu süvenemist ja selleks vajalikku kompetentsi? Võib-olla võiks mõnikord tõlketeadus ja -uurimine imbuda oma hermeetilisest akadeemilisest kodust pisut ka avalikku kultuuriajakirjandusse, suhestuda ilmuvate teoste, tõlgete, tõlkijate, lugejatega. Tõlkekriitika on siiski oluline tõlkekultuuri komponent. Ja kui see ongi pisut utoopiline väikese kul- tuuri ja lugejate defitsiidi oludes, arvan ka, et tõlkekultuuri edendamisele aitaks oluliselt kaasa, kui meil ilmuks mõnest teosest ka paralleelseid tõlkeid. Milline aines oleks see tõlkekriitikale!

Kersti Unt: Kusagil eespool mainisin, et tõlkekriitika kipub olema olematu: ena- masti on tegemist tõlkeraamatu tutvustuse või reklaamiga ja ka siis räägitakse pigem teosest enesest kui selle tõlkijast. Samas on juba tõlkest kirjutamine ise omamoodi positiivne kriitika. Tähendab, tõlget märgati. Samas võidakse tõlget märgata küll, aga sellest mitte kirjutada. Sest tõlkest kirjutada on raske. Selleks tuleks originaali sisse elada ja seejärel mõtestada ka tõlkija tegevust, mitte ot- sustada, et meeldib või ei meeldi, et tõlge ei vasta meie eelnevale ettekujutusele teosest. Mõista, miks tõlkija tõlkis nii, nagu ta tõlkis. See aga on raske, kui arves- tada, et üks meil kõigil ole oma individuaalne keelekasutus ning terve tõlke lä- binärimine on ikkagi parajalt mahukas töö. Tõlkekriitikat esineb enamasti tõlke- teaduslikes (üliõpilas)töödes, kuid siin tuleks (niipalju kui mul on olnud sellega kokkupuudet, tegelikult mitte väga palju) arvestada, et nende tööde autoritel on vähe kogemust tegeliku tõlkimise alalt, sageli pole nad üldse midagi tõlkinud. Lähtutakse peamiselt teoreetilistest ettekirjutustest. Rõhutan veel kord, et otsus- tan oma kogemuste põhjal.

Hendrik Lindepuu: Olen olnud üsna õnnelikus seisus, minu kirjastatud raama- tud on saanud ikka mitu arvustust. Ootangi seda, et neid edasi kirjutataks.

KIRJANDUSE MUSTKUNSTNIKUD

Mõni sõna 2013. aasta parimatest tõlgetest eesti keelde. Täpsemalt kuuest kulka tõlkekirjanduse nominendist. Ja servapidi veel mõnest.

JAN KAUS

Loomingulist tööd hindavate žüriide tööd on üsna raske selgitada. Miks valiti just need teosed ja mitte teised? Olen sageli püüdnud vältida žüriidesse sattumist, kuna arutelude või otsustamise ajal ei pane ma endale külge aparate, mis mõõdaksid ratsionaalse ja emotsionaalse alge, üldpildiga arvestamise ja isiklike kiiksude vahelist tasakaalu. Just tõlkekirjanduse osas oleks alust oodata auhindade määramisel suuremat ratsionaalsust, sest eestinduse asjatundlikkust on algpärandist kergem mõõta – viimase puhul on hindaja isiklik maitse rohkem esiplaanil. Vaadakesem vaid iga-aastaseid algupärase proosa auhindamisega seotud arutelusid, kus ühe maailmakirjanikuks või eesti kirjanduse päästjaks kutsutu on teise jaoks pelk nurgatagune veidik. Samas ei saa tõlgete hindamisel mööda piiratud perspektiivist – reeglina puudub tõlkekirjanduse žüriil juurdepääs tõlke telgitagustele, näiteks pole teada, kui suur oli tõlke parandamisel ja viimistlemisel toimetaja roll. Siin võib mõnikord kasutada ainult sekundaarset infot. Seega võib öelda, et lihtsa isikliku meeldivuse motiivi ei saa ka tõlgete puhul välistada.

Loomulikult ei ole lihtne meeldivus otsustav. Oma rolli mängib kas või selline ilmselge aspekt nagu tõlke maht, kuigi ei tasu eirata filigraanseid luuletõlkeid, mis mõnigi kord nõuavad eestindajalt rohkemgi kui üks korralik tellis. Üle ega ümber ei saa autori ja/või tõlkija isikust, teose sisulisest kaalust, teksti asetumisest suuremasse pilti, näiteks selle kultuuriloolisest tähendusest – siin julgen mainida eelkõige Hendrik Lindepuu tööd Poola XX sajandi teise poole kirjanduse vahendamisel. Samuti seostub eelöelduga tõlke keerukus – olgu selleks siis autori eripärane stiil, keele väljendusrikkus, teoses kirjeldatava ajastu, ühiskonna või vaimulaadi erijooned, mis on sageli otseses seoses autori väljendusviisiga, jne. Stiili tugev omapära ja teose kultuuriline tähendus said kindlasti otsustavaks, et Leena Tomasbergi tõlgitud Joris-Karl Huysmans'i romaanist „Äraspidi“ kujunes tugev auhinnakandidaat – ainus tõlge, mille originaal pärines kaugemalt kui 20. või 21. sajandist. Mõnigi kord võib oma roll olla keelel, millest tõlgitakse: usun, et see aspekt lisandus näiteks tšehhi keelest eestindatud Bohumil Hrabali raamatu „Ma teenindasin Inglise kuningat“ esiletõstmisel. Kuigi olgu kohe juurde karjatatud, et loomulikult polnud see ainus ega ka esmane põhjus Küllike Tohvri töö hindamiseks – ka siin mängis tugevasti kaasa eesti keeles veatult töötav autori intensiivne stiil ja kujutlusvõime elavus ning teose üldine kõneku.

Aga siiski on ka lihtsamatel põhjustel teoste nomineerimisel oma osa. Miks

just Ilona Martsoni tõlgitud Ljudmila Ulitskaja „Daniel Stein, tõlkija”? Sest raamat lihtsalt meeldis väga, oli elamuslik. Muidugi, Ulitskaja on oluline tänapäeva vene kirjanik, „Daniel Stein” on mahukas romaan (ehkki keeleliselt vahest mitte niivõrd nõudlik kui näiteks märgatavalt õhem „Äraspidi”). Nüüd järgmine küsimus: miks meeldis? Sest tegu on kõneka looga, millel on tugev humanistlik sõnum, romaan käsitleb selliseid olulisi teemasid nagu usk, õiglus ja tõde, teos kehastab romaanikunsti jätkuvat aktuaalsust. Midagi sarnast võib väita ka Kersti Undi tõlgitud Saul Bellow’ „Augie Marchi seikluste” kohta, kuigi see 1953. aastal ilmunud romaan kuulub oma loomult juba Ameerika kirjanduslukkku. Samuti mastaapne teos, samuti tugev sõnum – sootuks erinev Ulitskaja romaanist. Kui Ulitskaja kirjeldab, kuidas üksikisiku isiklik eeskuju avaldab tugevat mõju ümbritsevatele elule, siis Bellow’ raamatus tundub elu justkui omamoodi elukas, mis kangelast muljub ja raputab.

Sellisest põhjendusest kerkib aga esile teine probleem, mis mind žürii töö käigus tõsiselt painas. Ulitskaja ja Bellow’ eestindused polnud ainsad 2013. aastal ilmunud teosed, mis olid mahukad, mastaapsed ja laiemas mõttes kõnekad. Leidus terve hulk tõlkeromaane, mis võinuksid kuuluda nominentide hulka; romaane, mida on eesti keeles hädasti vaja, sest võrreldava ajalise, ruumilise ja/või temaatilise haardega algupärandeid ei ilmu Eestis just sageli. Olgu siin mainitud vaid mõned märgilised teosed: Triinu Tamme prantsuse keelest eestindatud J. M. G. Le Clézio „Karantiin”; Ly Seppeli türki keelest eestindatud Orhan Pamuki „Minu nimi on Punane” ja Krista Kaera inglise keelest tõlgitud A. S. Byatti „Lumm”. Kusjuures kõigi nende kolme teose osas tasub märkida tõlkijale nõudlikke ajalisi ja kultuurilisi nihkeid – „Karantiin” viib sündmustiku 19. sajandi lõppu, koloniaalsele India ookeani saarele, paisates oma tegelased piirsituatsiooni, mida võimendab eesti lugeja jaoks harjumatu loodus. Pamuki armastuslugu-mõrvamüsteerium rullub lahti 16. sajandi viimase kümnendi Istanbuli kultuuriliste konfliktide taustal, „Lumm” kaevub nägemuslikult viktoriaanliku Suurbritannia kultuurikihtidesse. Kusjuures „Lumma” mõju on hakanud vähemalt minus aegamisi kasvama, nii et kui peaksin nomineerima 2013. aasta parimaid eestindusi just praegusel momendil, siis võiks juhtuda, et Krista Kaer saatuks parima kuue hulka. Kuigi sellele lausele peab kohe lisama, et pole mingit põhjust kahelda teoks saanud nominentide nimistus – tähelepanuväärseid tõlkeid ilmus lihtsalt rohkem kui kuus. Mis mõttes tähelepanuväärseid? **Eestikeelse kirjasõna rikastamise mõttes.**

Muide, kui vaadata tõlke kõnekust siinses kultuuriruumis, ei saa tähelepanuta jätta Indrek Koffi tõlgitud Michel Houellebecqi „Kaarti ja territooriumi”.

Nüüd põhiküsimus: mis sai otsustavaks Veronika Einbergi auhindamisel? Mitu aspekti. Suurt osa eelöeldust võib väita ka Einbergi töö kohta – näiteks Boriss

Akunini raamatud seovad veenvalt kriminaalseid süžeesid tugeva atmosfäärita-
juga, juhtides lugejad Venemaa kultuuri, ajaloo ning maastike avarustele – „Mus-
ta linna” tegevus leiab aset näiteks 1914. aasta Bakuus. Muidugi jäi 2013. aasta lõi-
kes silma Veronika Einbergi töövõime – ta kandideeris auhinnale kolme tõlkega.
Selge, et kvantiteet pole alati loomulikus seoses kvaliteediga – seos võib olla
hoopis pöördvõrdeline. Siiski tuli Einbergi juhul tahes või tahtmata tunnistada
töövõime ja tõlgete hea taseme tasakaalu. Kuid eesti keelde vahendatud lehekül-
gede arvust palju olulisemaks muutus teoste omavaheline erinevus. Kui lugeda
teineteise otsa Andrei Ivanovi „Harbini ööliblikaid” ja Mihhail Šiškini „Kirja si-
nule”, siis on selgelt tajuda kahe raamatu erinevat tonaalsust ja temperamenti.
Selline tõlketöö nõuab erakordset ümberlülitumise võimet, mis omakorda näi-
tab, et Einberg suudab tõlgitavasse teosesse väga hästi sisse elada, vahendades
sealjuures autori eripärast keelekasutust moel, nagu olekski teos sündinud eesti
keeles. Einbergi eestindusi lugedes mõistsin, et hea tõlkija on omamoodi võlur,
kirjakunsti mustkunstnik – mida nähtamatum võlukepp, seda mõjuvam võlu-
trikk. Tore, et meil selliseid võlureid jagub.

VIRGUMINE, VALGUSTUMINE JA KIRGASTUMINE ALARI ALLIK

2006. aastal ilmus „Ida mõtteloo leksikon”, mille koostajad on Linnart Mäll, Märta Läänemets ja Teet Toome. Tegu on mahuka teosega, mis kajastab enam-vähem kõiki Indiast ja Hiinast alguse saanud olulisi mõttesuundi. Kindlasti leidis see raamat silmapilk tee kõigi nende lauale, kes kõnealustest maailmavaadetest huvituvad. Teose laia kõlapinda näitab seegi, et äsja ilmus teose teine ja parandatud trükk, mis on hetkel poodides saadaval. Raamatus avaldatud andmeid saab nüüd kasutada ka interneti vahendusel Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi koduleheküljel¹, mis laiendab kindlasti selle kasutajate ringi veelgi.

Selle tekstiga on Tartu orientalistika koolkond end kahtlemata kehtestanud Ida-Aasia mõttesuundade sõnavara normeerijana. Õigemini on see raamat aidanud nende staatust kinnitada, sest tegelikult on selle taga aastakümneid kestnud töö, millele pani aluse Linnart Mäll. Kuna mina tegelen peamiselt Jaapani budistlike tekstide uurimise ja tõlkimisega, huvitab mind selle raamatu juures muidugi kõige rohkem budismi puudutav osa, millel veidi pikemalt peatungi.

Eestikeelse budistliku sõnavara kujundamise taga seisab põhiliselt Linnart Mäll, kes on teinud ära tohutu töö baassõnavara väljatöötamisel². Viimasel ajal on selles protsessis osalenud Märta Läänemets, kes on Mälli pärandit edasi arendanud. Mälli tõlkevastete keskel on kasvanud üles terve põlvkond uusi tõlkijad. Perioodil, kus India ja Hiina tekstide uurimine oli alles lapsekingades, sai esimesi suuremaid tõlkeid teinud Mäll paratamatult inimeseks, kellega dialoogis teevad oma tööd kõik budistliku kirjanduse tõlkijad tänapäeva Eestis. „Dhammapada”, Šāntideva

¹ Vt <http://www.eao.ee>.

² Kui võrrelda mõningaid sissekandeid 1975.–1980. aastal koostatud Linnart Mälli „Budistliku mütoloogiaga” (ilmunud kogumikus „Nulli ja lõpmatuse kohal”, Ilmamaa, 1998), siis on näha, et mõned osad sellest on ilmunud peaaegu muutmata kujul (‘tušita taevas’, lk 220) teised on aga täielikult ümber tehtud (nt ‘Vimalakīrti’). Mälli tegevus budistliku maailmavaate avamisel avaldas mõju ka vene orientalistidele ja tema tegevust selles vallas ei saa kuidagi pidada vähetähtsaks. Näiteks kaheköiteline „Mifō narodov mira”, mis ilmus Moskvas aastatel 1980–82, sisaldab tema panust budistliku mütoloogia kirjelduste kujul. Näiteks ‘Tušita’ ja ‘Vimalakīrti’ sissekanded selles entsüklopeedias on tõlked samast materjalist (vt 2. kd, lk 54, 1. kd, lk 236). Lisaks sellele on kannete all ära toodud ka soovituslik kirjandus, mis aitab inimestel vastava teemaga edasi tegeleda. Nii ütlebki Mäll, et kuigi leksikoni koostamine võttis aega kolm aastat, on selle taga tegelikult suur hulk tööd, mis sai alguse sellest, et 60ndatel telliti talt üht-teist ENE jaoks.

„Bodhitšarjāvatāra” ja „Ületava mõistmise sūdasuutra” on jätnud kustumatu jälje tervele põlvkonnale ja on nüüd kergemini kättesaadavad tänu raamatusarjale „Budismi pühad raamatud”³.

Kuigi mõistete korrastamine on ülimalt oluline, piirab terminoloogia range kanoniseerimine tihtipeale tõlkijate loomingulist vabadust. See on eriti suur probleem budistliku traditsiooni puhul, mis on tihti olnud kriitiline jäiga sõnakasutuse suhtes ja arenenud ajalooliselt just inimese piiratud eneseväljenduse vorme küsimuse alla seades. Kuna budism on oma õpetusele lähenenud väga loovalt ja arenenud sümbioosis erinevate kohalike tavade ja uskumustega, on sellele maailmavaatele omane teatav vastuolulisus terminites ja mitmekesine keelekasutus – sõnavalik tuleneb tihti kohalikust traditsioonist ja vajadusest anda edasi õpetuse eri nüansse.

Budismi puhul ei saa me seega sugugi rääkida ühest ühtsest õpetusest, mis oleks tagasiiviidav tema „õigele” algsele vormile. Pigem oleks õige öelda, et pole olemas ühte budismi, vaid tegu on paljude väga erinevate õpetusliinidega. Peaksime iga kord, kui me budistliku mõttelooga seoses mingit teemat tõstatame, täpsustama, millisest budismist õigupoolest jutt käib ja millises tähenduses õpetuse mõne konkreetse allharu kontekstis mingit põhimõistet kasutati. India ja Tiibeti budismi põhjalikult uurinud Paul Williams kirjutab⁴:

Esineb eksitust, mida ma nimetan ‘olemuslikuks eksituseks’ (*essential fallacy*). See ilmneb iga kord, kui võtame mingi nimetuse või nimetava väljendi ja oletame, et see viitab mingile ühele ühtsele fenomenile. See [...] tekitab tunde, et kuna me kasutame sama sõna, siis peab tal olema mingi muutumatu tuum, mingit tüüpi olemus, mida võib identifitseerida relevantse definitsiooniga. Nii väljendatakse iga kord, kui seda sõna kasutatakse, justkui *sama asja*. [...] Budistlik filosoofia ise on aga oma sünnist saati kehastanud sedasorti olemusliku eksituse pidevat kriitikat.

Kui kogu sõnavara viiakse tagasi algsele paali või sanskriti keeles esinenud kujule, siis ähmastub mitmesuguste mahajaana traditsioonis hilisemal perioodil sündinud mõttekäikude eripära, millest mõned on võib-olla isegi tekkinud möödalugemise või väärtõlgenduse käigus, kuid samas on just need eksiteed olnud mõttelugu käivitavaks jõuks. Mingil juhul ei saa selliseid loovaid möödalugemisi

³ Tartu, Lux Orientis, 2005–2008.

⁴ P. Williams, *Mahāyāna Buddhism: The Doctrinal Foundations*. The Library of Religious Beliefs and Practices, 2008, lk 2.

pidada vigadeks. Eksitus oleks pigem kujutada ette, et teisendusi ega muutusi pole toimunud. Selle asemel, et mõelda, et põhimõisted tähistavad alati sama asja, peab tõlkija olema tundlik võimalike variatsioonide suhtes. Tõlkevastete rohkus annab sellisel juhul tõlkijale võimaluse läheneda tõlkeprotsessile palju loomungulisemalt ja tuua teksti seest esile erinevaid kihistusi ja varjundeid, mis muidu jääks ehk varjatuks.

Virgumise määratlus „Ida mõtteloo leksikonis“

Järgnevalt proovingi näidata, kuidas sünonüümide paljusust võib loovalt ära kasutada kõige olulisema budistliku mõiste ‘virgumine’ eri tähendusvarjundite esile toomiseks. ‘Virgumine’ on ühest küljest justkui kõigile arusaadav mõiste, aga tegelikult jääb selle sõna tähendus tihtipeale üsna hämaraks. Vaatame kõigepealt, kuidas kirjeldatakse „Ida mõtteloo leksikonis“⁵ (edaspidi IML) virgunut ja virgumist:

buddha (skr, pl ‘virgunu’; tb *sangs rgyas*; hn *fo*; jp *butsu*), budismis *teadvuse kõrgeima seisundi e *virgumiseni jõudnud inimene. Sõna buddha on tuletis *sanskriti verbijuurest *budh* (‘virguma, ärkama’), mis tähistab inimest, kelle *meel on täiesti virge ja puhas, kuna sealt on kõrvaldatud kõik *meeleplekid. Selline inimene on vabanenud *sansaarast ja jõudnud *nirvaanasse.

Selle sõna tüvi on tuttav kõikidele inimestele, kes on vene keelt õppinud: *budit* (‘äratama’) ja *budilnik* (‘äratuskell’) tulenevad samast juurest. Ilmselgelt on Buddha inimene või olend, kes on mõistnud, et meie praegune elu on vaid tühi-paljas unenägu, ja selle läbi näinud. Lisaks sellele on IMLi sõnaseletusse haaratud virgunu meele kirjeldus, mis on „virge ja puhas, kuna sealt on kõrvaldatud kõik meeplekid“.

virgumine (skr, pl *bodhi*; tb *byang chub*; hn *puti*; jp *bodai*), budismi keskseid mõisteid, mis tähendab nii *teadvuse kõrgeimat seisundit kui ka selleni jõudmise protsessi. Sellest sõnast tuleneb ka budismi rajaja *Šākyamuni põhiline epiteet *virgunu e *buddha, s.t isik, kes on juba jõudnud täieliku virgumiseni. V. on budismi tee eesmärk, milleni Šākyamuni jõudis *BodhGayās *bodhipuu all istudes. V-I on palju erinevaid astmeid, millest kõrgeimat nimetatakse *ülimaks täielikuks virgumiseks. V. olulisemateks sünonüümideks on *nirvaana

⁵ L. Mäll, M. Toome, T. Toome (toim), Ida mõtteloo leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia. Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus, 2006. Siin ja edaspidi tsiteeritud veebiväljaande järgi <http://www.eao.ee>.

ja *nõndasus. Virgumisseisundi otsene ja positiivne kirjeldamine pole enamiku budismi tekstide seisukohalt võimalik, küll on aga võimalik kirjeldada ja õpetada teed ehk meetodit, mis viib virgumiseni. Virgumistee kirjeldamine ongi suuremahulise budistliku kirjanduse põhiline sisu.

See kirje on nagu borgeslik hargnevate teede aed, mille erinevaid tärniga tähistatud radu liikudes võib IMLi lugedes saada korraliku ülevaate budistliku õpetuse põhisistust. Järgnevat arutelu silmas pidades tahaksin rõhutada äärmiselt olulist väidet, et virgumisseisundi otsene kirjeldamine on enamiku budistide seisukohast võimatu. Pigem keskendutakse protsessile – õpetusele, kuidas käesolevas hetkes budistlike harjutustega tegeleda. Tee sihtmärk ise on haaramatu, mistõttu paljud õpetajad on vältinud sellest rääkimist, kuna nõnda projitseerib õpetuse järgija tihtipeale oma eesmärgid kuskile kaugele tulevikku selle asemel, et siin ja praegu midagi ette võtta. Vaatame nüüd, kuidas IML kirjeldab 'kirkastumist' ja 'valgustumist', mida on tihti kasutatud virgumise sünonüümidenä. Otsest kriitikat väljendavad kohad on alla joonitud:

kirkastumine, sõna, mida Ida mõtet populariseerivates tekstides kasutatakse mõnikord *teadvuse kõrgeimaid seisundeid tähistavate mõistete tõlkimiseks. *Budismi mõistetest tõlgitakse k-ks eeskätt *bodhi ja *satori (hn *wu*). Kummagi puhul ei ole selle kasutamine tõlkevastena aga õigustatud, kuna esimene tähendab *virgumist, teine eelkõige *mõistmist ja arusaamist. K. nagu ka *valgustumine on tulnud kasutusse peamiselt kaudtõlgete kaudu ingl *enlightenment* mõjul.

valgustumine, *teadvuse kõrgeimat seisundit või selleni jõudmise protsessi tähistavate mõistete, nagu *virgumine (skr *bodhi*), *satori (hn *wu*), ebatäpne vaste, mida eesti keeles tihti tarvitatakse inglise jt Euroopa keelte mõjul. Budismis on küll kasutatud tähenduslikult valgusega seotud sõnu, nt on tuntud mõiste 'valgustus' (skr *prabhākāri*), kuid see tähistab *bodhisattva kolmandat *taset. Vt ka kirkastumine.

IMLi koostajad on siin soovinud lugejaid harida ja selgitada neile, miks 'virgumine' on igal juhul parem valik kui need kaks sõna. Eestis on ühe või teise variandi eelistamisest saanud omamoodi titaanide heitlus. Mäll eelistas virgumist, Raud kasutab kirkastumist ja Kaplinski valgustumist. Nii on eri õpetajate käe all õppinud inimesed harjunud kasutama üht või teist mõistet. Aga kas siin on ka tegelikult mingi sisuline erinevus, mis peaks meid sundima eelistama üht sõna teisele? Vahest võiks neid ikkagi kasutada virgumiskogemuse eri aspekte eda-

si andvate sünonüümidenä. Ülaltoodud tsitaatidest on argumendid 'virgumise' kasuks selgelt välja toodud: virgumine on tuletis sanskriti verbijuurest *budh* ('virguma, ärkama'), mis tähistab inimest, kes on ärrganud. Teiste variantide puhul nähakse inglise keele kahjulikku mõju – väide, mis tõstab algupärandiga töötavate inimeste teadmised kõrgemale neist, kellel juurdepääs allikatele puudub. 'Valgustatus' sobiks IMLi järgi bodhisattva kolmanda taseme nimetamiseks, aga kirgastumise kasutamine tõlkevastena „pole õigustatud” mingil juhul. Minul tekitab lugejana kohe küsimus, miks siis ikkagi paljud mahajaana budismi uurivad õpetlased on jäänud *enlightenment*'i juurde⁶, kui ka inglise keeles võiks kasutada *awakening*'i kui palju täpsemat vastet.

Valgustumise kaitseks: budism kui ratsionaalne õpetus

'Valgustumise' kasutamise vastu on sõna võtnud paljud budistlike tekstidega tegelevad inimesed. Seda sõna on kasutanud Buddha kogemuse kirjeldamiseks Uku Masing⁷ ja Jaan Kaplinski. Seos sõnaga *enlightenment*, mille kaudu 'valgustus' on väidetavasti eesti keelde jõudnud, näib virgumist siduvat vägivaldselt Euroopa valgustusajastuga, kuigi ma arvan, et enamik kritiseerijatest on nõus väitega, et sõna tähendus sõltub kontekstist. On väga vähe tõenäoline, et budistliku suutra lugeja mõtleks lugemise ajal 18. sajandi Euroopa intellektuaalse revolutsiooni peale, kuigi välistada seda loomulikult ei saa. Aga isegi kui lugeja seda teeks, ei pruugi tekkiv paralleel olla sugugi vale. Jaan Kaplinski on öelnud⁸:

Omas ajas oli buddhism⁹ väga ratsionaalne õpetus. Pole juhus, et sõna buddha tähendab valgustatud. Buddhism on niisiis valgustusõpetus, valgustus analoogselt sellele mõttesuunale, mis sündis 18. sajandil Euroopas. Võiksime öelda, et buddhism on 7. sajandi India valgustus. Paralleele on mitmeid. Buddhism on olnud kriitiline veedade, hindude pühakirja suhtes, ega tunnis-

⁶ Piirdun siinkohal vaid ühe näitega. Jaapani keskaegse budismi uuringutes on hetkel kõige mõjuvõimsamad Jacqueline I. Stone'i uurimused, millest üks mahukamaid kannab pealkirja „Original Enlightenment and Transformation of Japanese Medieval Buddhism” (Kuroda Institute, Studies in East Asian Buddhism, 1999).

⁷ Uku Masingu „Budismist” (Tartu, Ilmamaa, 1995, lk 179) andmetel on tema peamised allikad Buddha õpetust puudutavates osades E. Frauwallneri „Geschichte der Indischen Philosophie” (1953) ja E. Conze'i „Buddhist thought in India” (1962). Nii on tema sõnavalikut lisaks *enlightenment*'ile mõjutanud ka saksakeelne *erleuchtung*.

⁸ Tänapäevase Sangha võimalikkus. Rmt-s Kõik on Ime. Tartu, Ilmamaa, 2004, lk 254.

⁹ IML soovitab kasutada 'budismi'. Kaplinski ja Raud on jäänud rahvusvahelise kirjapildi 'buddhism' juurde.

tanud selle ülimate autoriteeti. Tema autoriteet oli vahetu kogemus ja ratsionaalne argumentatsioon. „Olge ise endile lambid“, on Buddhale omistatud ütlus.

Buddha õpetuse üheks olulisemaks elemendiks oli tõepoolest umbusk keele ja mõistete vastu, mille abil me maailma kirjeldame. Säilinud paalikeelsetele allikatele tuginedes on võimalik oletada, et tema hoiak kehtivate vaadete suhtes oli väga kriitiline. „Kālāma suutra“ on üks nendest paali kaanonisse kuuluvatest vanematest tekstidest, mille põhjal Buddhat võib näha valgustatud filosoofina, kes nõuab kõikide vaadete, seisukohtade, hoiakute ja mõistete kriitilist vaatlemist. Kālāma klanni inimesed küsisid Buddha käest, kuidas kaaluda eri õpetajate ütlusi: ühed jutlustavad üht, teised jälle sootuks midagi muud; ühtede õpetust tehakse maha, teiste oma jälle ülendatakse. Nii tekib igaühes kahtlus, kes siis ikkagi räägib tõtt, kes valetab. Buddha vastas (kaudtõlge inglise keelest¹⁰):

Muidugi olete te ebakindlad, Kālāmad. Muidugi te kahtlete. Kui on põhjust kahelda, sünnib ebakindlus. Antud juhul, Kālāmad, ärge käige juttude, legendide, tavade, kirjasõna, oletuste, järelduste, võrdluste, vaadetega nõustumise, tõenäolisuse ega mõtte „see mõtlustaja on meie õpetaja“ järgi. Alles siis, kui mõistate ise, et „need omadused on ebasobivad; need omadused on laitmist väärt; neid omadusi kritiseerivad targad; need omadused viivad kahju ja kannatuseni, juhul kui need omaks võtta ja neid järgida“, võite need rahun hüljata.

Budismi tuum peaks niisiis seisnema kõikide mõistete ja maailmavaadete kriitilises vaatlemises. Kahtlus pole halb, sest see juhatab sügavama tõe tunnetamise poole. Kui me peaksime ülaltoodud lõigust tuletama budistliku tõlketooria, siis ütleks see meile, et me ei tohiks klammerduda ühegi õpetuse (kaasa arvatud budism) mõistete määratluste külge, vaid peaksime küsima iga üksiku teksti kontekstis, kas see töötab või mitte. Alles tuleb jätta ainult see, mis on läbi tunnetatud isikliku kogemuse kaudu.

Buddha kasutab vahel võtteid, mis sarnanevad sokraatilise meetodiga, kus kaasvestlejat juhatakse küsimuste varal taipamise (ka see on üks virgumise sünonüüm) poole. Tema eesmärk näib olevat õpetada oma järgijaid esitama õigeid küsimusi ja kahtlema pinnapealsetes määratlustes¹¹. Ka budismi põhitõed ei tohi

¹⁰ <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/an/an03/an03.065.than.html>.

¹¹ Tänapäeval järgitakse sellist arusaama liikumises, mida nimetatakse ateistlikuks või sekulaarseks budismiks, vt <http://www.secularbuddhism.org>.

jääda sellise hoolika vaatluse alt välja. Õpetuse järgija peab olema võimeline õpetuse aluseid kriitiliselt hindama ja küsima, miks on ülepea vaja rääkida virgumisest. Siit on alguse saanud nägemus Buddhast kui suurest kahtlejust. Paljud Buddha õpetuse järgijad on sajandeid hiljemgi võtnud omaks sarnase meetodi. Väga olulisel kohal on see Hiina *chan*-budismis, kus õpetajad kasutasid teinekord väga radikaalseid võtteid õpilaste tõe juurde juhatamisel. Vaatame näiteks alljärgnevat tuntud lugu, mis äsja ilmus Elli Feldbergi tõlkes¹:

Huairang küsis: „Auväärne, mis kavatsused teil *chan*'is istumisega on?” Õpetaja vastas: „Kavatsen buddhaks saada.” Huairang võttis sellepeale telliskivi ja hakkas seda erakla ees lihvima. Õpetaja küsis: „Miks te telliskivi lihvite?” Huairang vastas: „Ma teen peeglit.” Õpetaja ütles: „Kas siis telliskivi lihvides saab peeglit teha?” Huairang ütles: „Telliskivi lihvides peeglit ei saa, aga kas siis *chan*'is istudes saab buddhaks saada.”

Sellele loole järgneb õpetaja selgitus, kus on muuhulgas öeldud: „Kui õpid Buddhana istumist, siis buddhal ei ole püsikindlaid tunnuseid. [...] Kui istud Buddhana, siis on see Buddha tapmine.” Kui *chan*-traditsioonis oli tavaline, et igapähele, kes julges paluda, et õpetaja sõnastaks, mis siis on õigupoolest harjutamise eesmärk, anti vastu kõrvu, siis vaikselt istumise harjutamist ennast peeti enamasti au sees. Istumis- ja hingamisharjutused moodustavad selle osa budistlikust õpetusest, mis ühegi koolkonna puhul kusagile ei kao, kuigi viisid, kuidas seda praktikat kirjeldatakse, võivad olla erinevad. Siin loos kritiseeritaksegi tegelikult oma istumise eesmärgi määramist „buddhaks-saamisena”, mitte istumist ennast. Alati varitseb oht, et „buddha” määratletakse mingite tunnuste kaudu, mis on seotud meie endi kujutluse või ideega Buddhast, samas kui buddha-olemine tähendab vabadust kõikidest kontseptuaalsetest võrkudest, ka nendest, mis kaasnevad budistliku õpetusega. „Buddha” on lihtsalt üks kujutus paljude teiste hulgas. Ta on visand, mis on moodustatud ühe ajaloolise isiku põhjal, kes jõudis taipamiseni, aga see ei tähenda, et kõigi teiste tee kulgeb sama trajektoori pidi. Istumisharjutuse kõige olulisem külg on niisiis oma arvamuste ja eelarvamuste küsimuse alla seadmine. Üks 18. sajandil elanud kuulus *zen*-õpetaja Hakuin võttis kogu traditsiooni tuuma kokku paari sõnaga: „Suur kahtlus viib suure taipamiseni.” Võib-olla just sellise kriitilise hoiaku tõttu on *chan*'is ja *zen*'is tegelikult eelistatud 'virgumisele' sõna 'taipamine' (hn *wu*, jpn *satori*), mis on IMLiski kenasti ära toodud. Feldbergi tõlkes on seda määratletud nii²:

¹ Meel ongi Buddha: Mazu jutlused ja ütlused. Tallinn, TLÜ Kirjastus, 2013, lk 17–18.

² Sealsamas, lk 22.

Taipamine on kogemus, kus meelest kaob meele tõelist loomust ähmastanud nõmedus. Taipamine ei ole lõplik seisund, vaid harjutamise vahetulemus, seda peab edasise harjutamisega süvendama. Samuti tähendab taipamine inimese meele tõelist, algset loomust – virgumise võimet.

Kui virgumine on hetkeline sündmus, kus ületatakse piir kahe radikaalselt erineva seisundi vahel (ollakse kas täielikult unes või täielikult ärkvel), siis taipamise puhul saab rääkida taipamisest taipamise otsa, mis on lõputu protsess, kus maailma mõistmine järjest süveneb. Lisaks sellele on võimalik eristada väikest taipamist suurest taipamisest, poolikut taipamist aga täielikust või lõplikust taipamisest. Samasugune loogika sobib ka valgustumise ja kirkastumisega: kui meeleplekid kaovad vähehaaval ja meelepeegel muutub järjest kirkamaks ja selgemaks. Meeli ähmastanud nõmedus kaob ja meie teadvus ei moonuta enam tegelikkust endisel määral. Samas ei saa kunagi öelda, et kõik meeleplekid on kadunud – alati leidub veel midagi, mida uurida; veel midagi, millest vabaneda.

Kirkastumise kaitseks: kas taimed virguvad?

Kui pöörame tähelepanu kujunditele, mida kasutati budismi peamise kogemuse kirjeldamiseks, siis on need seotud vastandustega: uni/ärkvelolek, ähmane/selge, mis on muidugi omavahel seotud. Esimene metafooridest annab meile teada, et elu on unenägu, millest tuleb ärkata. Teise puhul muutub oluliseks meele selginemine ja puhastamine, kus ta budistlike harjutuste tulemusena muutub järjest kirkamaks. Jaapani budistlikus kirjanduses oli nii ärkamise kui selginemisega seotud metafooridel oluline roll. Paljud kirjanikud rääkisid elust kui unenäost, millest tuleb üles ärkata. Kuulus erakmunk Saigyō (1118–90) kirjutas³:

Maailma pähe
üht tühist unenägu
vahin ja vahin –
ikka lummuse küüsisist
üles ei ärka mu meel.

Selles luuletuses on maailm ainult üks lummav unenägu, mis sunnib meid selle külge klammerduma. Kui me aga virguksime, siis näeksime selle tõelist olemust. Samasugust virgumismeeleolu võib näha järgmises luuletuses⁴:

³ Mägikodu. Tlk Alari Allik. Tallinn, TLÜ Kirjastus, 2012, lk 115.

⁴ Sealsamas, lk 129.

Kui jaguks tahet
viimaks virge meelega
üles ärgata,
leiaks ometi lõpu
elupikkune uni.

Samas on paralleelselt unenäost ärkamise teemaga väga jõuline ka taeva ja meelte selginemisega seotud viis virgumiskogemusest rääkimisel. Udu või pilvede hajumine taevast, selge kuu kiirte tungimine läbi männilatvade, rahulik veepeegel, kus peegeldub kuu või päike – kõik need viitavad vabanemisele meeleplekidest, mis hinge varjutavad. Traditsiooniliselt nähakse ühe Saigyō enda virgumiskogemuse kirjeldusena järgmist luuletust⁵:

Miski ei häiri
sätendava veepeegli
hommikust rahu –
näha pole isegi
lainetust paadi ahtris.

Selles luuletuses kirjeldatud kogemust oleks kõige parem edasi anda sõnaga „kirgastumine“. Kui pole näha isegi „lainetust paadi ahtris“, siis on see, kes kirgastumise kaudu teisele kaldale jõudis, tõepoolest vaba igasugusest klammerdumisest selle elu külge. Vesi on peegelsile ja rahulik – elumere tormid ei häiri seda enam.

Veepeegel järvel või merel, millel peegeldub kuu (Buddha õpetus või kirgastumine), sai Jaapani budismis peamiseks kujundiks, mille abil anti edasi millegi mõõtmatu mahtumist ühte väikesesse piiratud teadvusse. Saigyō järgis Jaapani *shingon*'i koolkonna õpetust, kus on tänase päevani üks levinumaid praktikaid kuuratta vaatlemine (*gachirinkan*), mille käigus meel peab peegeldama kuu valgust ja saama sellega üheks. See on kirgastumine või valgustumine sõna otseeses mõttes. Samamoodi harjutati ka loojuva päikese vaatlemist (*nissōkan*), mille eesmärk on keskenduda Amida lääneparadiisile. Meele suhtelisus või tühjus tuleb esile ringikujulistest objektides, mille sisu on puhas valgus. Seda seostati kosmilise Buddhaga, kelle nime tähendus oli 'hiilgus, valguseallikas' (*vairocana*). Ühenduse kaudu Vairocanaga sai meel mõõtmatu valgusega üheks. Lisaks sellele andis see harjutus selgelt edasi üht mahajaana filosoofia peamist mõtet, et

.....
⁵ Mägikodu, lk 192.

maailm on nagu Indra võrk – igas võrgu sõlmpunktis on teemant (üks harjutaja), mis peegeldab kõiki teisi sõlmpunkte. Kuu peegeldumine meeles annab märku sellest, kuidas kogu maailm võib mahtuda ühe inimese teadvusse ja kuidas iga teadvus peegeldab kõikide teiste teadvusi.

Tekib aga küsimus, et kui terve kuu ja kogu taevas tungivad inimese teadvusse, kuidas siis inimese pea lõhki ei lähe. Sellele vastab väga hästi Jaapani olulisim *zen*-õpetaja Eihei Dōgen (1200–53) oma kuulsas tekstis „Käesoleva tegelikkuse teostamine”, millest toon siinkohal ära kaks varianti, kus ühes on kasutatud *satori* vastena ‘kirkastumist’ ja teises ‘taipamist’⁶:

A

Kirkastumine ilmneb inimeses nagu vees peituv kuu. Kuu ei saa märjaks, vesi ei lähe katki. Mõõtmatu valgus peegeldub väga väikeses veekoguses. Terve kuu ja kogu taevas mahuvad ühte kastepiiska rohuliblel, ainsasse veetilka. Kirkastumine ei purusta inimest, nagu kuu ei tee vette auku. Inimene ei takista kirkastumist, nagu kastepiisad ei takista taevast ja kuud. Veetilga sügavus saab kuu kõrguse mõõdupuuks.

B

Taipamine ilmneb inimeses nagu vees peituv kuu. Kuu ei saa märjaks, vesi ei lähe katki. Mõõtmatu valgus peegeldub väga väikeses veekoguses. Terve kuu ja kogu taevas mahuvad ühte kastepiiska rohuliblel, ainsasse veetilka. Taipamine ei purusta inimest, nagu kuu ei tee vette auku. Inimene ei takista taipamist, nagu kastepiisad ei takista taevast ja kuud.

Kuigi sõna *satori* on üldiselt kombeks tõlkida taipamisena (seda varianti pakub ka IML), tundus mulle, et valguse ja selgusega seotud sõnad sobivad Dōgeni äärmiselt poeetilisse teksti isegi paremini, sest siin pole aktiivne unenäost ärkamise retoorika, vaid valguse ja pimeduse oma. Ta ütleb, et on neid, kes „kirkastumise järel veelgi enam kirkastuvad, ja neid, kes eksiteed käies veelgi enam ära eksivad”. Kõik metafoorid osutavad elule kui mingile eksiteele, mis viib läbi laane, kust teed välja on raske leida. Kui aga üles vaadata, siis kõrgub latvade kohal selge ja kirkas kuu. Kui alla vaadata, võib märgata sedasama kuud kirkana peegeldumas väikeses veetilgas või mõne mudase loigu pinnal. See väike tilgake vett on nagu inimese teadvus, mis vaatamata oma nappidele võimetele suudab siiski peegeldada kogu maailma.

---

⁶ Esimene versioon ilmus Vikerkaares 2013/1–2, lk 31. Tlk Alari Allik. Teine versioon on kättesaadav leheküljel <http://zazen.weebly.com/>.

Kui seada esikohale teksti poeetiline mõju, siis sobiksid 'kirkastumine' ja 'valgustumine' siia teksti paremini kui 'taipamine'. Samas kui eelistada tekstilähedust ja mõistete kooskõlastamist teiste tekstidega, siis tuleb muidugi eelistada 'taipamist'. Pole lihtne otsustada, kumb valik langetada. Kõnelemisel, nagu ütleb Dōgen, saab üks pool selgeks, sest seda selgitatakse, samas teine pool jääb paratamatult varju. Kuu heledale poolele keskendudes ei näe me kuu pimedat poolt. Samamoodi on ilmselt tõlkevalikutega – kui üks välja valida, tuleb midagi esile, aga midagi jääb samas varju ka. Pole ühte mõistet, mis annaks edasi kõiki teksti olulisi külgi.

Dōgen rajas oma filosoofia suures osas Tendai koolkonna õpetusele „algkirkastumisest” (*hongaku*). See mõiste on kirjutatud kahe märgiga: 1) juur, algupära, alus, 2) ärkamine, virgumine. Niisiis oleks seda tegelikult täpsem tõlkida algvirgumiseks või -ärkamiseks. Samas on huvitav, et ka ingliskeelsetes tekstides on jäänud variandi *original enlightenment* juurde. Miks siis ikkagi algkirkastumine? Tendai koolkonnas lähtuti arusaamast, et „kõikidel olenditel on buddhaloomus”. Kõik olendid on juba kirkastunud, aga see tõsiasi tuleb aktualiseerida või ilmsiks tuua istumise või mõne teise harjutuse kaudu. Kirkastumine pole midagi sellist, mis inimesega juhtub kunagi tulevikus (praegu magan ja hiljem ärkan), vaid see on protsess, millesse on haaratud iga olend igal ajahetkel. Kirkastumine väljendub kõiges – isegi pettekujutelmad ja suvalised uitmõtted on selles mõttes algkirkastumise väljendused. Niimoodi mõeldes proovitakse ületada dualismi harjutamise ja selle eesmärkide vahel. Kui eesmärk on ees-märk, s.t kuskil kaugel ees, siis on harjutaja sellest ajas ja ruumis lahus. Et seda lõhet ületada, tuleb kirkastumine tuua käesolevasse hetke, kus kontemplatsiooni kaudu *saab järjest selgemaks*, et kõik olendid on juba algusest peale kirkastunud.

Buddha on meis kõigis olemas justkui väga uduse pildi kujul – terve kujutis on küll olemas, aga see tuleb veel ära ilmutada. Ta tuleb selgeks muuta ja esile tuua. Nii saabki Dōgeni järgi algkirkastumise õpetuse lühidalt kokku võtta nii: kirkastumises ilmutavad virgunud virgunuid. See, kes on juba virgunud, ilmutab oma virgumist pideva edasikirkastumise kaudu. Ilmutamine pole siin seotud kristlikus kultuuris tuntud ilmutusega, vaid just nimelt kirkastumise protsessiga, kus enese buddhaloomust tuuakse järjest selgemalt esile. Kui enda buddhaloomus tuleb selgelt esile või *ilmneb* meie elus, siis kaovad väikese ego piirid ja dualistlik jaotus endaks ja teiseks. Nii saab kirkastumises tuua ilmsiks mitte ainult iseenda, vaid ka kõikide teiste olendite virgumist. See on mahjaana mittedualistliku õpetuse kõige radikaalsem mõte.

10. sajandil elanud Tendai koolkonna õpetajate Kakuuni ja Ryōgeni sõnutsi on ka „taimedele ja puudele” omane „sünd, kestus, muutus ja lagunemine”⁷⁸. See on osa nende harjutamisest ja nad püüdlevad samamoodi vabanemise poole. Miks me aga pole kuulnud ühestki virgunud taimest? Printsip „ühe olendi harjutamine on kõikide olendite harjutamine” väljendub siin moel, mis võib jääda inimesele hoomamatuks. Liikumised ja paigalseisud, mis leiavad aset taimede sfääris, ei pruugi olla meile mõistetavad. Taimed ja kivid ei ärka võib-olla illusoorse unest, nad ei virgu, sest see pole taimede jaoks võimalik. Küll aga on taimed juba alati valgustunud (fotosüntees) ja nende sisemises kontemplatsioonis, mis väljendub eri ainete töötlemises, võib olla kirgastumishetki, kus mõni sõlm läheb lahti, midagi selgineb, midagi muutub voolavamaks, läbipaistvamaks. Kuigi taim ei pruugi ärgata „olemise unest” ja saada teadlikuks omaenda piiratud samal moel nagu inimene, on talle kindlasti omane harjutamine – ta võib jõuda kirgastumiseni.

Lõpetuseks: heal lapsel mitu nime

Artikli alguses oli jutt, et võib-olla on viga arvata, et budistliku õpetuse sisu on muutumatu ja selgelt määratletav, et on võimalik määratleda mingi tuum, mis jääb muutumatuks kõikides nendes erinevates traditsioonides ja ajastutes, milles ta juuri ajas. See puudutab eriti mahajaana budismi mõistestikku, sest mõistetel pole ka budistliku õpetuse järgi mingit fikseeritud sisu, nad võtavad kuju kõneleja ja olukorra järgi. Kui me usume, et budistliku õpetuse tuum seisneb püsituses, siis peame olema ka valmis selleks, et sõnad ei püsi paigal ega moodusta selgepiirilist määratletud süsteemi. Ka budism ise on püsitu ja muutub ühes aja ja olude muutumisega.

Eespool tsiteeritud budoloog Paul Williamsi sõnutsi jääb mahajaanat ühendavaks printsipiiks ainult käitumisjuhiste ja teatavate praktikate järjepidevus (kuigi riigiti on isegi eetilised juhised erinevad: Jaapani mungad abielluvad, joovad alkoholi ja söövad liha ja kala). Samuti on Jaapanis hulk õpetlasi viimasel ajal väitnud, et kõik need õpetused, mis lähtuvad algkirgastumise ideest, pole tegelikult kooskõlas traditsioonilise budistliku õpetusega. Nende meelest oleks õigem rääkida Tendai õpetusest kui budismimõjulisest maailmavaatest, mis on kaotanud sideme varase õpetuse põhialustega. Olgu sellega kuidas on, aga tõlkija peab need tekstid ikkagi panema arusaadavasse eesti keelde vaatamata sellele, kas ta

.....
⁷⁸ Kakuun ja Ryōgen, *Buddhahood in Plants*. Rmt-s *Japanese Philosophy: A Sourcebook*. Koost. J. W. Heisig jt. Honolulu, 2011, lk 101.

otsustab, et tegu on budismide paljuse või üheainsa õige budismiga, mille tekstikogust mõned kirjatööd tuleks sootuks välja arvata. Hilised budismi arengud on seotud ikkagi baassõnavara põhjalt tekkinud uute mõisteparvedega, millega tuleb loominguliselt rinda pista.

Budismi iseloomustavad äärmuslikud erinevused maailmavaates, kus ühel pool on üsna ateistlikult häälestatud kriitilised õpetusliinid ja teisel pool müstitsistlikud esoteerilised õpetused. Nende vahele jääb palju põnevat ja iga õpetusliini tuleks minu arvates kohelda täie tõsidusega ja tõlkida nende tekste, olles truu just selle liini iseärasustele. Lisaks sellele on budism andnud igale kirjutajale suure hulga loomingulist vabadust põhimõistetega ümberkäimisel, mida tuleks kindlasti tõlkimisel arvesse võtta. Loodan, et ülaltoodud näidete valguses on näha, et teinekord on väga kasulik kasutada kõiki võimalikke sünonüüme: virgumine, kirkastumine, valgustumine, ärkamine, taipamine, mõistmine, kui need on korralikult läbi mõeldud ja sobivad tõlgitava teksti konteksti. See teeb teksti rikkalikumaks ja aitab vältida tüütuid kordusi.

MURRETE TÕLKIMISEST

KERSTI UNT

Ükskõik kui palju me ei räägiks tõlkimisest, üks tõlkija põhiküsimusi on igavene: kuidas seda tõlkida? Ükskõik kui palju me ei uuriks norme, juhendeid, kui palju meil poleks teoreetilisi arutelusid, kui palju me ei vestleks omavahel tõlkimisest, kui palju ei kirjeldaks üksikuid probleeme ja juhtumeid, ei tooks näiteid – ikka seisab tõlkija ees tõlkima asumisel seesama küsimus. See küsimus pole muidugi nii tungiv n-ö lihtsa tõlkeülesande puhul, ent mida keerukam on lähteteksti kunstikeel, mida rohkem selles on eri tasandeid, seda painavamaks küsimus muutub. Tahaks ju kangesti anda lugejale aimu, milline see teos tegelikult on.

Kui tavakeele puhul see küsimus sel või teisel viisil, paremini või halvemini ikkagi laheneb – see tähendab, et tõlge ju lõpuks ikkagi sünnib –, siis eriliste keelekihistuste tõlkimisel jääb lõpptulemus nii või teisiti küsitavaks – isegi kuni otsustuseni välja, et sellist teksti ei olegi võimalik tõlkida või et selle tõlkimine on ulatuslike kadude tõttu mõttetu. Üks selliseid igihaljaid probleeme on murdekeele tõlkimine. Ka meil Eestis kerkib see küsimus üha uuesti, sedamööda, kuidas tõlkijate põlvkonnad vahelduvad. Tõsi, praegusel ajal on sagedamini esinev küsimus pigem ehk see, kuidas tõlkida muid allkeeli. Murrete kasutus ja tõlkimine paistab kõige sagedamini olevat pigem kirjandusklassika tõlkimise probleem. Mõlemal puhul ent on tõrke sisuks nende keele erikujude tavakeelest erinev omavaheline vastamatus. Kui tavakeeled on pikki aegu omavahel suhelnud ja selle käigus vastastikuse laenamise kaudu mingil määral ka ühtlustunud – vt näiteks kas või paljud vanasõnad ja ütlemised, mille puhul võime tõlkides koguni üllatuda, et see meie oma raudvarasse kuuluv väljend on tegelikult ka originaali keeles olemas; suur hulk sõnugi on, sõltuvalt keelest, n-ö rahvusvahelised –, siis murded on ennekõike suhtes oma normeeritud kirjakeelega ning need suhted on üldiselt eri keeltes erinevad – ikka olenevalt sellest, millal kirjakeel normeeriti ja milliseks kujunesid hiljem tema suhted murdekeeltega. Seejuures on murded veel n-ö erineva levialaga: on dominantsemad ja väike-murded, vahel ehk isegi väga väikese inimgrupi kasutatud murded. Pealegi on murre pidevas muutumises, kuni teda pole normeeritud, tal on eri kujud, ta pole kindlalt fikseeritud, ta on suuline keelenähtus. Seetõttu lisandub alati küsimus, kuidas üleüldse murdeid kirjalikult edasi anda. Tungimata erialateadlaste, s.o murdeuurijate tegevusvaldkonda, võib üldiselt öelda, et murdeid pannaksegi kirja peamiselt ilukirjanduses. Siin on see kirjapanek tinglik, häälduslikud iseärasused sageli juurdemõeldavad ning igas keeles kujunevad selleks välja oma tavad.

Lõplikke juhiseid on murrete tõlkimiseks (nagu ka tegelikult tõlkimiseks üldse) raske pakkuda. Iga juhtum on lõppude lõpuks individuaalne ja nõuab seepärast ka individuaalset lähenemist. Sellegipärast on kasutusel mitmeid soovituslikke võimalusi, millest hättasattunud tõlkija kuuleb peamiselt oma toimetajalt. Siinmail (aga ka üldisemalt) on levinuim soovitus: murret ei tõlgita murdeks. Aga nagu tõlkesoovituste puhul ikka, ei ole seegi alati jälgitav. Mõnes tekstis pole murde puudumine tõlkest tõepoolest väga oluline ning tõlge jääb mõisteta-vaks ja nauditavaks ka ilma murdekeelsete dialoogijuppide või lõikudeta. Tihti aga peetakse siiski vajalikuks murdekasutust n-õ markeerida. See võib olla tingitud kontekstist, kus näiteks öeldakse, et tegelane kõneleb murdes, kuulub teise ühiskonnakihti, või rõhutatakse murdekasutust kuidagi teisiti. Markeerimine tähendab seda, et lugejale antakse märku teistsugusest keelekasutusest, mis pole kirjakeelne, kusjuures selliseks markeeringuks on eesti keeles kasutatud enamasti segatüüpi võtteid: -nd-lõppu, nagu näiteks *tulnd*, *teind*, *pole* asemel *põle*, või mingeid muid murdelisi või kõnekeelseid elemente; samuti arhailisemaid sõnu või sõnade murdevorme. See on täiesti aktsepteeritav tõlkimisviis ja seda kasutab suurem osa meie tõlkijatest-toimetajatest. Olen ka ise sellist markeerimist kasutanud näiteks Thomas Hardy romaani „Casterbridge'i linnapea“ tõlkimisel, kus tuli eristada kaht markeerimisviisi: nimelt esineb seal tavaliste maameeste pruuk, aga ka sotsiaalselt madalamal astmel asetsevate juhutöölise kõneviis. Mõlemast oli ka kontekstis juttu, nii et tõlkimata jätmine poleks justkui sobinud. Nii nagu originaalteos, olles fiktsioon, loob teatud illusiooni, on ka tõlkteosel oma illusiooniloov külg, ning seesuguseid võtteid kasutades luuakse illusioon ehedusest. Aga see on siiski vaid illusioon: kui lugeja mõtlema jääb, avastab ta, et loetu pole üldsegi murre ja on pealegi veel mingi naljakas segatüüpi keelekasutus. Vahel proovivad tõlkijad ka kanda originaalist üle võõra keele murdeelemente ja väänata eestikeelseid sõnu nende järgi, et anda ikkagi aimu, kuidas see lähtekeeles kõlab; selle katse enamasti toimetajad nurjavad ja neile tuleks minu arvates jätta õigus, sest pole midagi halvemat, kui pakkuda eestikeelsele lugejale teksti, mille keelekasutus ei ole tema jaoks kuidagi põhjendatud ja tundub ime-lik. Lugeja võib ju sirutada käe originaali järele, aga vaevalt ta seda teeb. Pealegi pole originaal sageli lugejale kas (kergesti) kättesaadav või jõukohane. Tekst kui tervik nihkub sel kombel toimides paigast ära: näiteks originaalis soravalt loetav ja omaenda loogikat järgiv (murde)tekst muutub tõlkes äkitselt logisevaks ja selle lugemine vaevanõudvaks. Siit siis kaks küsimust: milleks me üldse tõlgime ja kellele me tõlgime?

Järgmisena kerkib küsimus, kas ei võiks murrete vahel ikkagi olemas olla mingi vastavus või kas ei võiks tõlkenormide abil seda vastavust koguni luua. Ka sellist toimumisviisi ei peeta üldiselt vastuvõetavaks, sest tegelikkuses sellised vastavu-

sed eri keelte murrete vahel puuduvad. Ise olen seda „pattu“ korra noore tõlkijana ka teinud. Nimelt tõlkisin R. L. Stevensoni šotikeelse (ehk siis šotimurdelise) jutu „Thrawn Janet“ (tõlkes „Kõver Janet“) võro keelde. Selle juhtumi pinnal saab ka teha mõningaid järeldusi murrete tõlkimise kohta. Jutt ilmus ajakirjas Vikerkaar nr 5, 1986, päris ajakirja loomise alguses, kui tollane peatoimetaja Rein Veidemann otsis ajakirjale kaastöid. Siis pakkusin selle võimaluse välja – noor ja uljas nagu toona olin. Kuna Stevenson tundis suurt huvi šoti keele (murde) vastu ning väidetavalt valdas seda suurepäraselt, siis on mitmed Stevensoniiuurijad leidnud, et tema loominguga kaks pärli ongi seesama „Thrawn Janet“ ja Tod Lapraiki jutustus romaanist „Catriona“, ennekõike tänu sellele, et on kirja pandud šoti keeles. Olles selleks ajaks tõlkinud Stevensoni „Doktor Jekylli ja mister Hyde'i kummalise juhtumi“ ning ka Stevensoni eluloo, R. Aldingtoni „Mässaja portree“, tekkis huvi selle jutu tõlkimise vastu. Nüüd aga kerkis tavapärase küsimus: kuidas seda siis õieti teha? Jutustus Tod Lapraikist on tõlgitud kirjakeelde (tlk Ester Heinaste) ning nagu juba öeldud, see on ka igati tavapärase, kontekstis pole jutustuse murdelisust ka eriti rõhutatud. Kuid lähtudes Stevensoni loomingust üldse, mille kohta on öeldud, et just murre annab neile kahele jutule mingi erilise maigu, siis oleks kirjakeelde tõlkimine ju mõttetu: eriline maik kaoks ära ning tõlkimiseks võiks seega valida mõne teise jutu, kus murret ei ole... Niisiis – olgu murdesse. Minu isiklik keeletaust on tartumaine: vanaisa pruukis vanemaks jäädes kohati murdekeelt, ehkki oli kauaaegse õpetajana muidugi kirjakeelne. Ta oli omamoodi ka keelefilosoof, arutledes sageli selle üle, et kuidas ikkagi lõunaestiline palatalisatsioon võib muuta sõna tähendust. Niisiis arvasin (naiivselt ja nostalgiliselt), et suudan vanaisa segapruuki meenutades selle loo kirja panna. Kaheksakümnendate lõpp oli tõlkimise alal selles mõttes ka segane aeg, mil pikemad tööd ilmusid alles neli-viis aastat pärast valmimist, seega oli huvitav proovida mõningaid lühemaid asju tõlkida, et „käsi rooste“ ei läheks. Miks valisin tõlkimiseks just lõuna-eesti pruugi? Aga ikka sellepärast, et seda mingil määral arvasin tundvat, lisaks veel sellepärast, et suhe lõuna-eesti (võro, seto) keelte ja eesti kirjakeele vahel on enam-vähem sama mis suhe inglise kirjakeele ja šoti keele vahel: mõlemal puhul sõltub vaatenurgast, kas määratleda neid murrete või eraldi keeltena, mõlemal juhul, ehkki pahempidipöörduvalt, on tegemist põhja-lõuna ajaloolise vastuoluga, mille teatavaks kandjaks on ka kõnepruuk. Muus osas loomulikult pole nende kahe murde vahel mingit vastavust. See oli ka aeg, mil esimene uus lõuna-eesti keelemurrete populaarsuse tõus oli (seitsmekümnendatel) juba alanud, ja kui õigesti mäletan, siis käis jutt parajasti just selle ümber, kuidas murdekeelt (põhiliselt võro keelt) kirja panna, ehkki selleks hetkeks ei olnud jõutud mingile tegelikule kokkuleppele. Ja pealegi olen sellelt keelealalt pärinevana tihti tajunud lõuna-eesti

keeles mingit kodusust, soojust, poeesiat, mis on väljendamatu kirjakeeles, ehk siis sedasama, mida kirjanduse uurijad olid leidnud Stevensoni loomingu puhul. Praeguseks on lõuna-eesti liikumise tulemusel loodud ka mõningane abi-aparaat (aabitsad, tekstid, sõnaraamat), mida tõlkija vajadusel saaks kasutada. Aga ikkagi peab olema ka mingi isiklik loomulik kogemus. Kui siis oma katsetust asjatundjatele (Kalle Eller) näitasin, selgus, et muidugi on kõik valesti ja et parem oleks lasta tõlge mõnel asjatundjal üle vaadata. Asjatundjaks soovitas Kalle Eller Aivo Lõhmust, kes siis panigi loo minu reaalse järgi sellisesse võro keelde, nagu see tema meelest pidanuks üleskirjutatuna välja nägema. Muidugi tekitas tulemus ka vastuseisu ja kriitikat. Hiljem, lõuna-eesti liikumise edenedes, ilmus veelgi katsetusi tõlkida lääne tekste lõuna-eesti murretesse: eriti on meelde jäänud Kauksi Ülle suurepärase tõlge Edgar Allan Poe (kirjakeelsest) luuletusest „The Bells” (Kellad), kus just murdelisus pakub võimaluse anda edasi Poe puhul nii olulisi kõlasid, mida luuletaja ise luule juures väga tähtsaks pidas. Järjekordne tõestus, et tõlkimisel ei pea alati järgima norme ja reegleid: mõnikord annab suurepärase tulemuse normi eiramine. Veelgi hilisemast ajast meenub 2008. aasta Prima Vista kirjandusfestivali käigus korraldatud luuletõlkimise võistlus, mille pani minu meelest pika puuga kinni Aapo Ilves, kes tõlkeülesandeks olnud Eddie Cooley, John Davenporti ja Peggy Lee tuntud loo „Fever” väga osava võttega tõlkis võro keelde (pealkirja all „Kiimä”) ja seejärel tulemuse ka mõjuvalt ette kandis. Kummagi näite puhul ei ole siiski tegelikult tegemist murde tõlkimisega, vaid tõlkimisega murdesse, pigem illustreerivad need seda, kuidas vahel võib murdekeelde tõlkimine anda ootamatu poeetilise efekti või pakkuda lahenduse, mida kirjakeelest nii kergesti ei leia. Kindlasti ei peaks aga nüüd järeldama, et iga kord, kui on tarvis tõlkida murret, peaks valida just niisuguse lahenduse, küll aga õhutaksin neid, kes seda suudavad, ka selliseid variante vahel proovima, kuigi neid üldiselt ei kiida heaks ei toimetajad ega ka (rahvusvaheline) tõlkeõpetus. Küllap vist sellepärast, et ebaõnnestumise puhul on tulemus arvatavasti kehvapoolne.

Kindlasti tuleks ka kahelda võimaluses koostada mingit üldkehtivat sõnastikku võimalike murdeliste tõlkevastetega, mis tõlkija tööd kergendaks. Sellistest sõnastikest (filosoofiaterminite, väga kaalukate autorite tekstide jne tõlkimiseks) on aeg-ajalt unistatud. Mina sellistesse katsetesse ei usu: esiteks sellepärast, et sõnastik ei suuda kindlasti hõlmata kõiki juhtumeid, kus mingi sõna esineb, teiseks sellepärast, et sõnad paiknevad kontekstis ning olen korduvalt pidanud omaenda tõlget korrigeerima, kui juba leitud vaste ei klapi, või tõlkima olulise sõna siiski mitmel viisil, sõltuvalt kontekstist. Ilukirjanduse puhul kindlasti ka sellepärast, et autori sõnakasutus ei pruugi samuti olla järjekindel: vahel ta on seda, vahel mitte. Mis tulemuse annaks siin klammerdumine sõnastikku? Ning

just selliste normsõnastike puudumine pakub ju tõlkijale võimaluse loomingu-
ne olla, rohkem või vähem andekaid lahendeid otsida.

Kirjanike Liidu tõlkijate sektiiooni väljasõidukogunemisel Tartus rääkis Jaak Rähesoo sellest, kuidas nad Enn Soosaarega ühtlustasid omavahel mustanahaliste kõnepruugi vasteid Faulkneri teoste tõlkimisel. Selline ühtlustamine kahe tõlkija vahel oli vägagi loomulik ja õige, seejuures järgiti ikkagi markeerimispraktikat: oluline oli see, et markeeringud oleksid mõlemal tõlkijal ühesugused. Suurejooneline plaan Faulkneri loomingu väljaandmiseks jäi muutuvate aegade kee-
rises lõpule viimata. Hiljem, kui Jaak Rähesoo oli (tema jaoks) tähtsamate tööde tõttu keeldunud Faulkneri romaani „Absalom, Absalom!” tõlkimisest, nõustusin seda tegema. Selles romaanis kasutab Faulkner vaid paaris kohas mustanahaliste kõne edasiandmiseks eraldi pruuki, seega polnud mõtet siin markeeringut eraldi kohaldada.

Üks huvipakkuvamaid võimalikke lahendeid murdekeele tõlkimiseks on kindlasti teose (tõlke) oma murdekeele loomine. Sellise katse on teinud Olev Jõgi, kes Vassili Belovi jutustuse „Igapäine asi” (V. Belov. „Igapäine asi ja teisi jutustusi”, Tln, 1987) tõlkimisel on loonud päris iseseisva tõlkekeele, s.t kasutanud tavalistest markeerimisvõtetest märksa enam segatüüpi muudatusi, nii et tekib omaette keelekasutus, mis päris hästi loob illusiooni murdelisest ehedusest. Tõlke ilmumise ajast mäletan äärmiselt positiivset suhtumist sellesse. Jälle põhimõtteliselt soovitatav võte, ent selle kasutamine võib takerduda tõlkija keelelisse suutlikkusse, mis sellisel juhul peaks tuginema laialdasele keelelisele ja kirjan-
duslikule alusele, kogemusele ning tõlkija osavusele ja mängulisusele.

Kokkuvõttes võib niisiis öelda, et murdekeele tõlkimine on alati probleem, mille tõlkija lahendab töö käigus nii, nagu ta peab õigeks, lähtudes originaalteksti asjaoludest ning omaenda keelelisest võimekusest. Reeglina võib murdekeele kas tõlkimata jätta või tõlkida markeerituna, jätmaks mulje mittekirjakeelsest pruugist. Olulist rolli mängib otsustamisel tõlgitava teose kontekst ja otstarve.

SEE ILUS SEIKLUS „EUROPEIA”. INTERVJUU LAURI LEESIGA

Küsitles TRIINU TAMM

„Europeia” sari ilmus aastatel 1989–2002, kokku avaldati kuuskümmend kolm raamatut, millest kaks olid eesti autorite teosed ja ülejäänud tõlked: nelikümmend neli raamatut prantsuse, kaheksa vene, viis inglise, kaks itaalia ning üks raamat saksa ja üks taani keelest, nende hulgas on kümmekond kordustrükki, teised on aga esmatõlked. Autoreid on esindatud alates 16. sajandist – François Rabelais’ „Pantagruel” (1532) – kuni 20. sajandini, hilisematest näiteks Eugène Ionesco, Marguerite Yourcenar ja Svend Åge Madsen.

Kahtlemata oli „Europeia” 1990. aastatel üks olulisemaid tõlkekirjanduse sarju, seal ilmusid esimest korda teoste eestindused sellistelt autoritelt nagu Michel de Montaigne, Charles de Montesquieu ja Ernest Renan.

Intervjuu sarja algataja ja eestvedaja Lauri Leesiga heidab pilgu sarja sünniloole, toimumispõhimõtetele ja toleaegetele kirjastamisoludele.

Lauri Lees: Ma võtsin kaasa kolm „Europeia” raamatut, neid on kokku tõesti üle kuuekümmene. Need kolm on mulle kõige tähtsamad. Üks on esimene raamat, mis selles sarjas ilmus, Guy de Maupassant’i „Preil Fifi”, teine on üks viimaseid, Michel de Montaigne’i „Esseed”, ja kolmas on selline, mille kallal ma ise nokitsesin: Arthur Rimbaud’ „Hooaeg põrgus. Illuminatsioonid”. Sellega ma nägin tõesti väga suurt vaeva. Ma arvan, et ma ei valeta, kui ütlen, et tegelesin selle tõlkega kümme aastat, võtsin kätte ja panin tagasi nurka, helgematel hetkedel võtsin jälle kätte, sõitsin sellega Saaremaale ema juurde, jälle nokitsesin ja nokitsesin, väga-väga pikalt tegin seda tööd. Ja lõpuks kohendas seda Tiiu Viirand. Ma ei ütleks, et tema osalus oleks sealjuures väiksem kui minul. Kes ikka toimetaja tööd natukene tunneb, see teab, et hea tõlge ilma toimetajata ei ole mõeldav. „Europeia” sari saigi ilmuda ainult tänu sellistele toimetajatele nagu Tiiu Viirand, Daila Aas, Anne Kalling – need on tipud.

Triinu Tamm: *Samamoodi olid sarjal omad püsitõlkijad, võib vist nii öelda, näiteks Tatjana Hallap, Ilotar Aavisto, Sirje Keevallik, Signe Ernist. (Kaasati teisigi juba kogemustega tõlkijaid, nagu Maiga Varik, Jüri Ojamaa, Kristiina Ross, Krista Kaer, Merike Riives, aga ka tookord veel päris algajaid, nagu Kaia Sisask, Leena Tomasberg, Tiina Indrikson.)*

Nii oli tõesti. Tatjana Hallap oli muidugi juba tuntud tegija. Aga Sirje Keevallik on astrofüüsik ja tema võttis ikka ka väga-väga raskeid asju ette. Tema tegigi oma esimesed tõlked „Europeiale”: Prosper Mérimée, Voltaire, abee Prévost,

Jules Renard, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu. Keevallik on ka tõlkima jäänud. Ilotar Aavisto on jälle matemaatik, eluaegne matemaatikaõpetaja. Tema tegi sellised rasked asjad nagu Rabelais näiteks. Aga ka Guy de Maupassant'i ja Marcel Pagnoli teosed. Signe Ernist oli prantsuse filoloog ja minu oma õpilane, nii et see oli väga loomulik valik.

See oligi vist üks teie põhimõtteid, pakkuda ka noortele tõlkijatele võimalusi? Samas julge samm anda vähese kogemusega või päris algajale tõlkijale tõlkida keerulist klassikat.

Ma olen tõesti hingelt õpetaja, kui ma õpetada ei saa, siis ma muutun rahutuks. Ja õpetamise moment on ju selline, et tahaks lapsele veel midagi juurde anda ja eriti, kui sa näed, et tal on kalduvus või anne näiteks. Väga paljud tõlkijatest olid tudengid sel hetkel, kui nad kaasa löid. Ja ega enne ju teada ei saa, kes tõlkijaks sobib, kui järele ei proovi. Ja harjutamine teeb meistriks. Nii andekaid ja selliseid sündinud geniaalseid tõlkijaid nagu näiteks Ain Kaalep kingitakse väikerahvale haruharva. Tema on kohe nii andekas, et näiteks Baudelaire'i „Vampiir“ on eesti keeles natuke ilusam kui originaalis. Kuigi see on tõesti lubamatult ilus juba originaalis, aga meie emakeeles on ta veel ilusam, ja alati kui räägitakse, et eesti keel ei võimalda tõlkimist, et ta ei ole ikkagi indoeuroopa keel, toon ma selle Ain Kaalepi näite.

Samamoodi oli minu tutvusringkond, nii filoloogid kui muusikud, veendunud, et „Les Feuilles mortes'i“ (Jacques Prévert'i luuletus, mille viisistas Joseph Kosma – T. T.) ei ole võimalik soome-ugri keeles laulda, et seda tuleks laulda üksnes originaalis või siis inglise keeles. Mina aga ei uskunud seda. Mul oli tookord keeltekursusel õpilane Viive Mihhailova, hiljem Sirkel, kellega me kahe peale koplunnisime ja senikaua maadlesime, kuni tuli täiesti ilus ja lauldav variant. Nii et kõike on võimalik tõlkida. Väide, et on asju, mida eesti keeles ei ole võimalik öelda, ei vasta tõele.

Läheks tagasi „Europeia“ alguse juurde. Kas on võimalik tuvastada „Europeia“ sarja sünnihetk?

Mõte sündis perestroika ajal. Mul oli omal ajal sõber Roman Muljar, kelle abikaasa Riina Muljar õppis minu juures keelekursustel. Roman Muljar ise oli lõpetanud vene filoloogia. Tema oli uue ajastu inimene ja perestroika aja lõpul oli moes igasuguste aktsiaseltside ja mittetulundusühingute moodustamine. Roman Muljar tahtis ka kangesti midagi ära teha, aga ei teadnud, mis vallas, ja tuli minuga asja arutama. Aga minul neid valdkondi väga palju ei ole, telesaadete tegemine, tundide andmine... ja siis läkski mõte raamatute peale.

Nii et mõte raamatusarja välja anda ei olnud mõte, mis oleks juba ammu kusagil kuklas tiksunud?

Ei, sugugi mitte. Minul ei olnud täielikust õnnest üldse mitte midagi puudu, ma olin tegutsev inimene parimas eas, õhtuti andsin tunde, päeval rügasin raadios, telemajas, iga nädal ilmusid Sirbis „Üksildase uitaja mõtisklused“.

Kust aga tuli nimi „Europeia“?

Sarja ristiisa on Linnar Priimägi. Istusime temaga Müürivahe tänava Crêperies ja ma rääkisin talle sellest raamatusarja ideest. Ütlesin, et tahaksin, et sarja nimes oleks sees sõna „Euroopa“ või mütoloogiline „Europe“. Priimägi siis ütles, et kreeka keeles on omadussõna *europeia*, mis tähendab „Euroopasse puutuv“. See meeldis mulle väga ja niimoodi ta jäi. Riina Muljar tegi siis esimese kujunduse. Ja esimese valiku, mida hakata välja andma, pidin tegema mina. Nii ma siis panin kohe oma lemmikud mängu, kõige paremad asjad, mis ma teadsin. Esimene raamat oli „Preili Fifi“, ääretult armas lugu, universaalse sõnumiga, patriotismi ivaga, väga omapärane on see, et see patriotismiiva tuleb välja prostituudi kaudu, kõige helgem ja positiivsem kuju ühiskonnas on siis selle elukutse esindaja...

„Preili Fifi“ alguses on läkitus humanitaarseltsilt Europeia. Seal toote välja ka oma kaks peamist eesmärki: „Esiteks – vahendada eesti rahvale neid Euroopa kultuuri mõjustanud kirjandusteoseid, mis ühel või teisel põhjusel pole ikka veel eesti keelde tõlgitud või mille tiraaž pole olnud piisav. Seega on seltsi tegevus rahvaalgustusliku loomuga. Meie teiseks taotluseks on võimaldada tõlkijate pealekasvu. Kõrouti juba nime teinud tõlkijatega soosime algajaid. Teretulnud on kõik, kelle kutsumuseks on tõlkimine [...]“ Võib öelda, et neid kahte eesmärki te tõepoolest järjepidevalt teostasite.

Aga millisel hetkel sündis humanitaarselts Europeia ja mis oli tema roll sarja väljaandmisel?

Me pidime ju sarja väljaandmise mõtte kuidagi ära vormistama ja nii sai loodud humanitaarselts (*lisaks Lauri Leesile ja Roman Muljarile olid liikmed Mari Rämmel ja Malle Talvet – T. T.*). Mäletan, et oli vaja avada ka pangaarve ja mina läksin seda tegema. Kaasani kiriku taga, Liivalaia 40 oli üks Hoiukassa filiaal. Kui järjekord minuni jõudis, siis võttis mind seal vastu üks väga sümpaatse olemisega noormees, tema nimi oli Enn Pant, tookord oli ta Hoiukassa teller. Tema vormistas siis arveldusarve ja oli väga viisakas ja lahke. Nii et temal on ka käsi sees, et „Europeia“ sari ilmuma sai hakata.

Kas humanitaarseltsil oli ka ideede genereerimisel mingi roll? Kas oli veel teisigi nõuandjaid?

Ikka, ikka. Kui minul mõistusest puudu tuli, siis astusid mängu Tiiu Viirand, Daila Aas, Anne Kalling – tõlkijate ja toimetajate triumviraat. Aga tegelikult ma ikka proovisin sinna sarja panna oma lemmikraamatuid, nii et kui te tahate teada, mis on minu lemmikraamatud, siis need kuuskümmend raamatut ongi.

Aga juhtus ka selline lugu, et kui esimene raamat oli juba ilmunud, teine oli sisse lükatud ja kolmandat tõlgiti, siis otsustasid Roman ja Riina Muljar Rootsisõidul paluda poliitilist varjupaika. Nii ma siis jäingi korraga ihuüksinda, aga õnneks kõik laabus, sest ka kirjastus Perioodika inimesed olid väga abivalmis ja lahked. Ja ma ei saanud ju lihtsalt öelda, et lugupeetud inimesed, jäägu see teie tõlkimistööst nüüd pooleli. Ja nii see asi muudkui läks edasi ja edasi. Vahepeal oli Eesti saanud iseseisvaks, tootmistsükli ja kirjastamisolud kõik muutusid. Sarja lõppemisel sai aga otsustavaks see, et ma hakkasin koolidirektoriks. Prantsuse lütseum taastati 1992, ja kui alguses oli ainult kaks klassi, siis see ei takistanud, aga kui oli põhikool valmis ja tulid ka keskkooliklassid, siis lihtsalt ajaliselt ei jõudnud enam.

See on ka raamatute ilmumise aastaarvudest näha: 1989. aastal ilmus üks tõlge, seejärel kaks kuni neli raamatut aastas, lõviosa ilmus aga järgmise kuue aasta jooksul, 1993–1999.

Jah, kool kasvas muudkui suuremaks. Minu biograafia jagunebki tsükliteks ja „Europeia” moodustab ühe tsükli, ühe suhteliselt viljaka tsükli minu elus. Teine tsükkel oli siis, kui ma tegin koostööd Sirbiga, seda ma nimetan üksildase uitaja tsüklikliks. Siis oli mul tsükkel, kus ma tegin telesaateid ja muusikasaateid. Aga siis ka kool ei võimaldanud enam ja nüüd ongi see kool mind täielikult endasse haaranud. Nagu Juhan Liivi luuletuses, et üks helin on rinna sees ja nüüd see helin on matnud mind.

Samas on ka raamatute kirjastamine, maailma kirjanduspärandi kättesaadavaks tegemine emakeeles otsapidi pedagoogiline töö. Oma hiljuti ilmunud „Päevaraamatus” mõtiskleb Johannes Aavik, kes oli ju samuti kooliõpetaja, kuidas saaks eesti vaimuelu edendada, tema ütleb nii: „Kahest küljest peab siin tugev olema: majanduslikust ja vaimlikust, viimane jaguneb kooliks ja kirjanduseks. Kool ilma viimaseta üksi ei mõjoks, ei piisaks, sest tal ei ole selja taga tarvilist eesti kultuuri tagaseina ja prestiizhi.” Temagi unistab oma raamatusarjade väljaandmisest.

Ilmselt oli ka „Europeia” sari teie kavatsustes paljuski suunatud noore inimese harimiseks.

Täpselt nii, ma olen paadunud pedagoog. Mul on kogu aeg vaja kedagi õpetada, olgu see siis *passé composé* või *imparfait*, maasikate kasvatamine või lillede istutamine – mul on vajadus nooremale generatsioonile teadmisi ja oskusi edasi anda. Nemad siis lisavad sellele oma teadmised ja oskused, arendavad neid edasi, lisavad midagi omalt poolt ja annavad edasi järgmisele põlvkonnale – see ongi minu meelest kogu hariduse mõte.

Sarjas ilmus raamatuid, mille sihtgrupp on põhikooli õpilased, näiteks Charles Perrault' „Haneema jutud” või Marcel Pagnoli raamatud. Samas on seal kõrval teoseid, mis eeldavad juba küpsemat arusaamist elust, nagu näiteks Oscar Wilde'i „De profundis”, James Baldwini „Giovanni tuba” või André Gide'i „Pastoraalsümfoonia”. Või ei peaks teie meelest lugemisvarale vanusepiiranguid seadma ega keelama noorele inimesele üh-tegi raamatut?

Marcel Pagnoli „Minu ema loss” ja „Minu isa kuulsusrikkad päevad” ongi meie lütseumis põhikooli lektüür. Aga täpselt nii, ei ole vaja midagi keelata. Iseasi muidugi, kas näiteks gümnaasiumiõpilane „De profundisest” täielikult aru saab. Aga ta võib sellest vaimustuda, edaspidi seda üle lugeda. Ja koolis ei saa unustada ka seda, et kui sul on klassis kolmkümmend õpilast, siis nende hulgas on selliseid, kes on igavesed kolmelised, kes teevad asjad hädapärast ära, siis on püüdlikke õpilasi, tublisid neljalisi, ja igas klassis on kaks-kolm andekat, erivajadusega üliandekat last. Nemad võiksid küll Madseni või Montaigne'i lugeda.

Aga teie ise valisite tõlkimiseks Arthur Rimbaud'. Miks just see raamat?

Rimbaud on minu jaoks imelaps. Seda teavad kõik, et ta ainult 19. eluaastani tegeles kirjandusloominguga, seejärel ta kadus ära. Kuigi pärast ilmnes, et ta siiski oli elus, aga Euroopa jaoks oli ta igatahes kadunud.

Ta ajas, jah, äri Aafrikas. Sellest on säilinud päris pikk kirjavahetus, kus ta peamiselt loetleb, mitu kasti ta mida ostis ja mida müüis. Isegi relvadega kauples.

Ühesõnaga, mind huvitas tema kui lapskirjanik, lapspoet. Ja ta on siiski väga oluline tegelane kirjandusajaloos, ülemaailmse tähtsusega inimene, kes jääb tihti varju seetõttu, et vaatamata oma noorusele on ta mõistetav ainult täiskasvanud inimesele. Nagu luuletus „Minu boheem” või ka „Illuminatsioonid” ja „Hooaeg põrgus” – ega temavanune inimene sellele pihta ei saa. Selleks peab ikka olema Kristuse eas juba, et mõista, mis selle lapse hinges toimus, miks ta niimoodi käi-

tus, miks ta ennast niimoodi väljendas. Miks ta tegi nagu nimme neid asju, mis ta tegi, miks ta oli selline hippar.

Ütlesite, et Rimbaud' tõlkimine võttis aega kümme aastat. Sellega te olite siis alustanud juba enne „Europeiat“?

Jah, mul oli üks selline vana kaustik, kuhu ma teatud eluperioodidel, näiteks viie, kuue või seitsme kuu tagant jälle midagi tegin. Ühel hetkel ma rääkisin sellest Tiiu Viirandile ja tema ütles, et toimetamisega on niimoodi, et kui ta ainult pool peab ise tegema, siis on juba hästi. Aga kui ta peab tegema üheksakümmend viis protsenti, siis nagu ei tahaks. Ma jäin siis ootama, mis ta minu tõlke kohta ütleb. Kui ma parandustega pabereid nägin, siis ma natukese võpatasin, aga tema ütles, et seda võib täitsa toimetada.

Aga et Rimbaud sattus olema nr 50, juubeliõäljaanne, kas see oli juhus?

Jaa, see oli täiesti juhus. See lihtsalt sai parasjagu selleks ajaks valmis. Ja sellest pole midagi, kui tuhandest inimesest on selle läbi lugenud ainult kaks. See ei ole mingi näitaja. Ta võib jääda ootama, tema ootab oma lugejat.

Kas Rimbaud' tõlkimise kogemus ei tekitanud tahtmist veel midagi tõlkida?

Vaadake, mina ei ole nii andekas inimene. Selles vallas. Minu kõige suuremad anded ilmnevad siis, kui kell heliseb, algab tund, ma võtan kriidi ja hakkkan *passé composé*'d selgitama.

„Europeia“ sarjas ilmus ka kaks eesti autori teost. Miks Ilmar Jaks ja Arvo Valton?

Jaksi peale ma sattusin üpris juhuslikult ja mulle meeldisid tema jutud väga. Need olid väga Maupassant'i juttude moodi, nii faabula osas kui oskuses asju lühidalt ära öelda. Eriti vaimustas mind lugu „Kodumaa muld“. Kuidas üks väliseestlane võttis enne ärasõitu kaasa kotikese kodumaa mulda ja hakkas seda siis teistele raha eest jagama, ja kui jäi puudu, siis ta leidis teised vahendid selle koguse suurendamiseks.

Nii et Jaks on teie jaoks eesti kirjanik, kes kannab prantsuse vaimu?

Jah, ta kannab tõesti prantsuse vaimu. Ma isegi ei teadnud varem, kas ta on kuidagi Prantsusmaaga ka seotud. Pärast me kohtusime ja selgus, et ta oli Prant-

susmaaga seotud küll. Ja teine oli Arvo Valton, kes minu meelest on meil novellistina ületamatu. Kui ma teda loen, siis on samasugune tunne, nagu loeksin Maupassant'i või Turgenevit, nagu ei ole seda rahvuspiiri, mis teinekord eesti kirjanduse lugemisel ilmneb. Need on aga need teosed, need suured anded, mis ületavad rahvuse piire.

Kui veel „Europeia” sarja valikuid vaadata, siis teie sümpaatia kuulub ilmselt 19. sajandile. 16. sajandist on autoritena esindatud Rabelais, Montaigne ja Shakespeare, 17. sajandist Molière, Perrault, 18. sajandist Voltaire, Montesquieu, Rousseau ning siis tulebki päris suurel hulgal 19. sajand. 20. sajandist, peamiselt algupoolest, on tõlgitud kümnekond autorit.

Aga kuuekümnest kümme ei olegi ju nii vähe! Samas ma arvan tõesti, et kõige võimsam ajastu belletristikas, ja mitte ainult belletristikas, vaid ka kujutavas kunstis, oli 19. sajand. Sellel on põhjendus ka, põhjendus on selles, et toimus Prantsuse revolutsioon ja see tõi kaasa suure pöörde. Kui enne Prantsuse revolutsiooni oskas kirjutada ja lugeda 10% inimesi, siis pärast revolutsiooni oskas 98%. See tähendab, et kirjapandud teksti tarbijaskond suurenes hüppeliselt. Ja muud meelelahutusvahendid – raadio, telefon, televisioon – ei olnud veel sündinud.

Kas mõni plaan jäi teostamata ka?

Väga palju jäi tegemata, lihtsalt ei suutnud enam. Elu on selline. Minu ideaalis oleks olnud see, et „Kurja lilled” oleks ilmunud kui mitte täies ulatuses, siis vähemasti seitsekümmend viis protsenti oleks küll võinud olla. Mul oli Ain Kaalepiga juba ka kokku räägitud, aga see plaan jäi kahjuks katki. Vist tõlkijal tervis ka enam ei võimaldanud nii hoogsalt töötada. Soov oli küll suur.

Olete kirjutanud sarja raamatutele ka muljetavaldava hulga saatesõnasid. Võtsin välja mõned tsitaadid. Maupassant'i raamatu „Pierre ja Jean” eessõnas kirjutate: „„Europeiale” on ette heidetud, et huvitume kirjanikest, kes olid hälvetega või kes elu lõpul hulluks läksid.” Ja Flaubert'i „Püha Antoniuse kiusamises”: „Need, kes süüdistavad „Europeiat” liigeses elitaarsuses, võivad seda julgelt edasi teha, just nüüd, mil on välja antud käesolev raamat.” Kas see oli öeldud naljaga pooleks või sai sarjale tõesti sellist kriitikat osaks?

Küllap ma sellel hetkel nii ka mõtlesin. Ma arvan, et ma olin ikka siiras.

Ja üks kirjanikud olegi sageli kiiksuga, ka eesti kirjanikud, näiteks Juhan Liiv.

Või võtame Rimbaud' ja Verlaine'i — nad olid ikka mõlemad kiiksuga. Ja kes tahaski lugeda tavalise inimese kirjeldust tavalise inimese päevast?

Kultuurkapital taasloodi 1994, siis hakkas sealt tuge saama, aga kuidas te enne toime tulite?

Jah, kultuurkapital on meid palju toetanud. Seal olid ikka mõistlikud lugevad inimesed. Sealt tulid honorarid ja kirjastus Perioodika siis vaatas, et tuleks läbi müügist ots otsaga kokku. Võiks ka küsida: kas ma ise ka tasu sain? Ei saanud, see oli hobi korras.

Vello Salo on kirjastamise kohta ilusasti öelnud, et rikkaks ei saa, aga rahvast saab teenida. Esimesed „Europeia” sarja tiraažid olid muljetavaldavad, need on raamatutesse ka sisse trükitud: Maupassant ja Mérimée — 30 000. „Pierre'i ja Jeani” eessõnas ütlete, et „Preili Fifi” „muutus mõne kuuga rariteediks”.

No nii ta oli, elu oli teistsugune. Raamat kuulus laiatarbekauba hulka, oli lihtsalt selline ilus traditsioon. Kas nüüd kõik inimesed need raamatud ka läbi lugesid, see on iseasi, sellel polegi tähtsust. Nagu ma enne ütlesin, raamat võib oma lugejat oodata.

Kas te praktilistes küsimustes ka kaasa rääkisite? Kas näiteks tiraažide vähendamist otsustasite ühiselt Perioodikaga?

Ei, seda otsustas kirjastus Perioodika. Nemad ainult teavitasid mind, et nüüd on asjalood sellised. Ma olin muidugi väga kurb. Kunagi ju veel näiteks „Madame Bovary” ilmus Eestis tiraažiga 80 000. Mõelda, et see pidi olema olema praktiliselt igas eesti peres. Alguses oli väga harjumatu tõesti, et kuidas siis nii, nüüd on tiraaž ainult 5000, ainult 6000, see tundus nii vähe. Aga jah, kui me praegu mõtleme, siis 6000 oleks ikka hea küll.

Mõned tõlgitud autorid olid veel autoriõiguse all. Kes sellega tegeles?

Mina tegelesin. Ionescole saatsin ise kirja. Ja sain vastuse ka. Aga mõtle kui rumal, et ma ei säilitanud seda vastust, see oli tema enda käega käsitsi kirjutatud. Küll võib noor inimene ikka rumal olla!

Kujutan ette, et ka originaalide kättesaamine võis olla keeruline. Kas need olid pärit teie isiklikust raamatukogust?

Isiklikust raamatukogust, sai ka laenatud, mõned raamatud töid tõlkijad kaasa.

Kas mõni tõlkija tuli ise ka raamatut sarja pakkuma?

Ei, sellist asja ei olnud, ikka mina pakkusin.

Kas mõne tõlke pidite tagasi ka saatma?

Ei, seda mitte, toimetajad said kõigega hakkama. Meil nii nõrku tõlkijaid ei olnudki. Kõige nõrgem tõlkija olin mina.

Aga Rimbaud oli tõesti väga keeruline tekst, ühte lauset tuleb ikka kuuskümmend korda läbi mõelda, et see iva kätte saada, mida ta just nüüd siin öelda tahab. Siis peab ka elulooliselt vaatama, kus ta sel hetkel oli, kas ta oli siis veel koolipoiss või juba Pariisis. Või olid Pariisi kommuuni päevad. Kontekst on ääretult tähtis. Et kui ta nägi midagi Tuileries' kohal lõõmamas, siis mis asi see ikkagi oli, mida ta nägi. Kui sa ajastut ei tea, siis ei saagi tõlkida. Nii et see oli ääretult raske töö. Ja ka väga poeetiline. Ja isiksusena ta mind tõesti lummas.

Peab ütlema, et ilus seiklus oli kogu see sari. Kahju muidugi, et sada kaksikümmend raamatut täis ei tulnud, et jäi pidama kuuekümmne kanti, aga ma ei kahetse, et ma selle ette võtsin. Ma olin noor ja õnnelik, ja kui ei pea kellegi pärast muret tundma, kui on hing rahul, siis jõuab inimene väga palju ära teha. Just siis tulebki selliseid suuri asju ette võtta.

„EUROPEIA“ SARJAS ILMUNUD RAAMATUD KRONOLOOGILISES JÄRJESTUSES

Guy de Maupassant, „Preili Fifi“; tõlkinud Ilotar Aavisto, Henno Rajandi, Malle Talvet, Nelli Toiger, Ott Ojamaa, Sirli Ruutsoo, Sirje Keevallik, Tiina Indrikson, Vladimir Indrikson; toimetanud Anne Kalling, Leili-Maria Kask, Mari Rämmel; eessõna Henno Rajandi; 1989.

Oscar Wilde, „Õnnelik prints. Granaatõuntest maja“; koostanud ja eessõna Lauri Leesi; tõlkinud Krista Kaer; toimetanud Terje Kuusik; 1990.

Prosper Mérimée, „Colomba. Carmen“; tõlkinud Sirje Keevallik, Jolanda Kull; eessõna Ott Ojamaa; toimetanud Leili-Maria Kask, Mari Rämmel, Lauri Leesi; 1990.

Antoine-François Prévost d'Exiles, „Manon Lescaut“; tõlkinud Sirje Keevallik; toimetanud Anne Kalling; 1991.

Ilmar Jaks, „Augeiase tallid. Keldrist pööningule“; eessõna Lauri Leesi; 1991.

André Maurois, „Ainult klaverile“; tõlkinud Mari-Liis Aroella, Signe Ernist, Tat-

jana Hallap, Guido Ivandi, Anne Kalling, Anu Lõun, Nora Kaplinski, Linnar Priimägi; koostanud ja eessõna Lauri Leesi; toimetanud Anne Kalling, Mari Rämmel, Lauri Leesi; 1991.

Charles Baudelaire, „Väikesed poemid proosas“; tõlkinud ja järelsõna Marie Under; toimetanud Tiiu Viirand; 1991.

Molière, „Kodanlasest aadlimees. Arst vastu tahtmist“; tõlkinud Lauri Leesi, Tatjana Hallap; eessõna Ott Ojamaa; toimetanud Anne Kalling; 1992.

Romain Gary (Émile Ajar), „Elu alles ees“; tõlkinud Tõnu Õnnepalu; eessõna Lauri Leesi, Antoine Chalvin; toimetanud Tiiu Viirand; 1992.

Guy de Maupassant, „Pierre ja Jean“; tõlkinud Ilotar Aavisto; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Anne Kalling; 1992.

Oscar Wilde, „De profundis“; tõlkinud ja järelsõna Krista Kaer; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Terje Kuusik; 1992.

Arvo Valton, „Kirikutrepil“; eessõna Hando Runnel, Andres Langemets; 1993.

Mihhail Bulgakov, „Pühameeste sepitsused“; tõlkinud Edvin Hiedel, Maiga Varik, Ott Ojamaa; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Terje Kuusik; 1993.

André Gide, „Pastoraalsümfoonia. Immoralist“; tõlkinud Kaia Sisask; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1993.

Alfred de Musset, „Kaks armukest“; tõlkinud Annika Landra, Lauri Leesi; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Anne Kalling; 1993.

Svend Åge Madsen, „Jutustada inimesi“; tõlkinud ja eessõna Anne Moller Pedersen; toimetanud Anne Kalling; 1993.

Ivan Bunin, „Hämarad alleed“; tõlkinud ja järelsõna Maret Käbin; toimetanud Maiga Varik; 1993.

James Baldwin, „Giovanni tuba“; tõlkinud Ursula Põks; toimetanud Signe Ernist; 1993.

Eugène Ionesco, „Kiilaspäine lauljatar“; tõlkinud Guido Ivandi, Signe Ernist, Aleksander Kurtna; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Maris Sinka, Leili-Maria Kask, Lauri Leesi; 1993.

Alphonse Daudet, „Kirjad minu veskilt“; tõlkinud Malle Talvet; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1993.

George Sand, „Väike Fadette“; tõlkinud Leena Tomasberg; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand, Annika Landra; 1994.

Voltaire, „Zadig. Candide“; tõlkinud Tatjana Hallap, Merike Riives; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Annika Landra; 1994.

Charles Perrault, madame D'Aulnoy, madame Leprince de Beaumont, „Haneema jutud ja teised klassikalised prantsuse muinasjutud“; tõlkinud Tatjana Hallap, Marko Mattus, Guido Ivandi, Lauri Leesi; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand, Signe Ernist; 1994.

Italo Calvino, „Nähtamatud linnad“; tõlkinud Tiina Laats, Mart Aru, Anne Kalling; toimetanud ja eessõna Anne Kalling; järelsõna Vilen Künnapu; 1994.

Marcel Pagnol, „Minu isa kuulsusrikkad päevad: meenutusi lapsepõlvest“; tõlkinud Ilotar Aavisto; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1994.

Montesquieu, „Pärsia kirjad“; tõlkinud Sirje Keevallik; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1994.

William Shakespeare, „Romeo ja Julia“; tõlkinud Georg Meri; toimetaja ja eessõna Anneli Aunap; 1995.

Gustave Flaubert, „Kolm juttu. Püha Antoniuse kiusamine“; tõlkinud Tatjana Hallap, Tiiu Kaldma, Anu Lõun; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Anne Kalling, Tiiu Kaldmaa, Lauri Leesi; 1995.

Marcel Pagnol, „Minu ema loss: meenutusi lapsepõlvest“; tõlkinud Ilotar Aavisto; toimetanud Tiiu Viirand; 1995.

Marcel Proust, „Soodom ja Gomorra“; tõlkinud Tiina Indrikson; toimetanud Vladimir Indrikson, Anneli Aunap; eessõna Lauri Leesi; 1995.

Guy de Maupassant, „Üks inimelu“; tõlkinud Mare Mauer; toimetanud Anne Kalling; 1995.

Mihhail Bulgakov, „Meister ja Margarita“ [integraaltekst]; tõlkinud Maiga Varik, Jüri Ojamaa; toimetanud Maret Käbin; 1995.

Jean-Jacques Rousseau, „Üksildase uitaja mõtisklused. Arutlus teadustest ja kunstidest“; tõlkinud Sirje Keevallik, Kristiina Ross; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand, Anneli Aunap; 1995.

François Rabelais, „Suure Gargantua – Pantagrueli isa ülikohutav elulugu, mis on sügav- ja teravmõttelisusse kiindunud magister Alcofrubasi poolt kirja pandud raamat täis pantagruelisme“; tõlkinud Ilotar Aavisto; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1996.

Marcel Aymé, „Mees, kes käis läbi seina“; tõlkinud Signe Ernist, Häidi Kolle, Tiiu Vilimaa, Lennart Meri, Marko Mattus; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand, Marko Mattus; 1996.

Ernest Renan, „Jeesuse elu“; tõlkinud Kristiina Ross; eessõna Lauri Leesi; toimetanud Lauri Leesi, Daila Aas; 1996.

Alain-Fournier, „Minu sõber suur Meaulnes“; tõlkinud Nora Kaplinski, Jaan Kaplinski; eessõna Jaan Kaplinski; toimetanud Daila Aas; 1996.

Voltaire, „Kohtlane. Mikromegas“; tõlkinud Sirje Keevallik, Merike Riives, Pärt Lias; toimetanud Tiiu Viirand, Leili-Maria Kask; 1996.

François René de Chateaubriand, „Atala. René: Viimse Abencerraje seiklused“; tõlkinud Signe Ernist, Nora Kaplinski, värsid tõlkinud Jaan Kaplinski; eessõna Ott Ojamaa; toimetanud Ada Ruttik, Leili-Maria Kask; 1996.

Anton Tšehhov, „Daam koerakesega“; tõlkinud Väino Linask, Enn Murdmaa; toimetanud Daila Aas; 1996.

François Rabelais, „Pantagruel – dipsoodide kuningas, keda näidatakse õigel kujul, tema vapustavate tegude ja vägitükkidega, mäherdused on üles tähendatud õnnis magister Alcofribas, kvintessentsi ilmutaja. 1. raamat“; tõlkinud Ilotar Aavisto; toimetanud Tiiu Viirand; 1996.

George Sand, „Kuradimülgas. Leidlaps François“; tõlkinud Tatjana Hallap; vär- sid tõlkinud Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1997.

Mihhail Bulgakov, „Teatriromaan“; tõlkinud Vidrik Kivilo; toimetanud Daila Aas; 1997.

Honoré de Balzac, „Kolonel Chabert. Gobseck. Hüljatud naine“; tõlkinud Villem Altoa, Nelli Toiger; toimetanud Henno Rajandi, Daila Aas; 1997.

Prosper Mérimée, „Pärtliöö“; tõlkinud Tatjana Hallap; toimetanud Tiiu Viirand; 1997.

Marcel Aymé, „Meie kiisul kriimud silmad“; tõlkinud Signe Ernist; toimetanud Tiiu Viirand; 1997.

William Shakespeare, „Hamlet“; tõlkinud Georg Meri; toimetanud Harald Rajamets ja Tiiu Viirand; 1997.

Dino Buzzati, „Tatarlaste kõrb“ [integraaltekst]; tõlkinud ja eessõna Anne Kalling; toimetanud Tiina Laats, Tiiu Viirand; 1997.

Arthur Rimbaud, „Hooaeg põrgus. Illuminatsioonid“ [originaal ja tõlge]; tõlkinud ja eessõna Lauri Leesi; toimetanud Tiiu Viirand; 1997.

Thomas Mann, „Surm Veneetsias“; tõlkinud ja eessõna Heli Mattisen; toimetanud Tiiu Kokla, Daila Aas; 1998.

Lev Tolstoi, „Kreutzeri sonaat“; tõlkinud Eduard Hubel ja Jüri Piik; toimetanud Daila Aas; 1998.

Marguerite Yourcenar, „Hadrianuse mälestused“; tõlkinud ja järelsõna Merike Riives; toimetanud Tiiu Viirand; 1998.

Émile Zola, „Žerminaal“; tõlkinud Johannes Semper; toimetanud Daila Aas; ees- sõna Lauri Leesi; 1998.

Aleksandr Puškin, „Jevgeni Onegin“ [originaal ja tõlge]; tõlkinud Betti Alver; toimetanud Tiiu Viirand; 1998.

Émile Zola, „Thérèse Raquin“; tõlkinud Häidi Kolle; toimetanud Daila Aas; 1999.

Jules Renard, „Punapea. Looduslood“; tõlkinud Sirje Keevallik; toimetanud Daila Aas; 1999.

Guy de Maupassant, „Armastus: valik novelle ja jutustusi“; tõlkinud Ilotar Aavisto; toimetanud Tiiu Viirand; 1999.

Ivan Turgenev, „Kevadveed“; tõlkinud Väino Linask, Marta Sillaots; toimetanud Daila Aas; 1999.

Guy de Maupassant, „Tugev nagu surm”; tõlkinud Sirje Keevallik; toimetanud Tiiu Viirand; 1999.

Jean Cocteau, „Kohutavad lapsed. Orpheus. Inimese hääl. Kirjutusmasin”; tõlkinud Tatjana Hallap; toimetanud Tiiu Viirand; 1999.

Léon-Paul Fargue, „Pariisi jalakäija”; tõlkinud Signe Ernist; toimetanud Tiiu Viirand; 2000.

Michel de Montaigne, „Esseed”; tõlkinud ja eessõna Kristiina Ross; toimetanud Tiiu Viirand, ladinakeelsed tsitaadid ja nende tõlked toimetanud Marju Lepajõe; 2001.

Émile Zola, „Pariisi kõht”; tõlkinud Tatjana Hallap; toimetanud Tiiu Viirand; 2002.

VASTAB MAIMA GRÏNBERGA

Miks tõlkida eesti kirjandust läti keelde?

Naabrite kirjandust tuleks tõlkida selle tõttu, et naabrite (eriti veel nii sarnase ajaloo ja naabrite) kirjandus peaks olema eriti huvitav ja see on tegelikult ainuke, millega on mõtet võrrelda oma rahva kirjandust (kui võrrelda üldse on mõtet). Eesti-läti suunas töötab see ettekujutus suhteliselt hästi, millele loomulikult aitab kaasa Eesti riigi huvitatus oma kirjanduse tõlkimise toetamisest, vastupidises suunas on aga kummalised ja mulle arusaamatud tõkked, mis ei ole seotud ainult Läti riigi väiksema panusega vastavasse toetusüsteemi...

Ma ei sõandaks võrrelda kogu eesti kirjanduse tugevusi ja eripärasid läti kirjanduse omadega, aga seda eesti kirjanduse murdosa, mida olen oma valikul tõlkinud, olen valinud enamasti selle tõttu, et see on pakkunud meie kirjandusruumile midagi uut või hetkel/minevikus olematut või on selle tase kõrgem kui meie vastavatel kirjutajatel. On ju häid ajaloolise proosa viljelejaid läti kirjanduses ohtralt, aga sellist taset nagu Jaan Krossil või sellist lähenemisnurka ja ainevalikut nagu Tiit Aleksejevi puhul pole siin leida. Nii groteskset, fantaasiaküllast lühiproosat nagu Andrus Kivirähk ei kirjuta meil keegi. Noortekirjanduses polnud meil omal ajal midagi Aidi Vallikuga või Sass Hennoga võrdväärset. Sellist lühiproosat, nagu on kirjutanud Jaak Jõerüüt või minu suurim lemmik Jaan Undusk, pole meil olemas. Ja nii edasi. Eesti lastekirjandust on Lätis alati väga armastatud. Veiko Belialsi „Ossum-Possum“, Kiviräha „Sirli, Siim ja saladused“, Peeter Sauteri „Laste raamat“ ja Piret Raua raamatud suurendavad seda armastust veelgi.

Miks mina tõlgin (eesti kirjandust)?

Tõlgin, kuna midagi muud ei oska ega siiani pole tahtnud osata. Eesti ja soome kirjanduse tõlkimine on võimaldanud mulle elatise, süvitsi minevaid suhteid läti keelega, vajadust pidevalt õppida, uusi asju ning erinevaid vaatevinkleid avastada, teistmoodi mõtlemistega ning tundmistega harjuda, on lubanud nautida enamasti toredaid kontakte kirjanikega ning andnud suurepäraseid kolleege. Teatud tunnustus, lugejate reaktsioon ning sisetunne on siiani lubanud oletada, et see amet on mulle sobilik. Aga see, miks just eesti ja soome keel ja kirjandus, on perekonnaga seotud ning minu elulugu vaadates väga loogiline.

VASTAB JEAN-PIERRE MINAUDIER

Miks ma tõlgin eesti kirjandust?

1. Sellepärast, et ma olen Eesti fänn, ja kirjandusteksti tõlkimine on võimalus olla Eestiga kontaktis ka siis, kui ma viibin Prantsusmaal, see on võimalus Eestit rohkem sügavuti tundma õppida. Sellepärast, et mulle meeldivad keeled ja kirjandus, ja kirjanduse tõlkimine on samal ajal töö kahe keele ja kahe kirjandusega.

2. Sellepärast, et see tasub vaeva: Eesti kirjandus on põnev ja Prantsusmaal peaaegu tundmatu; sellised autorid nagu Luts, Tuglas, Under, Tammsaare, Ristikivi, Kross, Unt, Kaplinski, Kivirähk, Ivanov (nimekiri ei ole ammendav) on kirjutanud maailmatasemel kirjandusteoseid. Mulle tundub koguni, et praegusaegne Eestis kirjutatud kirjandus on paremas vormis kui prantsuse kirjandus: suhtes ilmuva massiga on huvitavaid asju rohkem. Eesti kirjandust tõlkides igav ei hakka, seda loomulikult siis, kui saab ise valida, mida tõlkida. Õnneks pole Prantsusmaal veel olemas eesti bestsellereid, eesti ajaviiteromaanid ei vaata vastu lehekioskites ja eesti krimiromaanid ei valluta poode: tõlkija on seega üsna vaba, et välja pakkuda oma lemmikteoseid prantsuse kirjastajatele, kellel ei ole eelarvamusi – tõtt-öelda ei ole neil eesti kirjanduspildist aimugi. Eesti keelest tõlkija vahendab seega enamasti seda, mida ta tahab tõlkida, samal ajal kui Rootsi või Ameerika kirjanduse tõlkija on sageli sunnitud kuude kaupa igavlema mõnd halvasti kirjutatud idiootsust tõlkides (mis, tõsi küll, toob hästi sisse – olgu see siinkohal kohe ära öeldud: eesti kirjandust ei tõlgita raha pärast! Samas võib kultuurkapitali toel selle töö eest täitsa viisakat raha saada. Läbimüügi pealt aga pole suuremat lootust lisa teenida: enamik eesti kirjanduse tõlkeid ilmub väikestes kirjastustes, kes nende eest eriti ei seisa; tiraažid on väikesed, meediakajastus kesine, müük veelgi kesisem, välja arvatud imeline erand „Mees, kes teadis ussisõnu“.)

3. Sellepärast, et see on suhteliselt lihtne. Loomulikult on Eesti tugeva isikupäraga maa, aga ta on siiski Euroopa riik: eesti keel ei ole indoeuroopa keel, aga see on Euroopa keel, mis on tugevasti mõjutatud saksa keelest – Saksamaa on aga geograafiliselt ja kultuuriliselt Prantsusmaale lähedane ja meile hästi tuntud (palju paremini kui näiteks Poola või Rumeenia). Väga vähe on eesti sõnu, mis tekitavad ületamatuid tõlkeprobleeme (nagu näiteks „kõle“, millel ei ole prantsuse keeles vastet); eesti idiomaatilistel väljenditel, millel ei ole vastet prantsuse keeles, on see enamasti olemas saksa keeles ja meil on harjumus tõlkida saksa keelest prantsuse keelde: seega tuleb ületamatuid probleeme ette tõesti harva.

Eesti kirjandus on sünnist saadik olnud täieõiguslik Euroopa kirjandus, sellele on tugeva jälje jätnud saksa, Skandinaavia, vene ja prantsuse kirjandus; saksa,

Skandinaavia ja vene kirjandus on aga Prantsusmaal hästi tuntud: eesti romaani kirjanduslikud koodid ja intriigid, viis, kuidas kujutatakse tegelast, käsitletakse mõnda küsimust, kirjeldatakse ühiskonda, lähenetakse ajaloole või üksikisiku psühholoogiale, ei ole seega prantslase jaoks väga eksootilised. Eesti romaani tegelaste probleemid on väga sarnased prantsuse või saksa romaani tegelaste probleemidega; nad on pigem vähem kummalised kui need, mis on teinekord vene romaani tegelastel (näiteks Dostojevski või Andrei Belõi teostest). Isegi eesti suuline proosakirjandus (muinasjutud) on prantsuse traditsiooniga üsna sarnane. Loomulikult tuleb ühes eesti romaanis sageli ette prantsuse lugejale tundmatuid elemente, nagu näiteks viited eesti ajaloole või folkloorile, aga neid on vähem kui mõnes vene või mehhiko romaanis, ja kindlasti oluliselt vähem kui mõnes tamiili või tai romaanis; mõningad joonealused märkused, eessõna või järelsõna on enamasti piisavad, et need lahti seletada. Nii ei valmistanud ka romaani „Mees, kes teadis ussisõnu“ ajaloost või folkloorist pärit elemendid prantsuse lugejale sugugi raskusi, sest Prantsusmaa ajaloos ja folklooris leidub vägagi sarnaseid asju – selles plaanis prantsuse keelde tõlkija niisiis piinlema ei pea. Ainus asi, mis jääb enamasti tõlkimatuks, on sõnamängud (nagu see oli ka „Ussisõnades“) ja murdekeel – aga sama probleem on ka näiteks inglise või itaalia keelest tõlkides.

Samal ajal ei kuulu eesti keel romaani keelte hulka: selle grammatilised struktuurid on üpris erinevad prantsuse keele struktuuridest (kuigi jälle vähem erinevad kui baski, araabia või jaapani keele struktuurid); eesti lause on üles ehitatud üpriski teistmoodi kui prantsuse lause, see on palju lähedasem saksa lausele. Paradoksaalsel kombel lihtsustab see minu arvates tõlkija tööd. Eesti keele kõrval tõlgin teinekord ka hispaania keelest ja minu meelest on see märksa keerulisem, sest ühes hispaania lauses sarnanevad vähemalt pooled sõnad vägagi prantsuse sõnadega... samas ei kattu nende tähendus kunagi täielikult ja sageli ei saa neid omavahel samamoodi kombineerida. Kui tuua üks näide, siis hispaaniakeelne väljend *gente punttillosa* sarnaneb vägagi prantsuskeelse väljendiga *des gens pointilleux*, aga omadussõnadel on kummaski keeles erinev tähendus (*des gens pointilleux* = väiklane, tähenärija inimene; *gente punttillosa* = põhimõttekindel, printsiipialne inimene). Hispaania keelest tõlkides satub tõlkija vahetpidamata reeturlike sõnade peale, mis sarnanevad nii väga prantsuse sõnadega, et tekib kõhklus, miks peaks neid asendama; tõlkija on pidevalt lõhestunud soovi vahel säilitada hispaaniapärase struktuuri ja teisalt tõlkida lause elegantsesse ja idiomaatilisse prantsuse keelde – seda enam, et kardetakse kakskeelsete, keda on arvukalt, kriitikatule alla sattumist.

Seevastu eesti keelest prantsuse keelde tõlkides on reeturlikke sõnu väga vähe ja igal juhul on tarvis enamik lauseid täielikult ümber struktureerida. Teinekord tuleb isegi terve lõik ümber korraldada ja tõsta mõni informatsioon ühest

lausest teise: näiteks uue tegelase nimi asub prantsuse ja eesti lõigus eri kohas – prantsuse keeles käib see kohustuslikus korras sinna, kus tegelast esimest korda mainitakse, samal ajal kui eesti keeles pole see nii, mõnikord räägib autor tegelasest juba mitmes lauses, enne kui ütleb tema nime (nüüdisaegsed keeleteadlased rõhutavad igati, et lause grammatika kõrval on olemas ka lõigu grammatika, ja eesti keelest prantsuse keelde tõlkides tuleb tõdeda, et neil on õigus).

Eesti keelest tõlkijale pole algteksti struktuur seega eriliseks koormaks: tal on üsna suur vabadus, et muuta eesti tekst igati vastuvõetavaks prantsuskeelseks kirjandustekstiks, ilma et seejuures liiga palju informatsiooni kaduma läheks, sest kordan veel, on tõepoolest väga vähe asju, mida ei saa eesti keelest prantsuse keelde tõlkida.

4. Sellepärast, et see on väga peen. Inglise, saksa või hispaania keelest tõlkijaid on Prantsusmaal hordide kaupa: see on tavaline tegevus, millega on raske säradada, ja muuseas, kui mõni staar välja arvata, siis ei olegi need inimesed eriti säravad: nad tõlgivad, nagu käiksid kontoris tööl, selleks et elatist teenida. Seevastu piisab, kui mainida seltskonnas, et tõlgid parasjagu midagi eesti keelest ja teed seda eelkõige mõnu pärast, et see tekitaks elevust: otsekohe moodustub teie ümber ring, üks tütarlaps küsib, kuidas teil tekkis veider mõte õppida sellist keelt, vanem härrasmees seletab, et ta tahaks väga Riia külastada, küpses eas proua teatab, et Balkani maad on teda alati võlunud, ja häbelik noormees lisab, et ta armastab väga kõike, mis on seotud slaavlastega. Kõikide nende eksimuste parandamine võtab aega ja võimaldab tõlkijal püsida tubli osa õhtust tähelepanu keskpunktis, jätta oma publikule mulje, et ta on kõvasti reisinud ja targemaks saanud, samal ajal kui õnnetu Ameerika kirjanduse tõlkija igavleb üksi nurgas oma harilike ja igapäevaste teada-tuntud lugudega New Yorgist või Los Angelesest. Ja kui eesti keelest tõlkija on suutnud jääda rahulikuks, kui tema käest küsiti, kas eesti keelel on grammatika või kas eestlased on ikka veel inimsööjad, siis jääb ta oma vestluskaaslaste mällu kui võrratu veidrik ja peale selle vapper maadevastaja, kui ta näiteks jõudis jutustada, kuidas tal õnnestus ühel augustikuu pühapäeval sügavas Eesti džunglis oma elu ohtu seades avastada salapärase ja välismaailma jaoks tundmatu maa, Setu kuningriigi, ja näidata mobiiltelefonist rahvariietes setusid. On olemas ka võimalus, et tal õnnestub õhutada inimesi ostma mõnda eesti romaani prantsuse tõlkes ja nii saavadki veel kümme prantslast teada, et eestlased elavad metsas, söövad ainult liha, räägivad rästikute ja karudega ning ratsutavad huntide seljas ja joovad nende piima. Sedaviisi õpivadki rahvad üksteist vastastikku paremini tundma.

INIMENE ON SÄETUD OMA TEGEVUSE PEALE. PEETER SAUTERIGA MAAST, ILMAST JA TÖLKIMISEST

Küsitlenud INDREK KOFF

Peeter, mul on mulje, et erinevalt paljudest kirjanikest, kes teisi kirjanikke eriti ei loe, oled sina vist selline, kes loeb?

Ei, tegelikult eriti ei loe. Teismelisena võib-olla lugesin. Ja siis, kui ma olin näiteks sõjaväes, siis... mu esimene armastus oli klassiõde ja tema ema oli tõlkija ja toimetaja. Ja nad olid nii vahvad, et kuigi mu sotid selle klassiõega olid ammu läbi ja tal olid teised sotid, siis nad kuidagi ikkagi osutasid sellist humanitaarabi, et nad saatsid mulle – vaata, see oli nõukaaeg ja siis tulid veerud toimetajale, enne kui raamat ilmus, ja see oli niukene pahmakas pabereid. Ja noh, kui seal veergudes olid parandused ära tehtud, siis pärast ei olnud nendega enam midagi teha. Ja nad saatsid mulle neid sõjaväkke igavese hulga, niimoodi perioodiliselt. Ja ma kandsin neid siis gimnastjorka all peidus. Ja ma lugesin, kui vähegi võimalik oli. Ja kui ma seal ütsebka teisi eesti poisse nägin, siis need ka tahtsid lugeda. Tead, oli üks siukene veider episood, et – üks soome asi oli, mulle soome kirjandus üldse meeldib, raamatu pealkirja ma ei mäleta, aga see oli üks hea proosatekst, ja seal oli üks keppimise kirjeldus ka, aga see oli marginaalne, see ei olnud seal nagu peamine. Ja üks eesti poiss luges ka ja ütles, et väga hea! Ja ma ei tea, kas ta oli soovitanud, aga igatahes see jõudis ka ühe teise eesti poisi kätte (me ei olnud vist ühes tšastis, see tekst käis vist vahepeal teises tšastis ära) – ja see teine sell andis tagasi ja ütles kommentaariks „kepijutud lastele” või „kepijutud noortele”, ja siis mulle jõudis kuidagi kohale – no seal oli võib-olla paar keppimise kohta – , et aa, vaat selles oli asi! Ma muidu nagu ei mäletanudki, et seal mingit keppimisejuttu oleks olnud, oli ikka nagu hea kirjandus lihtsalt. Ja sellist asja on hiljemgi ja palju olnud, ütleme minu enda tekstide puhul ka. Isegi, mäletan, Mati Unt kirjutas retsensiooni mingile minu tekstile ja seal oli üks lause, mis mind tegi nõutuks, noh et „saab ka ilma nende sõnadeta”. Nii et selles jutus ei olnud siis mingeid niioelda roppe sõnu, mis minu meelest on kõik ühteviisi eestikeelsed sõnad ja neile ei peaks kuidagi nagu eraldi tähelepanu pöörama. Kas siis üks eestikeelne sõna on kuidagi halb ja teine sõna on hea? Hea sõna: pai-pai! Paha sõna: oi-oi-oi!

Õiged sõnad ja valed sõnad.

Jah, no tere hommikust! Ja samamoodi, ütleme, inimtegevused. Kas siis üks... Noh, okei, inimene võib paha asja ka teha, aga see ju saab olla ka kirjanduse aines

või kõik, mida inimene teeb, peaks ju olema kirjanduse aines. Mitte niimoodi, et me teeme mingi valiku.

Aga see on küll huvitav, et sa ütled, et lugesid väga palju just tänu nendele poognatele. See tähendab, et sul on kuskilt varajases keskkoolieast teadmine selle kohta, mida tähendab üldse, et inimene on tõlkija või toimetaja. Ma kujutan ette, et pärast seda sa oled teadlikult ka vaadanud alati, kes on tõlkija, võib-olla isegi, kes on toimetaja – kuskilt sealt tagant kaugelt.

Ei, mitte alati. Aga ütleme näiteks... Noh, Valda Rauda peetakse väga heaks tõlkijaks. Aga ütleme näiteks Salingeris ja Vonnegutis on tal teatud asjad nii steriilselt aetud. Need ei ole originaalis nii... need on elusamad. Väga korrektne tõlge tapab asja nagu või.

Mina ei ole „Tšempionide einet“ originaalis lugenud, aga üks sõber ütles mulle, et ta ei suudagi hästi lugeda, sest originaal kipub natuke liiga vulgaarseks minema.

The asshole of the Universe – Universumi urruauk, no tere hommikust!

Jah, aga just see urruak on minu arust ääretult peen leid. Ja ega omas ajas polnud ju ka võimalik teistmoodi teha. Ja Valda Raud ilmselt ei olekski nii või teisiti vulgaarsemalt suutnud ega tahtnudki teha.

Pärani piibrid... mis on tegelikult vitud, eks ole. No okei.

Aga mul on tunne, et tema lõi selle põhjal uue teose ja see on ju ometi väga hea teos!

Kunagi oli kinos „Tšempionide eine“. See on selline film, tead, et Ameerika näitlejad, kellel on juba palju raha, nad aeg-ajalt, mõnikord teevad oma raha eest, ajaviiteks mõne filmi. See „Tšempionide eine“ oli niimoodi tehtud, Bruce Willis mängis seal äkki isegi... Noh, teevad niimoodi, et nagunii seda ei näidata ja teevad siis oma lõbuks. Ma pidin sellest vist kirjutama ja vaatama minnes istusime ja tinutasime seal kohvikus enne filmi ja siis kes tuli – Kivirähi Andrus! Tema tuli oma lõbuks lihtsalt ja ilmselt sellepärast tuli, et see teos oli talle oluline järelikult. Mind nagu üllatas, et ahah, näe, Andrus tuleb niimoodi üksi kinno. Väga tore. Andrusega oli tore episood kunagi, kui mitu aastat oli möödas sellest, kui „Rehepapp“ oli ilmunud. Mul on mingi tõrge lugeda asju, kui nad on kuidagi populaarsed. Ma tahan neid lugeda küll, aga ma tahaks neid lugeda, kui nad ei ole enam populaarsed. Kui nad on vabad sellest. Ja „Rehepappi“ ma lugesingi

hulk aastaid hiljem. Ma olin seda just lugenud – ja see ongi hea raamat –, kui ma nägin tänaval ükskord Andrust ja ütlesin talle: „Andrus, ma lugesin „Rehepappi” ja mu naine ka luges. See on väga hea raamat.” Ja Andrus vaatas mind pika pilguga, et kas kuidagi hirmsal kombel nüüd tõmban teda või mõnitan teda kuidagi. Selline olukord, et kas ma pean nüüd tõestama, et see oli aus jutt või. See tundus ka nagu rumal või totter või. Natukene aega läks mööda ja ma arvan, et siis ta lõpuks sai ikkagi aru, et oligi nii.

Aga mida sa rohkem loed, eesti või välismaist kirjandust?

Enamasti mul on tunne, et ma ei loe üldse mitte midagi.

Sa ütlesid, et sulle soome kirjandus meeldib...

Jah, ja ungari ka. Kuigi ungari kirjandusest on vähe, mida ma tean. Aga soome kirjandus meeldib enam-vähem nagu kõik, niipalju kui ma seda lugenud olen. Ma ei tea, misasi seal on, aga... Eesti kirjandus näiteks ka. Ja need on väga erinevad asjad, mis võivad meeldida. Ma ei oskagi öelda. Näiteks vana soome kirjandus, Aleksis Kivi või kes see oli, kes selle Šemeikka loo kirjutas. Või siis noh... mõni läheb nagu tüütuks ka, Timo K. Mukka võib minna tüütuks, aga samas ikkagi ta on nagu kuidagi armas, lähedane ja kihvt. Ilmselt seal midagi on, et see soome kirjandus mulle, ja ma arvan, et mitte ainult mulle, vaid päris paljudele korda läheb. Ja muidugi Antti Hyry on siukene kunn, et... Ma kunagi käisin siin Hassole pinda, et lähme ja teeme temaga intervjuu. Sest Hasso suudab rääkida soome keeles, mina ei suuda, aga noh, ma olen siuke Hyry fänn. Ma mõtlesin, et ma teeks Loomingule intervjuu. Aga kuivõrd Hasso üldse proosatekste lugeda ei viitsi, siis ta võib-olla sellepärast saatis mu pikalt. Võib-olla mõtles, et ta peaks siis Antti Hyryt lugema. Tegelikult Hyry tekstid on enam-vähem luule, peaks Hassoga uuesti rääkima, et see on täielik luule, see ei ole proosa. Võib-olla ta siis loeb ja siis me jõuame enne Hyry surma Hyryga natukene juttu ajada. Sest, jah, vaata, ta on nagu religioossest keskkonnast tulnud ja kuskil ta religioonist ei räägi, aga tegelikult mulle selline religioosne eluhoiak õudsalt meeldib. Ma ei tea, mis seal on, see on nagu mingi enesetaandamine natukene, suur tähelepanu ümbritseva suhtes, nagu mingil määral ego taandamine, aga mitte ka absoluutselt. See ei tähenda, et sa kuidagi ennast eitad, seda ei ole. Aga jah, ma ei tea... Et sa saad üle ambitsioonidest või et lihtsatest asjadest piisab.

On sul äkki mõni tõlkija, kelle puhul sa tead, et kui tema teeb, siis ilmselt on hea raamat, mida tasub igal juhul lugeda?

Ei ole, tegelikult ei ole. Kas sul on või?

Tegelikult päriselt ka ei ole. Ma olen küll suhteliselt varajases ajast peale vaadanud, kes on tõlkija, ja ma tean, keda võib usaldada või kes teeb eriti hästi. Aga sellist suhtumist pole tekkinud, et mõni tõlkija on alati kindla peale minek – et kui juba tema on tõlkinud, siis peab raamat jube hea olema. Aga ma olen kuulnud, et mõnel inimesel on.

Noh, pigem ma olen mõne tõlkijaga mõttes vaielnud. Valda Rauast ma juba rääkisin ja, ütleme, Ain Kaalep, eks ole, siukene kiidetud tõlkija, aga minu meelest ka killib nagu tekstid ära. Kõik on ilmselt väga korrektne, aga... Noh, see on küll rohkem lapsepõlvelugemine, aga see „Peegelmaastike” luule... Ma ei tea. Uuema aja tõlkijatest, noh... Mina tõlkisin ühe Bukowski ja teise Bukowski tõlkis Kenderi Kaur ja meil oli nende raamatute esitlus. Ja Kaur ütles, et ah, tead, ma tegin väga lihtsalt, ma tõlkisin lihtsalt väga otse. Ma mõtlesin siis, et nojah, väga hea, kui on otse, aga siis ma pärast vaatasin seda raamatut. Ta oli teinud sellise triki, et ta oli väljendid tõlkinud sõna-sõnalt, mis on esimesel hetkel naljakas – noh, ma ei tea, *motherfucker* – emanikkuja või *what the hell* – mida pörgut, aga noh, kui sa näed siis läbi neid ingliskeelseid fraase seal taga... Aga see läks väga kiiresti tüütuks ja see on nagu leitmotiiv. No okei, Kaur tegi lolli ja see läks tüütuks, aga samamoodi läheb tüütuks igasugune muu liiga täpne tõlge, sest siis ei teki orgaanilist teksti. Aga samas ma ilmselt olen jälle teises otsas jama teinud üksjagu. Noh, näiteks otsustades, et peasi, et uus tekst oleks orgaaniline... Me kunagi vaidlesime Tiiu Koklaga, kelle käest need veerud mulle sõjaväkke tulid, ja ma umbes keskkoolipoisina rääkisin enam-vähem sama juttu. Siis ma ei olnud midagi tõlkinud veel. Et tähtis oleks orgaanika ja et uus tekst oleks elus ja läheks korda. Ja tema jäi väga reserveerituks – et nii ikka ei saa, peab ikkagi olema lugupidav autori suhtes. No aga pagan võtaks, lugupidav autori suhtes! Minu tekste on tõlgitud väga vähe ja ma ei oska neid ka... noh, tore on lugeda, eks ole, kui on läti keelde tõlgitud, aga sa ei saa sellest ikkagi tuhkagi aru.

Ega vist...

Aga kui natuke aru saad... Vaata, see on minu meelest sarnane asi, nagu... Noh, ma pidin siin kirjutama mingi lookese filmidest, mis on tehtud Bukowski järgi. Ameeriklased on teinud mõned filmid, ja need on samamoodi nagu selle „Tšempionide eine” filmi teinud suured fännid. Nad on olnud pieteeditundelised Bukowski suhtes, aga need on kõik surnud filmid. Aga siis oli vist Abel Ferrara või keegi teine itaallane teinud filmi, kus ta oli lihtsalt võtnud selle aluseks – okei,

paljud dialoogid olid samad —, ja ta oli teinud lihtsalt oma hea filmi. Ja see oli tegelikult palju bukowskilikum kui need korrektselt tehtud filmid, kus ei olnud ühtegi viga, aga kogu see asi oli igav ja vigane.

Ma olen ka midagi sarnast mõelnud ja nüüd, enne meie jutuajamist, ajasin natuke jälgi ka. Kerouaci „Teel” sai mitmes blogis riielda, et kui te tahate Kerouaci lugeda, siis õppige inglise keelt, aga kui teile piisab Sauterist, siis lugege seda tõlget. On sul enda kaitseks midagi öelda?

Keegi võiks selle uuesti tõlkida. See oli esimene raamat, mille ma tõlkisin, ja esimene raamat, mida ma inglise keeles lugesin. Ilmselt see oli mulle nagu mingi ponnistus, aga see ei ole hea märk, kui sa ponnistusega teed midagi.

Ma mäletan, et kui ma seda kunagi ammu lugesin, siis mulle küll meeldis, ei tule nagu meelde, et mind oleks miski häirinud. Aga siis ma ei olnud ka Sauterit veel väga palju lugenud.

Seda on ju ka hiljem uuesti välja antud ja ükskord olid vist poolakad millegipärast need mänedžerid või asjaajajad. Need olid need Päevalehe raamatud, see oli kuskilt sisse ostetud formaat. Lepingu sõlmis minuga keegi poolakas, naisterahvas, ja ta küsis, et kas te tahate ka midagi korrigeerida oma tõlkes. Ma ütlesin: „Ei taha.” Sest siis ma peaksin uuesti tõlkima. Mis võiks muidugi olla tore tegevus. Et tõlgiks selle uuesti, aga eelmist tõlget vaatamata. Pärast siis vaataks, kas on midagi teistmoodi, ja võiks väga hästi juhtuda, et ei ole eriti midagi, sest ma ei saa teistesse kingadesse hüpata.

Aga milline on sinu suhe toimetajatega?

Väga hea.

Nad ei ole tahtnud sind ülearu normeerida?

Ikka on tahtnud. Algul oli ju täiesti vastuvõetamatu, et küsimärke ei ole või „kõhu valu” on kahes sõnas või teinekord ei ole suurtähti. Aga minu meelest sellega ei tohi pead vaevata. Kui soovitakse midagi muuta, siis palun, muudeta-gu ükskõik mida. Sellele ei pea üldse mõtlema, kuidas see ilmub. Või noh, eks sa ikka näed ja läheb korda ikka, aga parem on mitte sellega tegeleda. Ma olen vist ajakirjanduse tegemisest selle üles korjanud — seal on ka öeldud vahel, et kas sa tahad ise üle vaadata —, et ma ei taha kunagi üle vaadata. Ma arvan, et nii on

kõige parem. Inimene on säetud oma tegevuse peale ja miks mina pean siis teda häirima tema tegevuses. Las ta teeb võimalikult hästi oma tööd!

Ühesõnaga, seda hirmu sul ei ole, et sünnitad lapse, aga laps opereeritakse ümber ja saadetakse laia ilma hoopis teistsuguse näoga, kui ta sul alguses oli?

Ei, ma olen oma töö teinud ja pärast on ju väga tore, kui keegi veel seal juures tööd teeb, ja parem on, kui mina seda ei torgi.

Paanilise kontrollivajaduse all sa ei kannata.

Pigem on mul paaniline mittekontrollivajadus. Aeg-ajalt mingi asi üllatab küll. Kui mingi asi on parandatud näiteks valeks. Aga see on ka lõbus ja mis seal siis ikka – et ma nägin vaeva ja otsisin mingi asja välja ja kui see asi nägi välja veider, mis ma kuskilt välja koukisin, siis toimetaja otsustas selle välja rookida. Ja ma näen, et see on viga, aga mis siis, las olla. Võib-olla siis toimetaja hiljem kunagi avastab selle. Või kui ka ei avasta, siis parem on seda mitte jutuks võtta. Kui norima hakata, siis... Ütleme, et ma olen ise teinud inimestega intervjuusid ja kui keegi on teinud minuga intervjuud, siis vahel on küsitud, et kas ma tahan hiljem seda teksti näha. Aga ma tean, et kui mina olen teinud kellegagi intervjuu ja kui keegi on öelnud, et ta tingimata tahab seda näha, siis ma ei ole seda kokku kirjutades vaba. Siis ma tean juba ette, et ahah, see vist talle ei lähe, ja ma hakkannast eeltsenseerima. Aga see on jama. Seetõttu minu meelest on parem, et kui tehakse kambas mingit tööd, siis igaüks saab vabaduse oma tööpupis. Tehku seda oma äranägemise järgi! Tuleb siis, nagu tuleb. Aga kõigil on valik panna järgmine kord oma meeskond kokku ja minna sinna gruppi, kuhu tahab. See on nagu abielus: kui sa hakkad abielus kritiseerima, siis lähevad asjad hapuks. Ja kui on väga halvad asjad, siis võib ju jalutada uude suhtesse, mitte teha hullemaks seda niimoodi, kangutades mingit tüli.